

Aproximació a l'estructura agrària de la comarca de Bages en el segle XVIII i primera meitat del segle XIX

Llorenç Ferrer i Alòs

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història

APROXIMACIO A L'ESTRUCTURA AGRARIA DE LA COMARCA DE BAGES EN EL
SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX.

Director: Dr. Emili GIRALT I RAVENTOS

Llorenç FERRER I ALOS
Memòria de Doctorat
Desembre de 1984

7. ELS GRUPS SOCIALS

En aquest capítol estudiarem els diversos grups socials que es consolidaren al Bages al llarg del període estudiat. Podem distingir, per una banda, l'ascens i consolidació d'una burgesia agrària -lligada a la propietat dels masos després d'un llarg procés de selecció- i d'una burgesia industrial vinculada a les activitats tèxtils de la seda i de la llana; per l'altra, una petita noblesa formada a finals del s. XVII amb dificultats per subsistir i finalment, l'aparició dels rabassaires com a grup social antagònic a la burgesia agrària i la pèrdua progressiva de la independència econòmica de l'artesanat urbà en vies de proletarització indirecta.

7.1 LA PAGESIA.

La pagesia bagenca no és un grup social homogeni ni estàtic sinó sotmès a relacions d'explotació i a processos diversos de diferenciació social. Analitzarem quatre grups: els pagesos de mas, la pagesia mitjana, rabassaires i masovers i els mossos/jornalers. Fonamentalment volem respondre dues qüestions: l'evolució dels grups al llarg del període estudiat i definir les relacions d'explotació que mantenen amb altres grups socials bagencs, algunes d'elles ja definides en capítols anteriors.

7.1.1 El pagès de mas.

Hem insistit quan es parlava del poblament bagenc que l'estructura espacial de masos en què estava dividida tota la comarca va condicionar tota l'evolució posterior. El mas bagenc es consolidà al llarg del segle XVI i com en altres indrets de Catalunya, annexionà masos rònecs que havien quedat deshabitats a conseqüència de la crisi dels segles XIV-XV (1). A les àrees urbanes de la comarca (Manresa, Santpedor, Sallent) aquesta estructura es trencà progressivament en multitud de parcel·les i a mesura que la població creixia, en alguns indrets, alguns masos van haver-se de fragmentar per a permetre el creixement de la població en l'espai físic (cases i horts). Fins i tot en algun cas -Navarres- hem copsat com els mateixos masos condicionaven l'organització espacial del municipi (2). Tot i així, els masos en el s. XVIII i XIX continuaren organitzant la major part del territori i el grup social dels rabassaires que es va estendre àmpliament, fou subsidiari d'aquesta estructura. És més, malgrat establiments de terres amb dret a construir casa o establiments a rabassa morta, la unitat del mas no es destruí i quan la burgesia urbana invertí en el camp ho féu adquirint aquestes unitats i mantenint-les.

Els trets fonamentals del mas són: una porció de terra alevada (a l'entorn de les 300 Q.) en la qual hi ha edificada una casa -la masia- que hi resideix l'explotador, i altres edificis auxiliars pel funcionament de l'empresa agrícola (l'era, la pallissa, els estables, el celler, etc.). El Mas és explotat sempre pel resident a la masia. Quan el propietari esdevé rendista abandonarà el mas i s'inventarà un succedani -que pagarà renda- que s'anomenarà masover i farà les mateixes funcions que l'amo pagès. Almenys fins a mitjans del segle XIX canviaran els amos per masovers, però els trets fonamentals del mas es mantindran.

Podem fer una aproximació a l'extensió mitjana del mas bagenc a partir de dades fiables dels amirallaments de mitjans segle XIX de Rajadell, Artés, Rocafort i Calders (Quadre 7.1). Els problemes principals que planteja el càlcul de l'extensió dels masos en els amirallaments deriven d'una banda d'acumular a l'extensió que s'indica totes les terres del mas conreades a rabassa i, per l'altra, que no s'encaixen matemàticament dins dels límits municipals i, a vegades, un mas té terres a un altre municipi, la qual cosa desvirtua el total. El primer problema l'hem resolt amb el càlcul informàtic de l'estructura de la propietat, el segon, a partir del nostre coneix-

xement de l'àrea afectada si bé és possible no haver-lo resolt totalment. Així doncs, les dades patiran més per defecte que per excés.

QUADRE 7.1
Extensió mitjana del mas bagenc (Rajadell, Artés, Rocafort i Calders) el 1860.

	RAJADELL				ARTES				ROCAFORT				CALDERS				TOTAL	
	Mas	%	Extens.	%	Mas	%	Extens.	%	Mas	%	Extens.	%	Mas	%	Extens.	%	Mas	%
<100 Q.	--	--	--	--	2	10,5	140,2	3,7	-	-	--	--	4	10,8	304,3	3,2	6	5,9
101 a 200Q.	1	3,2	166,6	1,2	9	47,4	1404,4	37,2	3	20,-	443,8	8,3	11	29,7	1781,8	19,-	24	23,5
200 a 400Q.	17	54,8	4704,8	33,8	8	42,1	2234,4	59,1	7	46,7	2111,1	39,4	18	48,6	5230,3	55,6	50	49,-
400 a 600Q.	7	22,6	3461,5	24,9	-	-	--	--	3	20,-	1414,6	26,4	3	8,1	1379,7	14,7	13	12,7
600 a 800Q.	3	9,7	2061,8	14,8	-	-	--	--	2	13,3	1392,-	26,-	1	2,7	706,3	7,5	6	5,9
+ 800	3	9,7	3508,3	-	-	-	--	--	-	-	--	--	-	-	--	-	3	2,9
TOTAL	31	100,-	13903,-	100,-	19	100,-	3779,-	100,-	15	100,-	5361,5	100,-	37	100,-	9402,4	100,-	102	100,-
\bar{x}			448,5Q.				198,9Q.				357,4Q.				254,1Q.			318,1Q.

Els resultats mostren que segons les àrees geogràfiques la mitjana dels masos és més gran o més petita, derivat del procés històric de cada àrea. Ens movem però entre el mínim d'Artés (198,9 Q.) i el màxim de Rajadell (448,5 Q.). La mitjana dels quatre pobles es situa en 318,1 Q. El 49 % dels masos tenen una extensió que oscil·la entre 200 i 400 Q. Per dessota de les 100 Q. trobem solament el 5,9 % -i trobaríem aquí la majoria de masos problemàtics en els límits municipals- i per sobre de les 600 Q., el 8,8 %. D'aquestes dades es dedueix que els masos bagencs es situaven al voltant de les 300 Q. i difícilment superaven les 600. Com hem vist en el capítol de l'estructura de la propietat, els propietaris de masos eren sempre els grans propietaris de terres dels municipis.

Aquesta extensió de terra era explotada per un pagès que residia en el mas i que havia accedit a la terra per contracte d'emfiteusi firmat al seu favor pel senyor directe de la terra. Aquest tipus de contracte en passar de generació en generació, consolidà un profund sentiment de propietat (3). Alguns d'aquests pagesos es convertiran al llarg del s. XVIII i XIX en la burgesia agrària bagenca.

En realitat la possessió d'una extensió notable de terra era un element important per a la consolidació de la família pagesa però no era sinònim d'enriquiment. Calia també un capital de rodatge de l'explotació capaç de posar-la en funcionament -adquisició del bestiar necessari, mà d'obra, llavor, utillatge, etc.- i de generar el capital necessari per assegurar a cada generació la col·locació dels fills. Sense aquest capital, la família, malgrat controlar una extensió de terres notable, utilitzava solament les que neces-

sitava per^v la subsistència i, a la llarga, per^v les necessitats de reproducció familiars -dots, fundació de misses, etc.- podia caure en un procés d'endeutament. Altres, en canvi, no sols complien perfectament aquests objectius, sinó que ampliaven l'àrea de conreu i entraven a controlar la comercialització dels altres; s'iniciava així, un procés d'acumulació important i de diferenciació interna entre els masos.

Aquest procés de diferenciació social en el sí dels masos, lent i difícil de detectar cronològicament, és un dels trets característics de l'evolució de l'estructura agrària bagenca. El mas, com unitat d'explotació física, roman igual, canvia però el propietari del mateix. I al llarg del procés històric el fenomen aïllat esdevé significatiu. En aquest sentit caldria reconstruir la història d'alguns masos tant dels que esdevindran importants -seu de la burgesia agrària- com dels que desapareixeran de mans dels pagesos i/o seran absorbits per altres grups socials.

Punt de partida i de reflexió: al primer terç del segle XVIII hom té la sensació que els masos en general tenen problemes. S'acaba de travessar la Guerra de Successió -període de màxim endeutament a la Seu de Manresa- i no sabem el segle XVII com influí en l'economia dels masos.

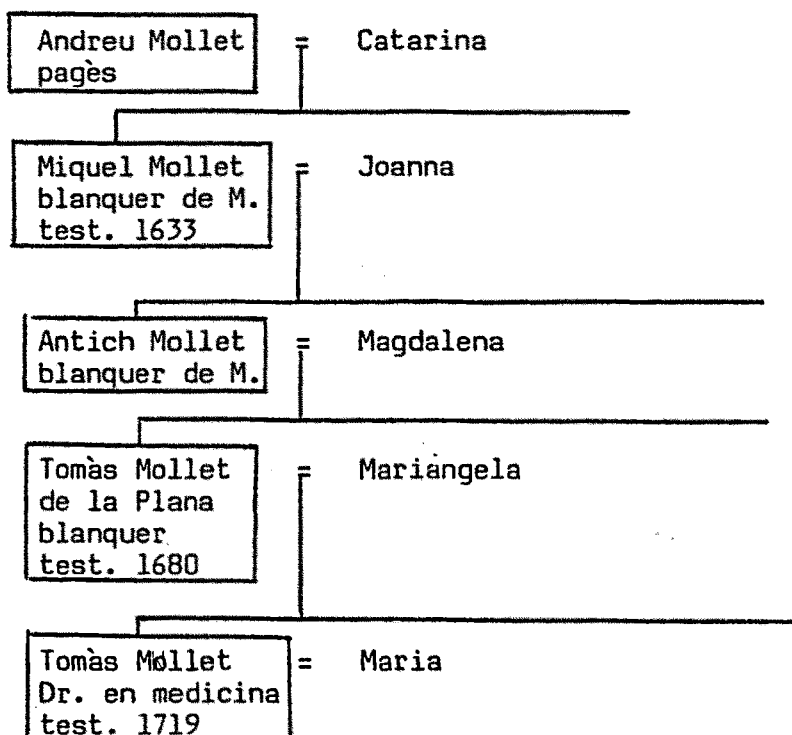
Hom té dues referències:

-A Navarcles, hem vist en estudiar el poblament com durant el segle XVII dos masos es fragmenten i desapareixen fins i tot a nivell d'organització de l'espai: el Mas Cura i el Mas Graner, ambedós documentats en el capbreu de Navarcles de 1338 (4). Curiosament no és un altre mas que els absorbeix sinó que són venuts en diverses peces entre la resta de propietaris de masos i els nous pagesos que comencen a poblar Navarcles. Aquest fenomen, no sabem si generalitzat a d'altres indrets, no el trobem en cap cas en el segle XVIII.

-L'altre cara de la moneda: a començaments del segle XVIII detectem individus de la petita noblesa, residents a Manresa, amb el cognom d'un mas en algun indret del Bages. Es tractava de pagesos enriquits que havien abandonat el mas -hi havien col.locat un masover- i se'n varen anar a viure a Manresa dins d'una altra categoria social. Reben renda del seu antic mas. Al llarg del segle XVIII no en detectarem cap cas; el pagès enricat restarà al mas, des d'on es consolidarà com a burgesia agrària. Aquests exemples d'ascens social són els següents:

a/ Família Mollet. Família de blanquers en el segle XVII que ascendeixen de grup social i passen a artistes (Drs. en medicina i Dr. en drets). L'in-

dividu el qual produeix aquest canvi és Tomàs Mollet, Dr. en medicina. El seu pare Tomàs Mollet de la Plana, era blanquer (5). En l'inventari d'aquell trobem que és propietari del Mas Mollet de Joncadella (6). La pregunta és òbvia: adquiriren els Mollet un mas i li canviaren el nom des de la Ciutat? Eren pagesos enriquits que posteriorment es traslladaren a Ciutat i es dedicaren a la blanqueria? A partir dels testaments podem trobar un origen pagès en la família (7).

A principis del segle XVII la saga Mollet era encapçalada per un pagès. Però el testament del seu fill no indica si era de Manresa o provenia del Mas Mollet. Però l'origen pagès és indubtable.

b/ Família Llissach. Els hereus eren ciutadans honorats a Manresa, o sigui de la petita noblesa local. Ho eren des de principis del segle XVIII. Jaume Llissach, resident a Manresa deia en el seu testament: "per haverme condecorat sa Magestat del Rei Ntre Sr. ab lo titol de Cavaller, los compeix lo nom y titol de Don" (8). El seu pare era en Jaume Llissach i no residia a Manresa sinó a Santpedor on detectem l'existència del Mas Llissach (9).

c/ Família Torras de Bages. Tal vegada el cas més clar d'ascens social d'un pagès de mas. La família a principis del segle XVIII forma part de la petita noblesa local. Jacint Torras de Bages en el seu testament apareix

com a ciutadà honorat de Barcelona, a Manresa populat i hereu del Mas Torras de Bages (10). Sabem també que fou un destacat filipista durant la Guerra de Sucessió (11). El seu pare, però, en Jaume Torras de Bages, pagès, era hereu del Mas Torras de Bages de Joncadella (12). Pagès de mas esdevingut membre de la petita noblesa local manresana.

Crisi d'uns i ascens social d'uns altres. En el primer terç del segle XVIII hem plantejat la hipòtesi que molts masos l'afrontaren amb problemes econòmics. Aquests són els indicis:

-El Mas Miralda de St. Salvador de Guardiola. un dels més importants del terme. Segons el Llibre Major de la Seu de Manresa, pagava pensions de quatre censals:

Creat any 1644	200 ll.
Creat any 1692	100 ll.
Creat any 1694	250 ll.
Creat any 1746	345 ll.

Abans del segle XVIII, 550 ll. El 1723, Josep Mazats va comprar a carta de gràcia per 400 ll. el Mas Soler (abans Xartell) a Ramon Miralda, hereu del Mas Miralda. Tal vegada un mas rònc. Els Masats, amb les 400 ll. havien de quitar deutes del venedor: 183 ll. de capital d'un censal que prestava a la Comunitat de Sallent, 20 ll. per la part del censal que feia el poble per pagar la contribució, 179 ll. 9 s. de pensions endarrerides i 17 ll. 11 s. en efectiu. El 1728, es renovava el termini de gràcia per cinc anys més. El 1775, Jaume Miralda reivindicava l'heretat venuda i posà un plet al·legant que el tracte que havia fet el seu pare era abusiú i lesiu. Desconeixem com acabà. Tampoc interessa ara el comprador, simplement copsar les dificultats del mas (14).

Les vicissituds no s'acaben aquí. El 1734, Jaume Miralda va vendre a CG a la Seu de Manresa, les herbes del mas per 504 ll. 17 s. 5 d. La Seu les quitaria a Josep Oller del Mas que les tenia comprades i les arrendaria per 25 ll. al propi Miralda. Es renovà l'any 1739, 1744, 1754 i el 1761, es lluí la VCG (15).

El 1736, la pròpia Seu de Manresa, va comprar a CG una peça de terra de 60 jornals del mas Pastorelles unida al Mas Miralda per 340 ll. Era lluída l'any 1746 però es creà un censal a la mateixa Seu per aquest preu tal com més amunt s'ha indicat (16).

Que el Mas Miralda passà dificultats, és evident i semblen concentrades al primer terç del segle XVIII però amb antecedents anteriors. Amb el creixement econòmic del segle XVIII i la transferència de deutes als rabassai-

res va permetre recuperar-se i esdevenir un pagès benestant.

-El Mas Verdaguer, l'amo del qual és un dels més importants d'Avinyó. Hi haurà pubilla al s. XIX la qual es casarà amb un individu de Barcelona que s'anomenarà "D. Pablo de Barnola de Espona y Espona". L'ús del "de" als cognoms mostra la situació social acomodada del mas (17). Doncs bé, l'any 1735, Joan Verdaguer, pagès d'Avinyó va vendre a CG el Mas Posa a la Seu de Manresa per 6000 ll. "per llucions de diferents censals que dit Joan Verdaguer feya a diferents particulars y comuns". Va ésser lluïda el 1757 (18).

En realitat no fou lluïda perquè en l'apartat de censals de la mateixa Seu, l'any 1757 apareix una creació de Joan i Pau Verdaguer, pagesos d'Avinyó de 6450 ll. "per la revenda de tota aquella heretat y Mas Posa del terme de Avinyó". El censal començà a ésser lluït l'any 1769 (450 ll.) i s'acabà de lluir l'any 1776 (19).

De nou dificultats en el primer terç dels pagesos que esdevindran després la burgesia agrària.

-L'altre Mas important d'Avinyó, l'Abadal que el 1866 tenia quatre masos i 2246 Q. de terra (20) havia creat a la Seu els següents censals (21):

Any 1694	250 ll.	Lluïció 1776 (125 ll.) / 1791 (125 ll.)
1698	300 ll.	1791
1730	200 ll.	1791
1739	6200 ll.	1774
1748	730 ll.	1761

-L'adquisició de masos a la Seu de Manresa, tant a conseqüència d'una compra perpètua com a CG, es realitzà en els següents anys (22):

1721	Mas Ratera de la Molsosa	CG
1731	Mas Gorrians de St. Feliu Sasserra	
1731	Mas Davesa i Colomer de St. Salvador de Guardiola	
1732	Mas Matèstachs de St. Pau de la Guàrdia	CG
1733	Mas Boixeda de Castelltallat	CG
1734	Herbes Mas Miralda de St. Salvador de Guardiola	CG
1735	Mas Posa d'Avinyó	CG
1736	Mas Pastorelles de St. Salvador de Guardiola	CG
1736	Mas Vivó de Miralles	CG
1737	Mas Noguera de Monistrol de Rajadell	
1738	Mas Bargall de Monistrol de Rajadell	
1738	Mas Badia de Gaià	CG
1743	Mas Junyent i Gaspar a Pinós	CG
1744	Mas Torra de l'Oms a St. Julià de l'Altura	
¿?	Mas Oliveras d'Horta	
1756	Mas Fitó de Pinós	CG
1804	Mas Fussimanya de Balsareny	
1808	Mas Piera al Cint	
1813	Mas Cadell de Monistrol de Rajadell	
1853	Mas Traveria de St. Feliu Sasserra	Judici.

De 1720 a 1740, la Seu de Manresa va adquirir el 60 % de masos, de 1741 a 1800, el 20 % i l'altre 20 % després de 1800. En el primer terç del segle XVIII es realitzaren aquestes expropiacions a la pagesia de masos; és un període de dificultats.

Caldria afegir a aquest seguit d'exemples que a la Seu de Manresa de 1730 a 1740 és la dècada que més capital es presta a censal (Quadre 5.47) i que l'arrendament del Mas Angla té el seu mínim precisament de 1720 a 1740 (Gràfic E.9).

A partir d'aquests exemples podem concloure que el primer terç del segle XVIII fou un període generalitzat de dificultats pels pagesos de mas i que la majoria -fins i tot, els que estaven en condicions de convertir-se en burgesia agrària- van haver de recórrer a l'endeutament. Altres van veure perdre la propietat en aquest període o van restar tocats per les dècades futures.

La generalització de la cessió de parcel·les a rabassa morta a petits pagesos no és aliena a aquest procés de dificultats. Per una banda, el creixement demogràfic en el si dels propis masos i d'altra la incapacitat de dotar als fills segons convenientment els abocava a una categoria social inferior, que al mateix temps contribuïa eficaçment a sanejar els propis masos.

El mecanisme és senzill i explicat anteriorment. Els masos amb dificultats, i mancats, per tant, del capital de rodatge necessari, optaren per la cessió de petites parcel·les als propis expulsats dels masos àvids de terra. Aquesta opció era estimulada per la plantació de vinya i per l'aprofitament intensiu de la mà d'obra. El mas era incapaç, amb una situació financera precària, de realitzar l'explotació amb treball assalariat.

Aquella extensió de terra del mas que com hem vist no garantia el benestar del pagès per manca de capital de rodatge, era, amb la cessió a rabassa, intensament explotada, sense fer cap mena de despesa per part del mas. L'entrada en diner i les parts de fruits proporcionaven un ingrés al pagès de mas, que sense cap mena d'inversió, contribuïa a sanejar les dificultats de l'explotació.

Aquesta fou la via més habitual. Però aquells masos que van tenir a la vora un procés d'urbanització no van dubtar en establir o vendre perpètuament a la petita pagesia un pati per edificar casa amb un hort a darrera o dedicar alguna parcel·la a l'horta dels nous pobladors. En el cas de Navarques, que hem analitzat més amunt, aquest procés és obvi (23). El preu

de la terra era més alt que el rendiment que proporcionava conrear-la i, a més, es contribuïa a fixar el petit pagès a la terra. Darrera les compres i vendes, l'amo del mas traspassava als nous compradors els seus deutes: un censal que devia el mas es fragmentava i s'encarregava al nou rabasser la part corresponent al preu de la compra. Els pagesos de mas aconseguien així transferir al nou grup social que s'estava formant les dificultats econòmiques carregades damunt dels seus béns en forma normalment de censal.

Malgrat això, la sortida del període de dificultats no fou igual per tothom: alguns realitzaren una ràpida recuperació i al llarg del segle, no sols es sanejaren sinó que acumularen capital i es convertiren en l'anomenada pagesia benestant o burgesia rural o hisendats en la documentació del s. XIX. Altres en canvi, visqueren sotmesos a un llarg període d'endeutament i dificultats que solia acabar amb la venda del mas i la desaparició d'un pagès de mas independent.

Aquest procés de diferenciació social en el sí dels masos és molt important en el s. XVIII i XIX i cal remarcar que els grups socials que s'aprofitaran d'aquestes dificultats eren sobretot els altres pagesos de mas i la burgesia urbana de Manresa. Anem a estudiar aquest endeutament:

A/ L'endeutament de pagesos de mas.

El tret més rellevant de l'endeutament de pagesos de mas és que són conseqüència de processos molt llargs que solen acabar amb la venda perpètua. Sol començar-se per censals, després VCG i finalment vendes perpètues. En aquest punt el pagès és substituït per un altre propietari que normalment no conrearà directament la terra sinó mitjançant un masover. S'haurà produït una concentració de la propietat de la terra. Mentrestant en tot el procés, les transferències d'excedent a d'altres grups socials seran notables mentre s'intenta fer front als deutes.

Amb els exemples que apuntem creiem que aquest procés pot qualificar-se d'estructural malgrat sigui impossible establir una cronologia perquè cada cas és diferent i amb una trajectòria llarga i particular (24).

1.- El 1737, els Admors. de Quotidianes Distribucions de la Seu de Manresa compraren perpètuament a Isidre Noguera, pagès, el Mas Noguera de Monistrol de Rajadell per 2000 ll. "lo qual preu se ha pagat a differents acreedors". El 1738, compraven l'heretat veïna, el Mas Bargall a Francesc Bargall,

pagès i propietari d'aquell mas per 600 ll. "lo qual preu ha servit per quitar diferents censals" (25). El cognom del pagès, igual al nom del mas, sol indicar aquesta identificació històrica de l'àrea conreada i el conreador. Quan no hi ha coincidència en el segle XVIII, o es tracta d'un mas petit segregat d'un de principal que ja tenia nom quan el pagès el va habitar, o en un moment o altre hi ha hagut transferència de la propietat per venda o casament hereu/pubilla. En aquest cas els deutes condueixen a la venda perpètua.

2.- Vicenç Vilatersana i Solà, pagès, hereu del Mas Solà de Mujalt, el 1765, per lluir diferents censals a la Comunitat de preveres de Santpedor (1414 ll.); 100 ll. d'un censal a un pagès de Mura; 170 ll. censal d'una Causa Pia d'Olost; 68 ll. 9 s. part d'un de 150 ll. que prestava al Rector de Cornet; per pensions endarrerides de tots ells i 90 ll. per lluir una peça de terra venuda a CG, va vendre a CG a Joan Puig, hereu del Mas Puig de Castelladral, la quarta part de tots els fruits que es collien al Mas per 3000 ll. de les quals rebia 800 ll. en efectiu (26).

Cal destacar un seguit de deutes menuts que en agreujar-se condueixen a englobar-los tots en una VCG d'una part de fruits. El 1770, en els protocols apareix una revenda com si s'haguessin tornat els diners. A continuació, però, en Vilatersana reconeix que no els ha tornat, ans el contrari, li'n deu 285 ll. 12 s. 2 d. més i per tant es renova la VCG de la quarta part de fruits més dos porcs (un de 75 ll. i l'altre de 40 ll. pes mort). El preu a retornar era ja de 3285 ll. 12 s. 2 d. (27).

El 1775 es renova la història. En Puig ha afeqit 914 ll. 7 s. 10 d. "a efecte de expedir sos negocis y ocórrer a sas urgencias y obligacions". La VCG pujava 4200 ll. i s'afegien les herbes (28).

El 1780 la mateixa operació. El comprador afegeix 900 ll. i la VCG puja ja 5100 ll. que comprenen la tercera part de fruits i la quarta part de la verema de les vinyes establertes a rabassa (29).

El fil notarial acaba aquí. L'empitjorament és progressiu i el beneficiari, un altre pagès de mas que tal vegada intenta apropiar-se de la propietat. El 1792, en Vicenç Vilatersana rebia 6200 ll. de la Seu a censal, de les quals 5000 ll. eren per lluir un censal a St. Benet i 1200 ll. per recobrar les herbes del mas Solà empenyades a Francesc Puig (30). No sabem si aquestes quantitats serviren per lluir la VCG al pagès de Castelladral. Intent potser de fer-lo menys gravós, però cal recordar que el 1780 estava en 5100 ll. De 3000 ll. el 1765, s'havia passat a 6200 ll. el 1792, més del doble.

L'endeutament era clarament progressiu, i en aquest cas no sabem si va perdre la propietat, però de les seves dificultats se'nprofitaren el pagès de mas i el prestador...

3.- A la segona meitat del segle XVIII hem detectat com l'amo del Mas Puigmartí de Viladecavalls utilitzava la pràctica d'arrendaments a llarg termini de parts de fruits i de VCG. El 1830, el propietari era l'amo del Mas Angla, el mas veí que requeria els parcers pel pagament d'un censal de l'antic mas. Els deutes havien conduït a la desaparició del Mas Puigmartí i caure en mans del mas veí (31).

4.- L'exemple del Mas Taradell de Monistrol de Rajadell és similar al del Mas Solà de Mujalt. Per lluir 923 ll. 6 s. de censals i 394 ll. 7 s. 9 d. de pensions endarrerides i 681 ll. 17 s. 7 d. entre VCG i diners deixats graciosament, va vendre a CG a quitar dins cinc anys a Damià Dalmau, veler de Manresa, el mas per 2200 ll. El pagès es convertia en masover. Passà després a un notari de Manresa que cada cinc anys renovà la venda per un preu més alt fins el 1805; el pagès, davant la impossibilitat de lluir-la i de nous deutes que havia de fer front, va acabar venent perpètuament el mas a Josep Masramon, notari de Manresa. El 1850 era propietat de Simon Fàbregas, comerciant de Manresa (32).

5.- Segons l'inventari de 1770 de Josep Janeres, pagès de Talamanca, hereu del Mas Janeres, devia 1132 ll. en 10 censals i 257 ll. 10 s. 10 d. de pensions endarrerides; 226 ll. 11 s. 3 d. de diners deixats graciosament; 627 ll. 10 s. per VCG i 95 ll. 7 s. 5 d. per deutes diversos (conductes del metge, blat a fiar etc.). En total 2338 ll. 19 s. 6 d. Quantitat considerable de deutes diversos que no havien produït encara una venda generalitzada (33).

6.- Anton Casajoana, pagès, hereu del Mas Casajoana de Castellgalí, el 1758 va vendre a quitar dins cinc anys el dret de pasturar les herbes del Mas Taió i Casajoana per 150 ll. El pagès tenia altres deutes -el Mas Taió el tenia venut a CG- i juntament amb diners que Pau Fàbregas li anà deixant, el 1760 el deute pujava a 550 ll. El 1768 després de successius documents que agreuquen el deute amb el comerciant de Manresa, apareix un acte de revenda de 779 ll. 10 s. 10 d. amb les quals el pagès quitava la casa del Mas Taió i terres de conreu; parts de fruits de diverses peces de terra; herbes i pastures dels masos i una peça de terra d'oliveres. A continuació en Casajoana reconeixia que no les hi havia pagat i venia a CG a quitar dins cinc anys, tot l'anterior, més la resta del Mas Taió, parts de fruits

d'altres peces de terra i el dret de lluir i quitar una part de fruits del Mas Casajoana venuda a CG. El preu d'aquest darrer contracte que coneixem era de 2259 ll. 10 s. 10 d., quantitat molt més important que les 150 ll. inicials (34).

Dos exemples similars de dificultats progressives de l'amo del Mas i de l'explotació que realitza un comerciant de Manresa, en aquest cas Pau Fàbregas, són els del Mas Vilaseca de Cornet (35) i el Mas Soler de Mura (36). Detectem les dificultats i els avantatges pel comerciant, però desconeixem si el desenllaç fou la pèrdua definitiva de la propeïtat.

7.- Pau Datzira, pagès de Marfà, va vendre el Mas Datzira el 1755, per 6450 ll. a Jaume Graner, pagès de Navarcles. En aquest cas desconeixem si hi hagueren problemes de deutes (37).

8.- L'any 1762, Francesc Espinalt, pagès i hereu del Mas Espinalt de St. Joan d'Oló, va vendre a CG a Joan Audet Riber i Boix de Moià el Mas Espinalt i els masos a ell units Montgròs i Vilamorena per 12277 ll. El 1796, Domingo Espinalt va vendre perpètuament a Francesc Casamitjana i Planas, 100 Q. del Mas per 12180 ll. El 1817 va vendre una peça de terra de 20 Q. a Anton Plans, pagès, per 1566 ll. 10 s., a Agustí Riera, una altra de 17 Q. per 900 ll. i a Anton Armenteras de St. Joan d'Oló, una de 12 Q. per 800 ll. i finalment en el llibre de lluïsmes de St. Benet apareix la següent nota: "Permuta y part venda feta y firmada per Domingo y Josep Espinalt, pare y fill y Josep Serena de Artes per la qual dit Espinalt entrega a dit Serena la casa y terras del Mas Espinalt de St. Joan d'Oló". No consta cap preu, sols un lluïsmes de 607 ll. 10 s. (38).

Una VCG inicial, probablement per deutes anteriors que desconeixem, que s'acaba amb venda perpètua del mas, primer algunes parcel·les i després la totalitat.

9.- Pere Bonells, pagès, hereu del Mas Bonells de St. Feliu Sasserra:

-Per lluir VCG de la quarta part dels fruits de la caseta Pellot venuda l'any 1839 per 200 ll. i 58 ll. de salari del notari.

-Per lluir VCG de la part de fruits que es collien en un tros de la quintana del Mas, venuda l'any 1841 per 60 ll. i 4 ll. 18 s. 8 d. del salari del notari.

-Per lluir VCG d'una altra part de fruits de la quintana del Mas Bonells, venuts l'any 1843, per 304 ll. 15 s. i 6 ll. 17 s. 6 d. del salari del notari. A més es féu addició de preu de 60 ll.

-Per lluir VCG de l'altra part de fruits del quintar del mas Bonells,

venuda l'any 1844 per 210 ll. 18 s. 9 d.

-Per pagar dos vals firmats a particulars de 127 ll. 10 s.

"Y finalment per acudir a nostras urgencias".

Venen a carta de gràcia a quitar dins cinc anys a Josep Altes, boter, veí de Sallent, la quarta part de tots els fruits que es colliran en el Mas Bonells i, per tant, el dret de lluir i quitar als que tenen empenyades les parts de fruits. El comprador es quedava la quarta part de tots els fruits fins i tot el que pagaven els parcers; podia plantar una vinya de 4 Q. sense pagar parts i les contribucions anaven a càrrec del venedor.

Ens assabentem, per les clàusules, que els Bonells tenien arrendats fins 1849 i fins el 1853 "rompudes i restobles" per la qual cosa el comprador sols podia demanar la quarta part de les glans. Cedeix al comprador el dret de prelació i fadiga no sols del mas Bonells sinó també de l'heretat veïna el Mas Font Armona, de la seva propietat que ja era venuda a CG a un individu d'Olost.

El preu de la venda és de 494 ll. 10 s. 1 d., de les quals reté 127 ll. 10 s. per pagar els dos vals i la resta amb efectiu les rep del venedor. Si considerem que el venedor podia lluir totes les VCG esmentades la venda total es situava en 1400 ll. (39).

Les dificultats no s'acabaren aquí. A l'Octubre de 1848 reflexionava el propietari del mas "com en la actualitat hajan de menester la quantitat de cinch centas cinquanta lliuras de dita moneda pera pagar las contribucions que estan debent al Comu de dita Vila (...) y acudir a altres urgencias" el comprador anterior oferia pagar-les però amb la condició que la quarta part de fruits es convertís en la tercera part excepte les vinyes establertes a rabassa (40). El preu era ja de 1950 ll. i el propietari a la pràctica era un masover del comprador.

Gairebé un any després, el pagès continuava necessitant diners. El comprador òbviament els hi oferia fins la quantitat de 1100 ll., la qual cosa convertia la VCG en 3050 ll. Ressenyava els seus nous deutes:

-Per pagar a una tia 50 ll. de compliment de dot.

-Per lluir un censal de 81 ll. i 52 ll. de pensions endarrerides.

-Per lluir un altre censal de 56 ll. i 60 ll. de pensions.

-Per pagar al comprador 463 ll. 18 s. 9 d. prestades graciosament.

Per això venia a CG a quitar dins cinc anys, no una part de fruits, sinó tot el Mas Bonells i la Caseta Pelloç. Els pactes anteriors eren vàlids i sols s'afegia un ultimàtum: si al cap de cinc anys no tornava els diners

havia de desocupar-la i el comprador posar-hi el masover que volgués (41). Al final de l'escriptura s'acordava que si no es tornaven els diners la venda a carta de gràcia quedaria "a sempre i quant".

I el desenllaç temut, la verda perpètua arribava mig any després. El mes de maig de 1850, l'amo del Mas Bonells firmava un debitori de 4657 ll. 17 s. 6 d. a favor de Pere Anton Sellarès, fabricant de cotó de Sallent, a tornar dins cinc anys, ^{amb} bona moneda i pagant d'interessos 572 ll. 10 s. entre els cinc anys. El pagès especificava que era per lluir la VCG feta a favor de Josep Altés, boter de 3050 ll., per 50 ll. de despesa de l'escriptura; per satisfer 58 ll. de llegítima a cadascun dels fills (406 ll. en total) i 175 ll. 6 s. 3 d. que li havia prestat el fabricant. La sortida trobada pel pagès era nova: no vendre a CG el mas sinó demanar un préstec i disposar de tots els fruits del mas i pagar a canvi uns interessos. Però el fabricant també forçà la màquina. Si al cap de cinc anys no havia retornat els diners es pactava que el pagès venia perpètuament al fabricant tot el Mas Bonells, la caseta Pellot, i el dret de lluir i quitar el Mas Fontarmona (42).

Amb dos anys el deute havia passat de 1400 ll. a 4657 ll. I d'haver venut parts de fruits a una amenaça de venda perpètua. El pagès tenia cinc anys i la documentació a nosaltres se'ns acaba aquí, però no és arriscat afirmar que un altre mas havia passat a la burgesia industrial després d'un període més o menys llarg d'explotació continuada de la unitat familiar pagesa.

10.- Josep Rimbau i Playà i el seu fill Joan, pagesos del Mas Pla del Camí de Castellgalí (43) per lluir els següents deutes:

-A Ignasi Casals, sastre de Barcelona, 390 ll. (debitori i interessos).

-A Dn. Josep Herp i Parera, comerciant i hisendat de Manresa, 8100 ll. (per tres deutors i els interessos).

-Dot de tres germanes (300 ll.).

-Restitució VCG de la quarta part de fruits d'una peça de terra (50 ll.)

-Lluir dos censals de 225 ll. de capital i 76 ll. 9 s. de pensions endarrerides.

-Lluir un altre censal creat l'any 1644 de 80 ll. i 36 ll. de pensions vençudes.

-Per dos vals que devia a particulars 97 ll. 15 s.

-A Serafí Santmartí, adroguer, "per género" de la seva botiga 19 ll. 7s.9d.

-A un sastre de Castellgalí, 179 ll. 8 s. 2 d. per restitució de preu d'una VCG d'una peça de terra de 2 Q. venuda l'any 1790.

-Per lluir un altre censal de 60 ll.

-Per despeses curials del concurs de creditors i retenció de diners pel Tribunal de Primera Instància per embargaments, 326 ll. 1 d.

Venen a Josep Solà Abadal, metge i a Dª Vicenta Solernou de Manresa, el Mas Pla del Camí, "habitat y afocat" junt amb els masos Salom i Figuera, deshabitats, per 10000 ll. Anaven compresos en la venda el dret a lluir i quitar les terres venudes a CG, tres bótes de cadireta de 66 c., una premsa i un trull i el dret de prelatió i fadiga en les terres que s'han reservat (44).

11.- Altres exemples de processos similars: Mas Canuda de Sallent (45); Mas Arnaus de St. Feliu Sasserra (46); Mas Oliveras de la Valldelhorts (47) i Mas Serra de Castellgalí (48).

D'aquestes exemples s'extreuen diverses conclusions:

a/ Que una part dels masos estaven sotmesos a processos d'endeutament a llarg termini que podien acabar amb la venda perpètua del mas. Aquest desenllaç implicava la desaparició d'un paçès de mas.

b/ Els compradors eren o altres pagesos de mas -els benestants- o burgesia urbana (comerçant o industrial de la Ciutat). Es produïa així una concentració de terres en mans de la pagesia benestant i una penetració de capital urbà en el camp que posava l'excedent captat en aquest al servei de l'acumulació de capital de la burgesia.

c/ Mentre durava el llarg procés d'endeutament que empitjorava progressivament, l'explotació del paçès era encara més eficaç, sobretot per l'esforç individual a realitzar si volia retornar els diners. Cal afegir préstecs usuaris -VCG- que equivalien a un interès molt per damunt de l'habitual.

B/ Concentració de masos i diferenciació social.

Aquest procés de selecció dels pagesos de mas, fou lent però històricament imparabile i probablement molt anterior al segle XVIII.

-En Joan Bta. Soler, veler, era propietari el 1745 del Mas Calvet i el Mas Graell de St. Salvador de Guardiola (49).

-La pubilla Perera que es casà amb l'hereu March, comerciant, aportava el Mas Puigaltet de Prats de Rei. el Mas Mates de la Clarió a la Manre-

sana i el Mas de les teules a St. Vicenç (50).

-Els Solernou, també comerciants eren propietaris del Mas Canyelles de Castellbell (51).

-Els Soler de la Plana, ciutadans honrats, el 1792, posseïen el Mas Folquer de St. Joan de Vilatorrada, el Mas Condals a Manresa, el Mas Oliveres de Fals, el Mas La Torra de Fals, el Mas Grau de Fals, el Mas Bacardit d'Aguilar i el Mas Botjosa de Sallent (52).

-En Llogari Serra, industrial i comerciant de Manresa, era propietari a mitjans segle XIX del Mas Gras de Callús, el Mas Solergibert d'Horta i el Mas Martí i Fussimanya de Balsareny (53).

Els exemples de masos traspassats a la burgesia de Manresa es podrien multiplicar. Aquesta no deixà mai de banda la comercialització dels productes agraris (arrendaments de drets senyorials, de parts de fruits de masos, la pròpia producció), que conduïa també a l'adquisició del mas quan el pagès travessava una etapa de dificultats. Al llarg del segle XVIII i primera meitat del XIX el fenomen continuà.

La burgesia no canvià les formes de treball ni els sistemes de conreu. Respectà la rabassa com a fórmula de producció vitícola i la masoveria com a fórmula d'explotació del mas (quintanes, boïgues, herbes pel bestiar). Era el sistema més productiu sense cap innovació tècnica amb l'aprofitament màxim de la força de treball. Amb una diferència: l'excedent pagès -les parts de fruits- eren comercialitzades pel burgès de la ciutat, probablement en el moment oportú. I el benefici es podia invertir per activitats industrials. El mas necessitava poca inversió.

Hem vist més amunt com els propis pagesos de mas podien adquirir masos d'altres pagesos amb dificultats -podem recordar el Mas Angla que adquireix el Mas Puigmartí o el Mas Puig de Castelladral amb el Mas Solà- però un mecanisme hereditari contribuïa decisivament a la concentració de masos i probablement a consolidar els hisendats rurals bagencs. Ens estem referint al casament hereu-pubilla de dos propietaris de masos pagesos. Eliminava masos regits per un pagès de mas i creava en una de les dues unitats una masoveria. El grup de pagesos es reduïa i es produïa una concentració de masos.

I recordem solament un exemple exposat més amunt: el Mas Solervicens de Navarcles. Any 1850: l'hereu del Mas es casa amb la pubilla del Mas Coll que suposa la unificació d'aquell Mas amb el Mas Coll de Granera i Saladich de Monistrol de Calders. A la generació següent la pubilla Solervicens es casa amb Miquel Vila que aporta els masos Bellvehí i Serramalera (54).

En aquest cas també, els pagesos de mas no canviaren, en els seus masos annexionats, els sistemes de producció. Però la conseqüència era la concentració d'excedent en el mas principal. Aprofundia la diferenciació social.

A mesura que es produïa aquesta selecció entre els pagesos de mas, els que superaven les dificultats estaven en condicions d'acumular capital. El Mas Solervicens recollia després de les unificacions més de 1000 cargues de vi de parts a l'any i el 1890 van construir una fàbrica de teixits a Bellvehí (55). Sorgeix una pregunta que caldria investigar: en què invertiren aquestes pagesies? Fou el dot dels fills -carreres eclesiàstiques, advocats- o la col·locació de les filles la fórmula de treure capital acumulat de casa i dirigir-lo a activitats comercials i industrials?

7.1.2 La pagesia mitjana.

Els fills segons que abandonaren els masos des del segle XVII amb dots degradats, és a dir, que no equivalien al grup social del qual partien, foren els que poblaren els pobles que al llarg del segle XVIII van tenir un important creixement. Eren els futurs rabassaires. Alguns d'aquests fills segons -ja fos per la part de dot, per unes estratègies matrimonials encertades, per ésser els primers en consolidar-se en la nova situació- aconseguiren destacar per damunt dels altres i aprofitar-se de les dificultats dels que començaven. Apareixia així un grup reduït de pagesos sense mas, però amb una quantitat de terres pròpies o a rabassa notable -16,5 Q. a 33 Q.- que estava per damunt de la resta de rabassaires. Els anomenem pagesia mitjana.

Al llarg del període estudiat i dins del grup dels rabassaires, sempre hi haurà aquells individus que intentaran escalar socialment, però com hem vist en els processos d'endeutament, és possible que tornin a caure més tard o més d'hora en la roda de deutes. Assistirem sovint a l'ascens i caiguda d'individus però, al mateix temps, a la consolidació d'alguns d'ells en la franja mitjana de l'estructura social.

És un grup més difícil d'estudiar que els pagesos de mas. A Artés en aquest grup de propietat hi havia el 1872, 17 individus (QUadre 3.11), a Calders, 2 (3.23), a Navarcles 7 amb els problemes d'extensió del terme municipal (3.42), a Rajadell 3 (3.55), a Rocafort 2 (3.60), a Manresa, 53 (3.69) i Castelladral 4 (3.33). Cal destacar que en els dos pobles més urbanitzats -Artés i Navarcles- el nombre de propietaris d'aquest grup era més important.

La formació d'aquesta pagesia mitjana l'hem seguida a Navarcles en l'apartat 3.6, en tres famílies, els Vintró, els Cura i els Graner. Podem destacar:

-Formen part dels primers pobladors del nou creixement demogràfic del segle XVII, en algun hi trobem casament hereu-pubilla -els Vintró-, o bé són cabalers d'un mas del mateix poble -els Cura.

-Participen en negocis diversos (fabricació d'aiguardent, arrendament de drets senyorials, préstecs a petits pagesos) i són capaços fins i tot d'adquirir algun mas -el Mas Gall de Castellgalí, el Mas Datzira de Marfà.

-Altres no sembla que tinguessin una trajectòria tan brillant i amb el pas del temps, s'endeutaren i s'arruinaren com és el cas dels Comelles a finals del segle XVIII i els Casanovas, com a prova de la inestabilitat dins del grup.

En conseqüència sembla que al llarg del segle XVIII i de la primera meitat del XIX, alguns d'aquests individus es consolidaren en aquesta categoria social i fins i tot aconseguiren accedir a la propietat d'algun mas. Altres no aconseguiren separar-se gaire de la categoria dels rabassaires i fins i tot hi retornaren.

La pagesia mitjana estava però totalment lligada a la producció vitícola i als avatars dels rabassaires. Vivien de les contradiccions d'aquests: es dedicaven a la producció d'aiguardent, a la comercialització dels productes agraris, a prestar-los-hi diners etc. Fou un grup social totalment vinculat al municipi i a la vida econòmica que s'hi desenvolupava. Això es comprova en la seva participació en càrrecs municipals. De la composició de 14 Ajuntaments de Navarcles que coneixem algunes d'aquestes famílies hi participaren de la següent manera (56):

Família Cura

1747 Regidor
1833 Regidor
1836 Batlle
1851 Batlle
1865 Regidor

Família Vintró

1834 Batlle
1836 Secretari
1851 Síndic

Família Casajoana

1833 Batlle
1836 Síndic
1844 Regidor

Família Altimiras

1836 Regidor
1839 Regidor
1844 Batlle

Valentí Casajoana, batlle és qui el 1833 analitza la situació de la viticultura a Navarcles per fer un informe al Govern Civil. Mostra el seu profund coneixement de la situació i la seva conclusió és contundent: "Se hecha de ver la necesidad de una decidida superior protección de este ramo

tan importante de la agricultura catalana proveyendo de remedio eficaz contra tamaños tan evidentes malos y facilitando por todos los medios el consumo de tan abundante genero por medio de la extraccion, fabricación de aguardientes y licores y libre circulacion tanto de la primera como de los extractos de ella" (57). La solució per ell passava òbviamment per la millora del comerç. Vinculació absoluta a la viticultura, preocupació per tant, per la seva sort.

A tall d'hipòtesi caldria comprovar qui va moure les iniciatives de sindicar-se, de millores tècniques a la viticultura en els pobles, si hi trobaríem aquesta pagesia mitjana lligada a la sort d'aquesta activitat econòmica i els que van prendre consciència de la necessitat de renovar-la. Ens sorprèn que el 1912 a l'Assemblea General de la Unió de Vinyaters de Catalunya un dels delegats de Navarclés que hi assistí fou precisament en Valentí Vintró (58).

7.1.3 Els rabassaires.

El creixement demogràfic -poc precisat i estudiat- del segle XVIII i probablement anterior i les dificultats econòmiques dels masos ajudaren a l'aparició i consolidació d'aquest grup social. El contracte de rabassa morta significà pels masos un augment dels ingressos sense haver de fer cap inversió.

Els rabassaires formaren realment els pobles. Amb el dot de la casa d'origen o simplement amb endeutament adquirien un pati -sovint amb capacitat per un hort darrera- en el qual edificaven una casa i al mateix temps, dels masos dels voltants, alguna parcel·la a rabassa per plantar-la de vinya. Si s'havia de pagar entrada probablement s'encarregava el primer censal. I començava la inversió de treball per subsistir i fer front als primers deutes.

Aquest procés de creació de rabassaires s'anirira repetint -no hem pogut precisar la cronologia- amb seguretat fins a mitjans segle XIX i probablement també durant els alts preus del vi a conseqüència de la fil·loxera a França, arribant en aquest període a situacions que trencaven el límit natural. Com més terres a rabassa establertes més quantitat de renda rebien els propietaris dels masos.

Un exemple característic d'aquests rabassaires seria el que es desprèn de l'inventari dels béns de Valentí Oliveras, pagès de Navarcles. Tenia una casa a la Plaça que es composava de les següents peces:

- Entrada de la casa.
- Celler de la casa
- Sala
- Cuina
- "Quarto ahont morí son difunt marit".
- La golfa.

Constava ^{de} planta baixa (entrada i celler), primera planta (cuina, sala i habitació) i la golfa.

Els mobles que tenia eren: una banca de tres peus, taula de fusta de pi, un banc respatller de pi, un llit de peu de gall, dues caixes de pi, dos bancs de llit i una pastera.

D'utilitatge agrícola tenia dos carratells d'una carga cadacun i un altre de dues cargues, dues aixades, una pala fanga, una magalla i dues portadores.

La golfa feia de graner "un graner de canya buit" de 12 Q. i una polle-
ra gran.

Tenia les següents peces de terra:

-Dues peces del mas Santesteve de 4 i 6 jornals de cavadura d'home a la quarta part de fruits.

-Una peça del Mas Oliveres de Viladecavalls de 6 jornals cau d'home al quart.

-Una altra del Mas Oller de Viladecavalls de 2 jornals cau d'home al quart.

-Un hort de regadiu de 2 q. de sembradura de cànem a les Hortes de la Riera de Navarcles (59).

Una casa pròpia, hort i vinyes a rabassa; però l'estudi de l'estructura de l'explotació de diversos pobles bagencs ha mostrat com la immensa majoria de rabassaires estaven molt allunyats del mínim necessari per ^a la subsistència que hem fixat en 16,5 Q., la qual cosa porta a la necessitat de cercar altres recursos per subsistir. Podem assenyalar el treball assalariat als masos en períodes determinats de l'any, la complementarietat del treball tèxtil assumit sobretot per la dona filant primer a casa i després en el treball a la fàbrica, augment de la intensitat de treball en els camps a fi d'obtenir el màxim rendiment possible i el recurs a l'endeutament.

Cada conjuntura familiar s'adaptava a les circumstàncies però el dèficit de terra abocava a la mínima a l'endeutament que, precisament pel recurs constant que se n'havia de fer, esdevenia estructural. Totes les formes -censals, VCG, debitoris etc.- foren utilitzades en aquest grup social. Hem pogut constatar una quantitat important d'institucions que vivien dels rèdits dels préstecs. Sense una demanda de diners per part d'alguns grups socials, i especialment els rabassaires, aquelles no tindrien sentit.

La conjuntura familiar -determinada tant per una situació general com particular i pròpia del desenvolupament del cicle domèstic - col·locava el rabassaire en un punt o altre d'una roda de deutes que s'anaven traspassant els propis rabassaires, sempre en una lluita constant per superar o bé la misèria o bé per escalar al grup de la pagesia mitjana, sense sortir al final mai del mateix lloc. La mitificació del treball com a fórmula de sortir de la misèria comportava un augment de l'autoexplotació i, per tant, de la renda estreta. Si es mantenia els rabassaires en aquesta dinàmica difícilment hi havia un altre procediment que generés la mateixa renda sense invertir capital i sense introduir innovacions tècniques importants.

Malgrat la mitificació del treball i l'esforç com a mecanisme de superació de les dificultats, els rabassaires varen perdre progressivament consciència que l'enemic de classe eren els amos del mas -autèntics limitadors del seu accés a la terra- i des del primer terç del segle XIX es gestà un procés d'enfrontament, derivat de la pròpia naturalesa del contracte.

Els amos dels masos pretenien anul·lar l'antiga relació emfitèutica amb els senyors i convertir-se en propietaris, però, en canvi, convertir en un arrendament la que hi havia amb els seus rabassers. Aquests en canvi, aspiraven a esdevenir propietaris. Aquesta darrera opció significava eliminar la relació d'explotació fonamental que unia masos i rabassaires la qual cosa era inacceptable per aquells.

7.1.4 Mossos i jornalers.

Els jornalers en sentit estricte, és a dir, l'home que viu exclusivament d'anar a jornal, són inexistents al Bages. Es pot parlar de dues figures: el mosso que és aquell individu que viu i treballa pel mas, el qual li proporciona la manutenció i la vivenda i una quantitat de diner a l'any i el jornalier -en realitat rabassaire- que com que no té terres suficients, comple-

menta els seus ingressos anant a jornal als masos en períodes de treball estacional fort (60).

Terrades assenyala els avantatges dels mossos: "La relació amo-mosso es personalitzava i singularitzava a l'hora de la manutenció i aquest factor segurament pot explicar les relacions de lleialtat i de responsabilitat entre els amos i els llogats que en determinades circumstàncies conflictives, com la guerra o la revolució van ésser tan operatives" (61).

Al llarg d'aquest treball hem fet referència als mossos però en cap moment hi hem aprofundit. No sabem d'on provenien aquests mossos, ni tampoc el temps que treballaven al mas, si eren treballadors estables per molts anys o per relativament poc temps. Caldria aprofundir l'estudi. Suggestim una hipòtesi: els fills segons de famílies rabassaires que molt petits abandonaven la casa dels pares i se'n van a fer els cabals necessaris -on sinó de mossos?- per al dia de demà establir-se com a rabassaires. Els mossos serien aleshores el primer graó d'una cadena de renovació constant.

7.2 LA PETITA NOBLESA.

A Manresa no hi residia cap casa de noblesa destacada. Qui contestava l'enquesta de Zamora ho deixava clar: "No hay casa particular solo si las familias Casa Aymerich en el dia unida al Principe de Belmonte, la de Soler oy unida a la Guzman, la de Peguera y la de Amigant, que en el dia sus actuales poseedores viven fuera de la ciudad" (62).

El 1737, segons el Cadastre, algunes d'aquestes cases encara tenien alguna propietat en el terme de la Ciutat a nivell de terres. Felipe Vilana, cavaller, hereu dels Peguera, era propietari del Mas del Guix, de 203,3 Q. de les quals 75,8 eren de regadiu. Francesc d'Amigant, cavaller, tenia 33,7 Q. de les quals 27 Q. eren de regadiu. Fernando de Guzman en tenia 25,1 Q. i 7,6 Q. de regadiu. Aquestes propietats es van mantenir durant el segle XVIII (63). I les propietats del Príncep de Belmonte foren adquirides per la família Suanya, comerciants de Manresa, l'any 1770 per 16500 ll. (64).

Algunes d'aquestes famílies eren també senyors eminents d'algunes jurisdiccions. Els Amigant eren senyors eminents de Castellgalí i com a marquesos de Palmerola, de Callús, Fernando de Guzman de St. Mateu de Bages i el

Príncep de Belmonte, de Rajadell (65).

Aquests nobles -no sabem en realitat la seva importància- havien marxat de la Ciutat, durant el segle XVII (66). Al llarg del segle XVIII sembla que no van tenir cap incidència en la vida política i social de la comarca. Es limitaren a administrar les seves rendes i practicaren l'arrendament dels drets senyorials amb els avantatges pel grup social arrendatari. L'administració d'aquestes rendes corria a càrrec d'un procurador normalment membre de la burgesia urbana (67).

Sense noblesa a la Ciutat, molt aviat a la segona meitat del segle XVII va ennoblir-se una èlite social sorgida de la pròpia ciutat per la via del títol del ciutadà honrat de Barcelona. Es constituïa així un nucli de petita noblesa. L'acord de nomenar ciutadans honorats és de l'any 1644:

"Per quant la ciutat de Manresa es una de les mes antigas y mes populars ciutats de Catalunya y vuy se troba ab grans auments y una de las que han fetas majors finesas y serveys a Sa Magestat y casi todas las univertitats antigas de Catalunya tener estament de ciutadans honorats que perço sia servit concedir facultat als Consellers i Consell de poder elegir y fer ciutadans honorats y que despres de sis en sis anys los dits ciutadans ques troban y los fills y successors de aquells de edat empero de catorce anys juntament ab los Concellers y racional de dita ciutat en lo mes de juny se tingan de ajuntar en casa de la ciutat y fer un ciutadà honrat tenint facultat de prorrogar la dita eleccio o nominacio de dit ciutadà fins en vuyt anys y mes seguint lo parer de la major part en la prorrogacio y eleccio de ciutadà" (68).

Mig any després, reunits els consellers i el Consell general varen nomenar ciutadans honorats al primer grup de sis: Pere Cardona, el Dr. Maurici Minguella, el Dr. Joan Padró, en Francesc Thaulés, en Miquel Graell i en Pere Torras (69). Desconeixem si el que preveia el privilegi es complí estrictament i quins individus foren nomenats posteriorment. D'aquests noms inicials sols ens són coneguts els Graell i els Padró. Aquests darrers van desaparèixer per unió amb els Llissach com veurem.

Gairebé a tocar aquest grup social però sense títol de ciutadà honrat trobem alguns artistes, normalment Dr. en drets i Dr. en medicina que socialment es confonen, almenys a Manresa.

Els protocols notariais han permés detectar i reconstruir alguna història familiar de ciutadans honorats i respondre a dues preguntes: l'origen social i la base cònmica. Analitzem cadascuna per separat.

7.2.1 L'ascens social.

Al llarg del segle XVIII hem detectat les següents famílies amb títol de ciutadà honrat:

- Torres de Bages
- Llissach
- Rou i Pastor
- Riu i Rovira
- Soler de la Plana
- Calcina

D'aquestes famílies dues sabem que els seus antecedents eren pagesos de mas tal com hem vist més amunt (els Torras de Bages i els Llissach, a Joncadella i Santpedor). Pagesos enriquits que escalaren al màxim nivell de categoria social.

Altres dos-els Calcina i els Soler de la Plana- eren blanquers enriquits que a finals del segle XVII aconseguiren el títol:

-En el testament de 1694, Francesc Calcina era ja ciutadà honrat i se'l qualificava també de "antes mercader y mes antes blanquer". El seu pare Francesc Calcina, era blanquer. Els seus fills continuaran nomenant-se ciutadans honrats (70).

-Josep Soler de la Plana, el 1738 quan firmà el seu testament era ciutadà honrat (71). El seu pare era en Maurici Soler, blanquer i el seu avi Josep Soler, blanquer (72). Seran una de les famílies més importants de la Ciutat.

Tant els Rou com els Riu eren doctors en drets, però caldria anar més enrera per saber-ne els orígens. Els Rou tenen la major part de les propietats al Berguedà i, tal vegada, vingueren posteriorment a Manresa. Ambdues famílies participaren a l'Ajuntament borbònic (73) controlat per aquest grup social (74).

Els ciutadans honrats manresans que trobem a començaments del s. XVIII provenien de la pujança econòmica de determinats pagesos d'alguns masos de les rodalies i dels blanquers enriquits en l'activitat econòmica principal del s. XVII.

L'ascens social d'altres individus del mateix origen es concretà en la incorporació als doctors en drets i doctors en medicina. Vivien de les rendes de les seves propietats i de l'exercici de càrrecs públics o de la seva professió. Abandonaren també qualsevol activitat productiva. Podem apor-

tar alguns exemples:

-Els Mollet: N'hem parlat com a antics pagesos, però un cop a ciutat, foren blanquers. Antic Mollet i el seu fill Tomàs Mollet de la Plana es dedicaren a aquell ofici. A la generació següent s'havia produït el trencament, en Tomàs era Dr. en Arts i medicina i els hereus següents Dr. en lleis (75).

-Els Graell: En Miquel Graell era doctor en medicina a principis de segle XVIII. Quan es nomenaren els sis primers ciutadans honrats hi havia un Miquel Graell, era aquest? No ho sabem perquè en les escriptures del XVIII mai rebé la qualificació de ciutadà honrat. El seu fill Francesc era doctor en drets i en Miquel, també. Els enllaços matrimonials es realitzaren amb famílies del seu mateix grup social: el Dr. en medicina amb la família Davi, apotecaris i regidors de l'Ajuntament; el Francesc amb Isabel Madriguera, filla d'un altre doctor en lleis i l'hereu de la generació següent sempre parentava amb els Argullol, ciutadans honrats de Manresa (76). A finals del segle XVIII aquest darrer hereu era regidor perpetu (77).

-Els Pons: A començaments del segle XVIII, Jacint Pons, era doctor en drets, el seu fill també i el seu nét Josep Francesc Pons i Soldevila, regidor de l'Ajuntament i doctor en drets segons el seu testament de l'any 1764 (78). En el segle XIX, Ignasi Pons i Graell era qualificat d'hisendat i el seu pare era també regidor i tinent dels Reials Exèrcits (79).

La base econòmica d'aquest grup social es pot estudiar a partir d'alguns inventaris d'aquestes famílies en el segle XVIII.

a/ Inventari dels béns del Maq.Sr. Joan Rou i de Pedrals, ciutadà honrat de Barcelona, domiciliat a Manresa. Fou pres l'any 1765. Recollirem simplement el patrimoni de la família:

-70 ll. de diner efectiu, joies valorades en 92 ll., un anell amb un diamant de valor 22 dobles i 65 unces 21 argenços d'utensilis de plata.

-Una casa a Berga, davant l'església Parroquial.

-Caseta i hort a Berga a la Vall.

-Mas Casadesús i Molinet, Mas Guisols, Mas Marginet de Baix i Mas To a St. Martí de la Nou.

-Mas Bitarella i Mas Cibilans a la Baells.

-Dos debitoris per cobrar de 986 ll. i el dret a cobrar la Causa Pia que instituï el Canonge Baltasar Rovira (80).

El fet que totes les seves propietats les tingués a la Nou, la Baells i Berga a l'Alt Berguedà confirma que els orígens d'aquesta família no eren manresans. La seva base econòmica estava basada en fruits d'aquests masos

i, pel fet d'estar a una altra comarca, no tenien massa a veure amb l'agricultura bagenca.

b/ Inventari dels béns de Manel Calcina, ciutadà honrat de Barcelona, domiciliat a Manresa:

- "Aquelles" cases amb un hort darrera, al Carrer del Born.
- 942 ll. prestades a censal.
- Un hort vora el portal de Lleida de 3 q.
- 11,6 Q. de regadiu, 2,5 Q. de vinya, 5,8 Q. d'oliveres i 2,5 Q. de bosc.

- La senyoria directa sobre una vinya i un camp.
- El Mas Corrons de Salelles i una caseta petita en aquest mas.
- El Mas Graell de Salelles.
- El Mas Pladesans de St. Salvador de Guardiola.
- 37 parcera pagant la cinquena part de fruits damunt de 112,5 Q. de vinya.

- La capacitat d'emmagatzemar vi segons les bótes que posseïa era de 180,5 cargues.

- Algunes peces d'or i plata, no consta diner en efectiu (81).

c/ Inventari de Tomàs Mollet, doctor en medicina, 1719.

- 24 censals que signifiquen un capital de 2444 ll.
- El Mas Mollet a Joncadella.
- 16,5 Q. de regadiu, 20,7 Q. de vinya, 5 Q. d'erm i tres horts que no especifica extensió.

- Cases amb portals obrint a la Plana de l'Om i al C/ Nou.

- 4 Cases (3 a la Plana i una al C/ Nou) i cases a les Escodines (C/ St. Bartomeu).

- Cases o adoberies situades al raval de Valldaura.

- Una capacitat d'emmagatzemar vi de 277,5 Q.

- Una quantitat important de peces d'or i plata (82).

d/ Inventari de Josep Argullol i Vidal, 1781. Eren els successors per casament hereu-pubilla dels béns dels Torras de Bages, ciutadans honorats de Manresa.

- 10 vals per un import de 2369 ll. 2 s. 4 d.

- Fàbrica d'indianes

- Mas Torras de Bages (era encara de la seva dona).

- Censos, delmes i altres drets que com a senyor jurisdiccional rep de la Quadra de Mataporros.

- Mas les Vidales, Mas Gomis, Mas Casanova de Calonge.
- Mas a Pujalt.
- Dues cases a la Plaça de la vila de Calaf.
- 48,5 Q. de secà, 23 Q. de vinya i un hort a Calaf.
- 14 q. de regadiu i 3,3 Q. de vinya a Manresa.
- Casa principal a la Pça. Valldaura i una altra casa al C/ Urgell.
- Capacitat d'emmagatzemar vi de 216 cargues (83).

e/ Inventari de Josep A. Soler de la Plana, ciutadà honrat de Manresa.

- Casa principal a la Plana de l'Om.
- 8 cases a Manresa
- 79,8 Q. de regadiu, 38 Q. de vinya a Manresa
- Mas Morera a Iborra
- Mas Folquer a St. Joan de Vilatorrada.
- Mas Condals a Manresa.
- Mas Oliveres, Mas Torras i Mas Grau a Fals.
- Mas Bacardit d'Aguilar
- Mas Botjosa de Sallent.
- Casa a la Plaça Major de Torà.
- Molí o fàbrica de paper als Condals.
- 6369 ll. deixades a censal a diferents particulars.
- 7500 ll. en diferents companyies.
- En diner efectiu 22593 ll. 15 s.
- Una capacitat d'emmagatzemar vi de 1181 cargues (84).

A partir d'alguns inventaris hem pogut precisar la base econòmica d'aquest grup social. Es basa sobretot en la propietat de la terra, una part a Manresa normalment de regadiu i l'altra part en forma de masos en algun terme veí. Caldria exceptuar el cas dels Rou vinguts del Berguedà i dels Argullol -amb la major part dels béns a Calaf- que s'uneixen amb els Torres de Bages. Els Rou, Mollet i Calcina no sembla que inverteixin en cap altre activitat, en canvi l'Argullol té una fàbrica d'Indianes i els Soler de la Plana un capital -no molt gran- col.locat en diverses companyies. De fet, si exceptuem aquests dos darrers, els altres tres no tenen un potencial econòmic que, solament a partir de les rendes, puguin mantenir sòlidament el seu status social.

Obtenien la renda o bé en efectiu en les terres de regadiu o a parts de fruits dels masos (notem que la capacitat d'emmagatzemar vi era important). La comercialització d'aquests productes definia la renda total. Podien es-

pecular amb les puntes dels preus i els ingressos totals es revaloraven. El seu status social -determinat per un nivell econòmic- es veia, al llarg del segle XVIII, cada vegada més atrapat per la burgesia industrial i comercial que acumulava capital a base d'inversions productives. Per altra banda, a cada generació si es volia col.locar els fills d'acord amb el grup social al que pertanyien -i la degradació social en aquest cas seria més mal vista- podien haver-hi dificultats a conseqüència de l'estabilitat de la renda que no augmentava percentualment per permetre la reproducció a cada generació.

Des d'aquest punt de vista s'ha d'entendre que aquest grup sigui el que utilitza més amplament totes les estratègies matrimonials i hereditàries exposades -dobles casaments, hereu-pubilla, Causes Pies, beneficis eclesiàstics- que actuen en un doble sentit: per una banda en l'estalvi de dots com hem vist i per l'altra en l'increment del patrimoni si s'unificaven dues famílies. Aquesta estratègia era molt buscada perquè era la única, si no es volia participar en activitats productives, que possibilitava engrandir el patrimoni i per tant millorar la base rendista i trencar el cercle viciós de l'estabilitat de la renda. A partir d'aquestes reflexions no ha d'estranyar que algunes famílies de la petita noblesa demanin préstecs -normalment a censal- per fer front als dots dels seus fills:

1.- Casaments hereu-pubilla. Gairebé en totes les famílies hem detectat en un moment o altre de la seva història una unificació de patrimoni a partir d'aquesta forma de casament. Una de les dues famílies assumeix desaparèixer i contribueix a superar les contradiccions de l'altra amb augment de la seva base rendista:

-Els Soler de la Plana, van rebre els béns a mitjan segle XVIII dels Dalmau; quan morí sense fills l'hereu Dalmau i els béns de la família van passar a una germana casada amb els Soler (85).

-Els Torras de Bages de Manresa unificaren el seu patrimoni amb els Argullol de Calaf. Com que la pubilla era de la primera família, el cognom Argullol és el que continuà a Manresa (86).

-Un hereu Llissach es casà amb la pubilla Padró i unificaren el patrimoni. Cal recordar que la família Padró era una de les primeres que reberen el títol de ciutadà honorat (87).

-El patrimoni dels Rovira -fins i tot dels seus capellans- es va unificar al patrimoni dels Llaurador de Barcelona. Sembla que eren del mateix grup social (88).

-Els béns dels Calcina passen, per morir sense fills Francesc Calcina i Rosa Llissach, a D. Francisco León de Barcelona, fill d'un Tinent del Regiment de Cavalleria d'Extremadura, casat amb una germana Calcina (89). Per heretar havia d'avantposar el nom Calcina al de León.

Si aprofundíssim la recerca amb altres famílies probablement en trobaríem més exemples. La constància del fenomen en les més importants, mostra la seva importància en aquest grup social, el qual ho necessitava per a la seva reproducció.

No s'insistirà en el tema de la utilització generalitzada d'altres estratègies hereditàries o matrimonials de les quals es trobaran exemples en el capítol corresponent (v. quadres 6.18 i 6.19). Per mantenir sense degradar el volum de renda eren els més interessats en l'estalvi de dots.

2.- Endeutament per pagar dots. En el Llibre Mestre de Censals de la Seu es troben força exemples d'individus d'aquest grup social -alguns de fora de Manresa- que han de demanar préstecs per pagar els dots de les seves filles:

-Els Amigant per pagar 5000 ll. de dot creen el 1741 un censal d'aquesta quantitat; el 1747, pel llegat a un fill, 1000 ll. i el 1778, en crea un Josep Amigant de 6000 ll. pel dot de la seva germana que es casava amb el Comte de Formiguera a Mallorca (90).

-Els Cruïlles, senyors d'Avinyó: 4000 ll. de censal per pagar part del dot de la filla, el 1756 (91).

-Família Gible de Berga: l'any 1744 per pagar 2700 ll. de dot a la seva filla que es casava amb un Llissach de Manresa (92).

-Dn. Francesc de Millas i Peguera, Marquès de Vilana -propietari del Mas Guix de Manresa-, l'any 1779 rep a censal 3100 ll. per part del dot (20000 ll.) promès a la seva filla (93).

-Els Padró d'Igualada: el 1773 reben 2000 ll. a censal per pagar part del dot (2500 ll.) a la seva filla (94).

-Els Pons de Manresa que hem citat abans: el 1762 reben un censal de 300 ll. per pagar els drets paterns a un germà Onofre, notari de Manresa. El 1765, un de 500 ll. també per "drets al seu germà"; el 1785, per drets a la filla casada amb un notari de Tarragona, 1273 ll. i el 1786, 500 ll. pel dot d'aquesta mateixa filla (95).

-Els Calcina: per pagar el dot de la seva filla Mª Gràcia, Francesc Calcina rebia de la Seu 1200 ll. a censal, el 1751 (96).

Aquesta relació d'exemples l'hem extret dels censals de més de 1000 ll.

creats a la Seu de Manresa. Per dessota d'aquesta quantitat en trobaríem més exemples. En el pagament dels dots i llegendimes als fills era quan es posava en evidència en aquest grup social el caràcter no productiu de la renda.

La situació podia pitjorar i aquest endeutament puntual va constituir progressivament una càrrega que a la llarga podia posar en dificultats la totalitat del patrimoni. En algun cas hem detectat una tendència a l'agreujament. Caldria, però, reconstruir biografies senceres per copsar el fenomen en profunditat.

L'any 1765, per exemple, en els capítols matrimonials entre Miquel Graell, Doctor en drets i Marianna Argullol, filla del ciutadà honrat que hem vist més amunt, aquesta aportava 4700 ll. en dot però 3729 ll. s'havien d'aplicar a lluir deutes i, 971 ll. s'entregarien en efectiu. Els deutes a lluir eren: tres VCG per 1129 ll. 10 s. 3 d; 1199 ll. 9 s. 9 d. a Dª Isabel Dalmau a conseqüència d'un decret d'execució; 600 ll. de restitució de dot a la seva mare i 800 ll. de censals (87). El dot servia per sanejar una situació delicada d'una família vinculada a la petita noblesa manresana. Caldria aprofundir les causes d'aquesta situació i l'evolució posterior.

El 1795, els Solernou, comerciants, compraren una casa als Mollet, Dr. en drets, que ja coneixem. El preu eren 7000 ll. de les quals es retornaren tres censals per valor de 2875 ll., el més gros dels quals -2000 ll.- s'havia creat per pagar el dot d'una filla -la M^a. Lluïsa- casada amb Joan Bta. Soler, comerciant de Manresa (98). Deute passatger o pitjorament gradual de la situació? A partir de la base econòmica ens decantem per això darrer.

Els ciutadans honrats de Manresa, aparegueren a conseqüència de l'ascens social d'alguns blanquers, pagesos i probablement mercaders durant el segle XVII. Però les activitats productives es tornaren en activitats rendistes en el segle XVIII, sobretot renda de la terra provinent de propietats a Manresa i masos de la comarca. Controlaren també el poder municipal durant la centúria, a conseqüència del sistema borbònic que afavoria aquests grups socials.

Però la base exclusivament rendista assegurava una adaptació dels ingressos a l'evolució dels preus però no produïa per garantir la reproducció social a cada generació amb el conseqüent pagament de dots i llegendimes. Aquesta contradicció a la llarga posava en perill al grup com a tal i va haver d'adaptar-se a la nova situació utilitzant estratègies matrimonials, d'estalvi de dot i buscar el casament hereu-pubilla que augmentava la renda de la

nova família a costa de sacrificar-ne una altra. Altres vegades fou en el moment de dotar que havien de recórrer a l'endeutament i en algun cas aquest deute podia posar en perill la pròpia família.

En la perspectiva del segle XIX l'evolució d'aquestes famílies va seguir tres camins:

a/ Algunes d'elles varen consolidar-se en la seva posició de rendistes però no es tancaren a les noves activitats de l'època. És significatiu que els Argullol intervinguessin activament com a socis i fossin els propietaris d'una de les dues fàbriques d'indianes de la Ciutat. I el 1781, en l'inventari, la fàbrica amb 50 telers estava en plena producció. I el casament amb els Torras de Bages augmentà també considerablement la base rendista (99).

b/ Enllaç amb alguna família forana i marxa normalment cap a Barcelona, amb ampliació de la base rendista a fora i amb preferència a perdre la vinculació social i política amb la Ciutat. Hem vist aquesta evolució amb els Rovira que s'enllacen amb els Llaurador i els Calcina que ho fan amb els Leon.

En el segle XIX continuen tenint propietats a la Ciutat però dirigida la seva gestió des de fora. Desapareixen del tarannà quotidià de la Ciutat. És un procés similar al que succeí amb la noblesa en el segle XVII.

c/ Una darrera evolució, potser dels individus menys significats del grup, fou el seu enllaç amb famílies de la burgesia comercial i urbana que en el s. XVIII havien experimentat un notable creixement econòmic. L'intent de sanjament de la petia noblesa i l'inici d'activitats rendistes per part de la burgesia urbana feia possible aquesta fusió de famílies. L'exemple més notable és la família Mollet que, en dues generacions consecutives, casava una cabalera amb l'hereu Soler -industrials i comerciants molt importants com hem vist-, la segona vegada amb casament entre cosins germans que va significar la unificació d'ambdós patrimonis (100). A l'apartat següent assenyalarem l'evolució cap el rendisme dels Soler.

7.3 LA BURGESIA URBANA.

L'ascens i consolidació d'un conjunt d'individus vinculats al desenvolupament

pament de les activitats industrials sederes i llaneres, és un punt fonamental en l'estudi de l'estructura agrària bagenca. Constituïren el que hem anomenat burgesia urbana.

En aquest apartat volem estudiar els seus orígens, la diversificació entre diferents sectors amb uns lligams comuns a la base productiva i la seva evolució en el s. XIX amb l'aparició d'actituds rendistes i l'aparició de nous individus que s'incorporaren a aquest grup social.

7.3.1 L'origen de la burgesia urbana de Manresa.

Per estudiar l'origen de la burgesia de Manresa hem procurat reconstruir a partir de protocols notariaus (testaments, capítols i inventaris) algunes històries familiars. Els resultats desiguals permeten aventurar les línies mestres d'aquesta evolució (101).

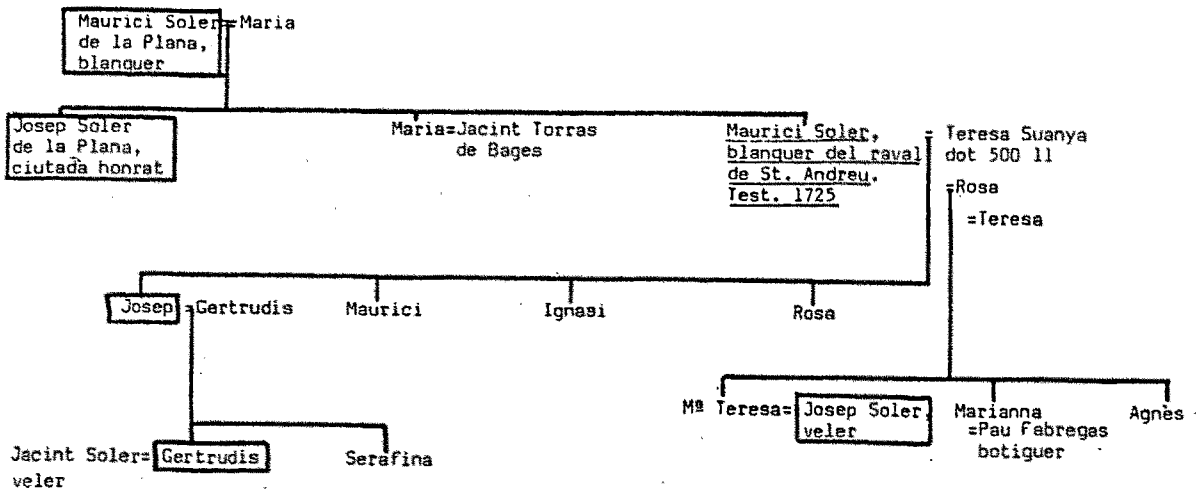
a/ Maurici Soler, blanquer del raval de St. Andreu. En realitat la família desapareixerà però, il·lustra sobre els orígens d'aquesta burgesia. Maurici era un cabaler sorgit de la família Soler de la Plana que de blanquers s'havien convertit en ciutadans honorats, com hem vist més amunt. El cabaler, va mantenir l'ofici de blanquer -l'ennobliment correspongué a l'hereu- i es casà amb una filla dels Suanya, amos d'un mas però dedicats totalment a les activitats industrials. Es casà tres vegades, el seu hereu morí jove i mentre la seva neta Gertrudis, pubilla i hereva dels seus béns, l'emparentava amb Jacint Soler, veler i cabaler de la família de Joan Bta. Soler, una altra filla, es casava amb l'hereu -Josep Soler, veler- de la mateixa família. S'intercanviaven així els fills. (Quadre 7.2).

Blanquers i velers comencen a cavalcar. L'inventari mostra una base econòmica notable: casa amb quatre portals al raval de St. Andreu; una pallissa i hort al C/ Sucarrats; tres peces de terra de regadiu de 14,9 Q; quatre vinyes de 23,2 Q; una casa, peça de regadiu i hort "té a penyora"; Mas Junyent de Camps de 50 Q.; Molí polvorer a la vora del Cardener sota el Monestir de St. Pau i una adoberia. A més 1060 ll. deixades a censal i una capacitat d'emmagatzemar vi de 105 cargues (102).

Aquesta base patrimonial era anterior a la seda, si de cas vinculada a la base econòmica de la blanqueria. No havia d'ésser difícil aprofitar la bona conjuntura de la seda, però la família es va diluir i entroncà amb una de les famílies de velers més importants de la Ciutat.

QUADRE 7.2

Família de Maurici Soler, blanquer del raval de St. Andreu.

Not. Soler, Test. 1710-1745, 15-II-1713, Id. 10-III-1725.

b/ Els Soler. Estudiats àmpliament en un altre lloc i en aquest mateix treball (103). Destaquem en síntesi:

-Pas de blanquer a veler al voltant dels anys 30 del segle XVIII.

-Base econòmica àmplia el 1745 quan Joan Bta. Soler fa l'inventari: casa al C/ Galceran Andreu, set cases, tres vinyes, tres peces de terra de regadiu, dos molins polvorers als Comtals; el Mas Calvet -amb oficina d'aiguardent i molí fariner- i el Mas Graell a St. Salvador de Guardiola. Una capacitat d'emmagatzemar vi de 336 cargues.

-El fill de Josep Soler, veler, era soci d'una de les companyies més importants de la Ciutat (els socis eren Pau Sacristà i Joan Suanya).

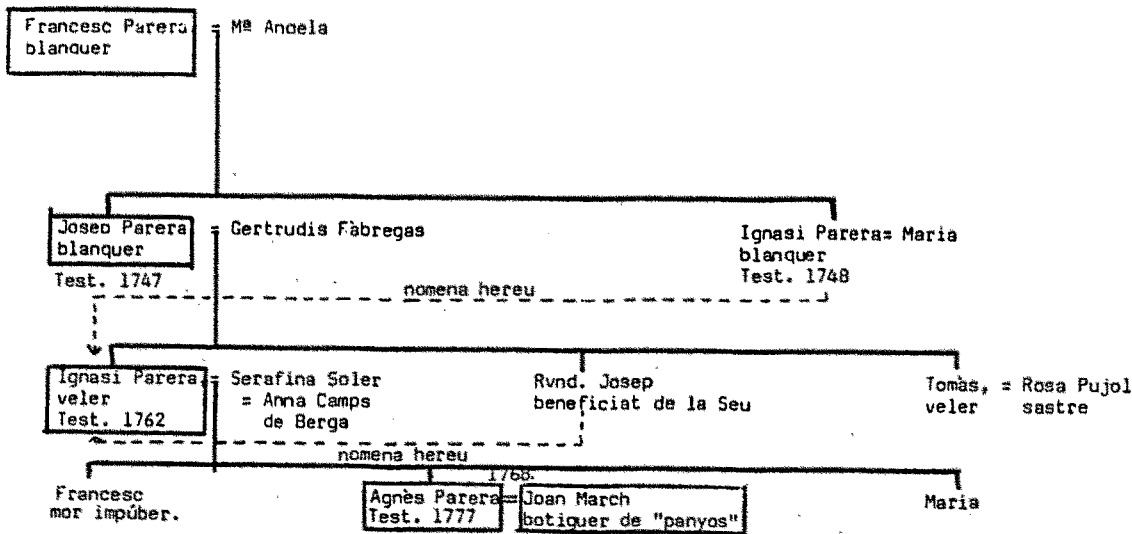
De nou el pas de blanquer a veler i una base patrimonial àmplia amb pràctica de negocis diversos.

c/ Els Perera. De nou el pas clar de blanquer a veler (Quadre 7.3).

Les dues primeres generacions apareixen com a blanquers, i la tercera com a velers. L'inventari de l'Agnès, pres el 1777, pel seu home, mostra els béns que posseïa n'Ignasi Perera quan va morir: casa al C/ St. Miquel; vuit cases a diversos indrets; una adoberia; Mas Puigaltet a la Manresana; Mas Matas de la Clarió, Mas Soler de les Teules a St. Vicenç; 23,3 Q. de regadiu, 15,7 Q. de vinya, 1,6 Q. de secà i 3,3 Q. d'erm. A més tenien una participació en dues companyies de velers (amb Magí Oms i Francesc Ignasi Oms, velers, 34119 ll. 19s. 4 d. i amb Josep Soler, Josep Sacristà, Joan Suanya, Pau Sacristà, 31025 ll. 10 s.) (104).

QUADRE 7.3

Família Parera, velers de Manresa.

Not. Rallat, Test. 1734-1751, folis 330-331 (1747); Id. folis 351-353 (1748); Id. Test. 1762-1770, folis 329-334, 25-VIII-1768; Id. folis 10-13, 22-III-1762; Id, Test. 1771-1782, folis 156-158, 19-II-1777.

De nou una base patrimonial àmplia -peces de terra a Manresa i masos a l'exterior-, un veler que procedeix dels blanquers i que a mitjans segle XVIII es passà a la seda on foren socis actius de les companyies més importants. Una pubilla permetrà l'enllaç matrimonial amb els March, una altra família benestant més lligada a activitats comercials (105).

d/ La Família Font. (Quadre 7.4). L'evolució d'aquesta família és un xic diferent a les que hem vist fins ara. Mre Rosa Puig i Dalmau era una pubilla que recollia l'herència de dos artesans Francesc Puig, claveter i Marianna Dalmau, filla i hereva d'un corder. Ambdós morien cap a l'any 1760. El patrimoni que aportava la Mre Rosa era per part del pare, el següent:

Una vinya al Mas de Pla	1657	-
Dos patis al C/ Sobrerroca	1734	185 ll.
Casa al C/ Forn de Sta.Llúcia	1757	200 ll.

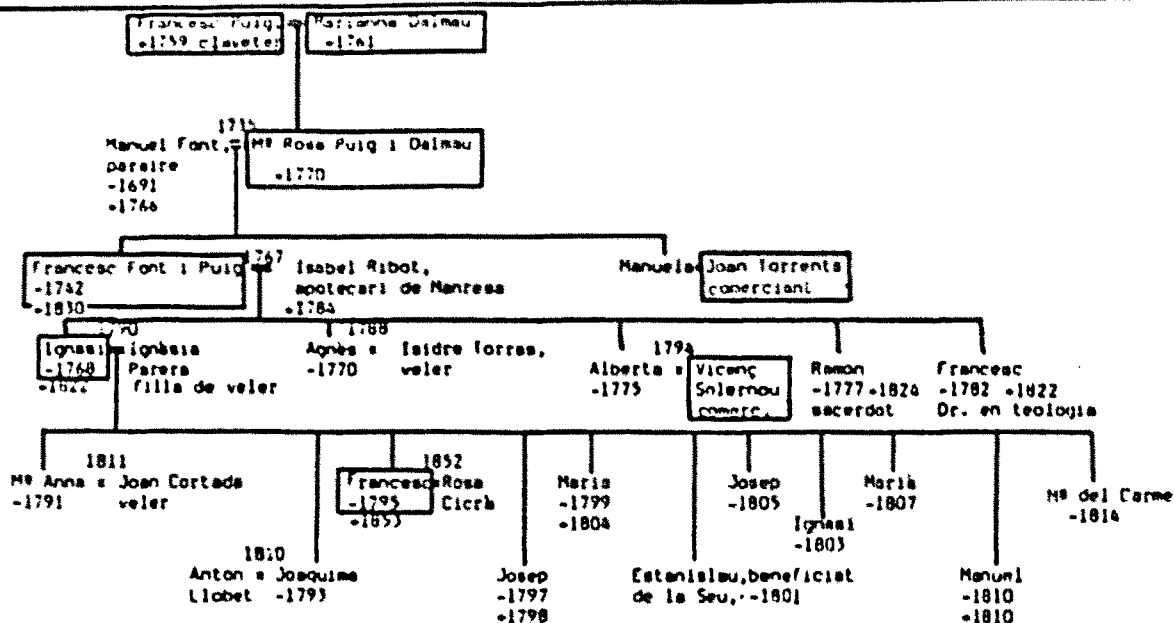
Per part de la mare, com a pubilla també que era:

Casa a Sobrerroca	1620	-
Vinya a Puigberenguer (1 jornal)	1698	104 ll.
Hort a Puigterrà	1683	180 ll.
Camp/vinya a Miralpeix	1709	-

Amb la unificació, no era res de l'altre món, però contribuïa a la suma de patrimonis i assolí un nivell que va permetre a la Mre Rosa contreure matrimoni amb Manel Font, paraire, el 1733, el qual era un cabaler que provenia del Mas Font dels Crarenchs, un dels importants de la comarca. Antecedents pagesos en els inicis de la nova burgesia.

QUADRE 1.4

La família Font, velers i comerciants de Manresa

Font: Llibre Mestre de Francesc Puig, claueter de Manresa... ACC.

Aquest matrimoni va tenir dos fills, en Francesc que va néixer l'any 1742 i la Manuela que es casà amb una altra família important, els Torrents. El Llibre que estem seguint qualifica a en Francesc com a "intelligent en el maneix dels seus negocis y en particular en la industria de la sederia ab la que guanyà molt diner (...) comprà les finques que constan desde 1782 a 1812 (...) fou elegit diputat de Ajuntament". És a la segona meitat del segle XVIII quan es produeix l'enriquiment d'aquest grup social que, a finals de segle, reinvertí part dels seus beneficis en l'adquisició de béns immobles. El Llibre Mestre que estudiem permet fixar la data de la compra dels immobles, el preu i el tipus de conreu i extensió. El calendari d'adquisicions que en resulta és el següent:

1770	Casa Portal Sta. Llúcia	300 ll.	300
1786	Regadiu	480 ll.	
1787	Regadiu (1 jornal)	725 ll.	1205
1791	Casa Forn de Sta. Llúcia	425 ll.	
1792	Peça de regadiu	450 ll.	
1793	Regadiu/vinya (2 jornals)	530 ll.	
1794	Regadiu (1 jornal)	850 ll.	
1795	Regadiu	160 ll.	
1796	Regadiu	250 ll.	
1796	A Poal 3 jornals	300 ll.	
	9 q. regadiu	725 ll.	
1798	1 J. de regadiu	500 ll.	
1798	3 J. regadiu/vinya	800 ll.	4990

1804	1/2 J. regadiu	117 ll. 10 s.	
1805	1 J. regadiu	900 ll.	
	8 q. regadiu	550 ll.	
	regadiu	525 ll.	
1809	7 q. regadiu	310 ll.	
1810	1 Q. 8 q. regadiu	1000 ll.	
1812	Regadiu	550 ll.	
	Regadiu	1700 ll.	
1813	Regadiu	762 ll.	6414,5
	3 J. regadiu	2550 ll.	
	regadiu	500 ll.	
		15959,5 ll.	15959,5 ll.

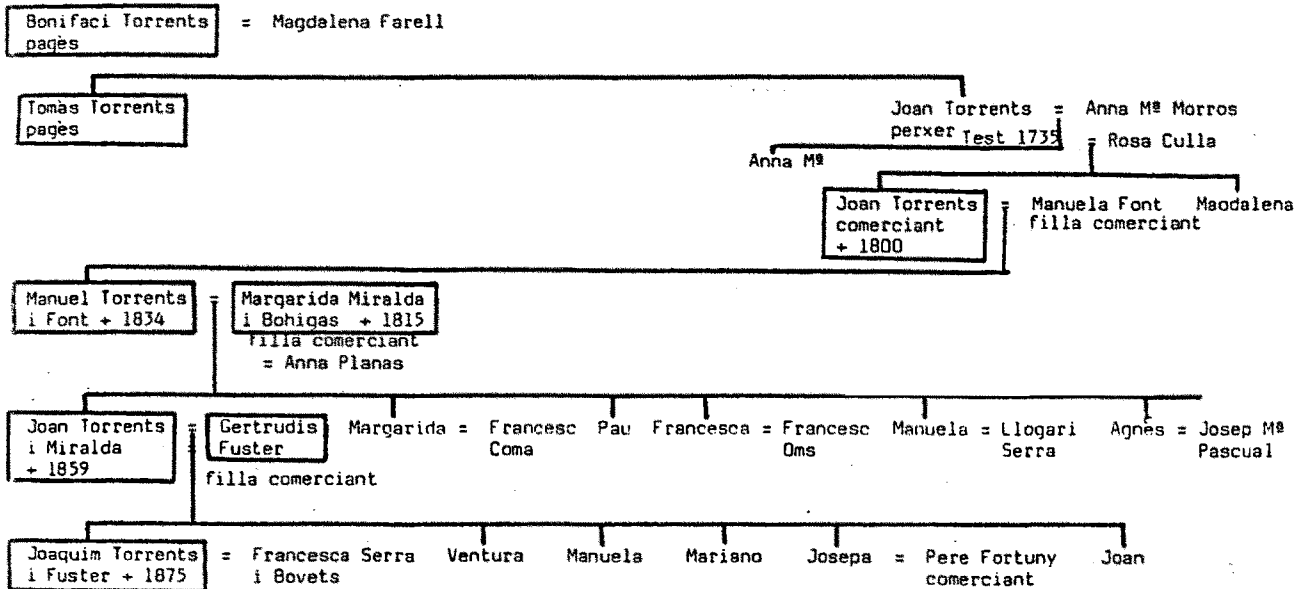
Aquestes dates de compra defineixen la cronologia de la inversió en terres. El 1770, la primera de 300 ll; de 1780 a 1790, 1205 ll. encara una quantitat petita, a partir d'aquest any la xifra es dispara i de 1790 a 1800 es gasta amb terres 4990 ll. i de 1800 a 1813, encara es supera 6414,5 ll. i queden 3000 ll. de les que no sabem quin any s'utilitzaren. Cal retenir dues coses: que es compren sobretot terres de regadiu de Manresa, les més properes al casc urbà i les millors i que la inversió en terres es realitza de 1790 a 1810, quan el comerç entra en crisi per les guerres amb França i Anglaterra, crisi que arribarà fins a la Guerra de la Independència (106).

S'insinua així, que amb la crisi del comerç colonial, els grups socials que hi estaven lligats destinaren almenys part dels seus capitals a la compra de terres. La família Solernou, totalment lligada al comerç colonial farà el mateix (107). D'aquesta manera, una família sorgida de l'artesanat, sense base patrimonial, s'enriquí amb l'activitat productiva de la seda i a finals de segle, adquirí una notable base patrimonial i, per tant, una certa activitat rendista. L'hereu de la família acabà essent l'Estanislau Font, prevere i beneficiat de la Seu, el qual participà activament en la vida polític-social de Manresa en el segle XIX. No tenim informació de la seva activitat com a industrials, però podien amagar-se com a socis darrera qualsevol companyia (108).

e/ La família Torrents. A partir del quadre 7.5 podem detectar les línies de l'evolució d'aquesta família que en el segle XIX esdevindrà una de les més importants. En aquest cas no procedeix pas dels blanquers sinó que té com a origen a un cabaler d'una família pagesa de la pròpia ciutat de Manresa. Tomàs Torrents, l'hereu i germà pagès no era un pagès miserable. En el cadastre de 1737 surt entre els pagesos de més de 16,5 Q., exactament 19,5 de les quals 7,3 Q. eren de vinya i 5 Q. de regadiu (109). Cal suposar

QUADRE 7.5

La família Torrents, velers i comerciants de Manresa

Font: Not. Perera, test. 1731-1736, fols 126-128, 26-III-1735; Not. Caietà Mas, test. 1825-1832, Not. Fcesc. de A.Mas, 1848, fols 249-254, 12-IV-1848; Id. 1859 (I), fols 50-71, 7-I-1859; Biografies Torrents, AHCM.

que el germà cabaler, que aprenia l'ofici de perxer, va marxar de casa amb una llegítima que, com a mínim, el permetés arrencar. Malgrat que desconeixem en bona part la seva activitat industrial, la família Torrents s'incorporà aviat a la nova burgesia enriquint-se amb la indústria de la seda. El 1764 ja apareixia entre els velers que tenien més de 16,5 Q. (110).

Des d'un començament practicà l'endogàmia entre el mateix grup social -un casament amb la família Font analitzada anteriorment- i una política hereditària que la conduí a ésser una de les famílies més importants de Manresa. En una generació, hi hagué fill únic -en Manel Torrents i Font- que es casà amb la pubilla filla de l'industrial manresà més important del s. XVIII, Pau Miralda i, a la generació següent, l'hereu es casava amb una altra pubilla, amb la conseqüent unificació de patrimoni, de la família Fuster, comerciants de Manresa.

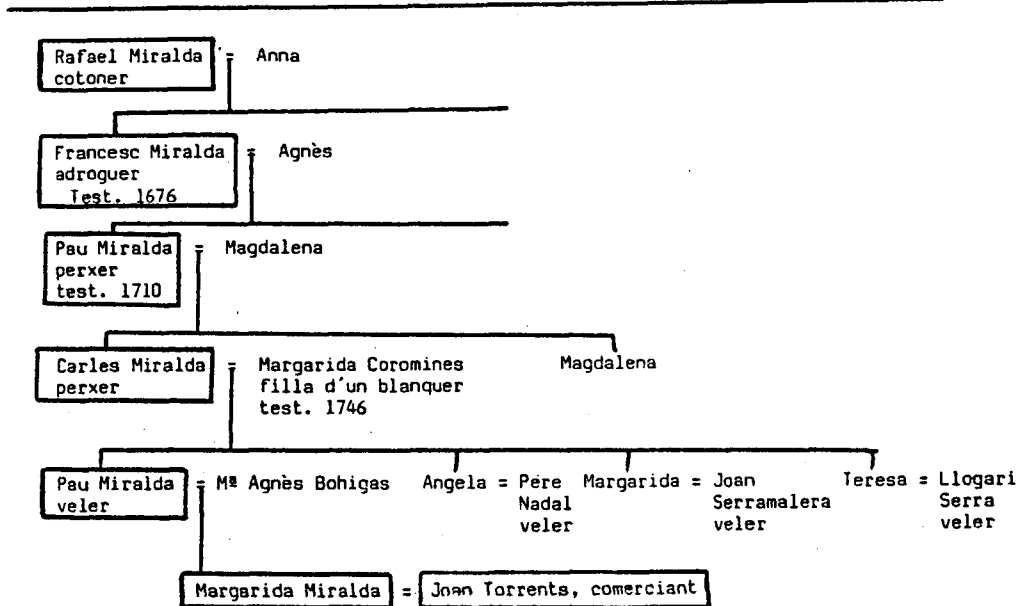
f/ La família Miralda, com hem vist, acabarà desapareixent quan es casa la pubilla amb l'hereu Torrents. Jugà però un paper molt important a la Manresa del segle XVIII -donà nom a la Cia de velers més important de la Ciutat- i en ple segle XIX construí la fàbrica dels "panyos" que era elogiada com una de les més importants de Catalunya (111). En cap moment però, hem pogut descobrir els socis que hi havia darrera la Cia (112).

Els protocols notariais aporten notícies sobre la família Miralda que

recollim en el quadre 7.6

QUADRE 7.6

«La família Miralda, velers i comerciants de Manresa

Font: Not. Dalmau, test. 1676-1709, fols 40-41, 21-VIII-1676; Not. Soler, test. 1710-1745, 8-VII-1710; Not. J.A. Sala, test 1741-1755, fols 118-120, 14-I-1746; Not. J.A. Sala, test. 1756-1772, fols 225-229;

En el segle XVII Rafael Miralda era cotoner, el seu fill adroguer i a començaments del segle XVIII, el primer Pau Miralda que trobem apareix com a perxer. L'origen d'aquesta família està en l'artesanat tèxtil manresà del segle XVII. Desconeixem el grau de riquesa en què arribaren al segle XVIII. En Carles Miralda, perxer tenia el 1737, 12,1 Q. de terra (113) i la seva germana Magdalena va rebre 150 ll. de dot, segons el testament del seu pare Pau, quantitat no molt elevada. No sembla, per tant, que la família partís del no-res, però tampoc d'una situació excessivament brillant. La conjuntura econòmica de la segona meitat del segle XVIII permetria a la família un creixement notable, conegut per nosaltres solament a nivell de la participació en la companyia, perquè a nivell de propietats a Manresa, el 1789 solament posseïa 19 Q. (114).

g/ La família Solernou. Estudiada en un altre lloc (115). No hem pogut retrocedir gaire enrera. A mitjan segle XVIII els Solernou eren velers sense pràcticament cap propietat. Se n'anaren a Amèrica on van fer fortuna amb el comerç colonial. A finals de segle tornaren a Manresa, i tal vegada a conseqüència de la crisi del comerç colonial que hem vist més amunt en estudiar la família Font, van dedicar les inversions a la compra de béns immobles (algunes cases i sobretot peces de terra de regadiu). De 1794 -data

de la primera compra- el 1829 invertiren 32867 ll. 7 s. 6 d. i es concentra- ren sobretot en el període 1812 a 1818 que invertiren el 61,4% del total.

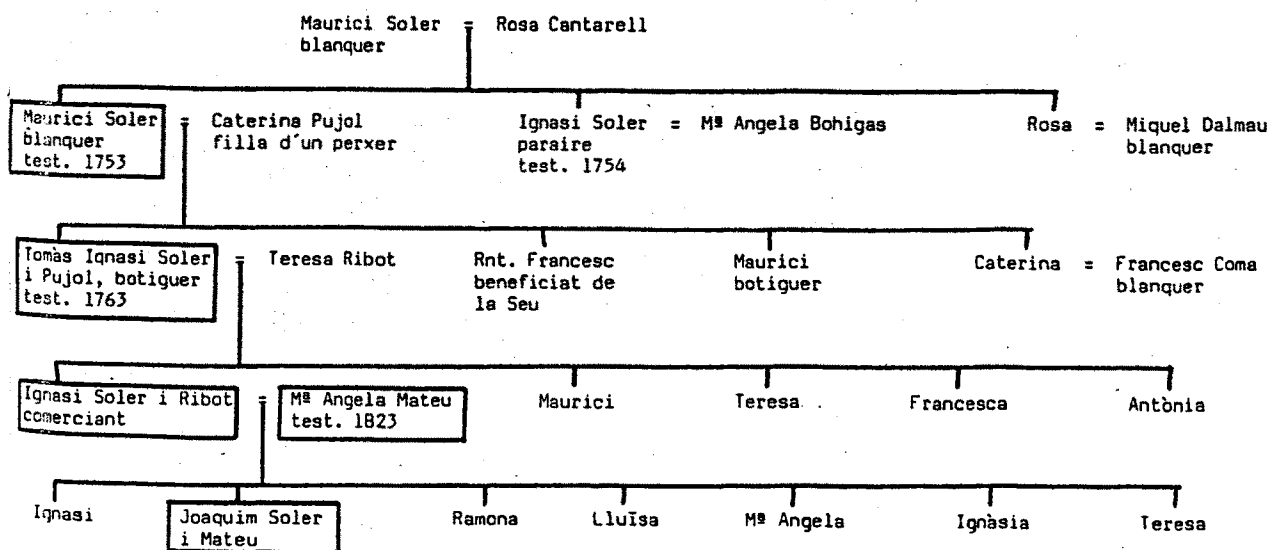
També sabem que fora de Manresa, durant la desamortització del trienni van adquirí una finca a Barcelona per 1781000 rals (116); el 1833 va comprar a carta de gràcia el Mas Oliveres de la Valldelshorts (117) i el 1850 eren propietaris -no sabem des de quan- del Mas Canyelles de Castellbell (118).

La família Solernou acabà unificant-se amb la família March, quan en el segle XIX van morir dos fills mascles i quedà una filla pubilla.

Veler, comerciant, propietari de terres. Una evolució característica de la burgesia manresana del segle XVIII.

h/ La família Soler, botiguers. Fins on hem pogut estudiar la seva evolució aquesta altra família Soler no tenia res a veure amb la que hem estu- diat més amunt. Detectarem orígens comuns -blanquers- però evolució diferent: es dedicaren preferentment al comerç (Quadre 7.7).

QUADRE 7.7
La família Soler, botiguers de Manresa.

Font: Not. Escorsell, test. i Inv. 1752-1763, fols 249-251, 26-VIII-1763; Id. fols 78-81, 5-VI-1754; Id. Test. i Inv. 1742-1751, fols 1-4, 30-VIII-1742; Not. Caietà Mas, fols 30-31 (1823); Not. Raurea, test. 1762-1771, fols 205-207, 10-XI-1768.

Les primeres generacions conegudes d'aquesta família es dedicaven també a la blanqueria. El 1777, hem trobat a Tomàs Ignasi Soler, participant en la Companyia d'Aragó amb la setena part del capital (10740 ll. 10s. 6d.) i un altre Maurici Soler de Reus amb la catorzena part. La companyia es dedicava al comerç de gra i altres productes per Catalunya i Aragó (119).

Tal vegada en Tomàs Ignasi i en Maurici fossin germans -segons el quadre seria factible- però s'hauria instal·lat a Reus per connectar millor el comerç dels productes.

L'inventari que pren en Tomàs dels béns del seu pare l'any 1770 permet copsar aquesta participació activa en el comerç. Té una botiga a la casa del C/ Sobrerroca en la qual ven sobretot roba. Però després d'aquesta descripció passa a una altra botiga que té a la ciutat d'Osca, en la qual el negoci és més diversificat. Hi trobem roba, com a Manresa, objectes de couro -la sortida dels productes de blanquer-, claus en quantitats considerables, raimes de paper i un poc de cereals. S'indica que del fons de la botiga s'han tret 1370 ll. lls. 9d. per pagar l'arrendament de les Porcions Canonicals d'Osca. Restaven en efectiu 1198 ll. 18s. 3 d. En els llibres de comptes en deutoris i vals tenia crèdits per valor de 9286,7 ll. Un d'aquests llibres mostra les ramificacions d'aquest comerç, es deia "Llibre dels comptes de la Ciutat de Jaca".

A Manresa, hi ha una peça de la casa que s'anomena "magatzem o botiga de la llana" en la qual hi trobem llana, ferro, claus, raimes de paper, sola adobada. En diner efectiu hi havia a la casa 4009 ll. ls. 6 d. i amb crèdits 6966 lliures.

A St. Martí de Sesgaiol a Calaf, diferents paraires devien 1120 ll. 10s. 6d. cal suposar de venda de llanes. Tenia béns també -ròldor-, sobretot- a les adoberies de Miquel Dalmau i Ignasi Perera.

Posseïa a més de la casa al C/ Sobrerroca, una altra casa al Remei; 17,4 Q. de regadiu i 22,3 Q. de vinya. Disposava a més d'una capacitat d'emmagatzemar vi de 276,1 cargues (120).

La família s'unificà amb la Mateu, una família també de comerciants en la que hi hagué pubilla. S'ajuntaren així dos patrimonis.

Com es pot detectar a partir d'aquest cas, l'origen d'aquesta família és, com en les altres, la blanqueria, però evolucionà més cap a activitats comercials que no pas industrials. S'estengué geogràficament com ho mostra la Companyia d'Aragó i la botiga d'Osca, però diversificà enormement el seu comerç (gra, soles, llana, seda, claus, paper, vi) que partia de la base productiva de la ciutat o de l'entorn immediat. L'acumulació de capital anava lligat més a l'especulació amb els productes que amb el desenvolupament de l'activitat productiva (121).

i/ La família March. Estudiada en un altre lloc (122). Solament extreiem unes observacions:

-Estem davant d'una família d'artistes -candelers de cera, adroguers- que igual que els Fortet evolucionen fins esdevenir botiguers de "panyos" i en el segle XIX, advocats i hisendats.

-Que en el transcurs de la història familiar, els March reben l'aportació de dos patrimonis importants, a conseqüència de dos casaments hereu pubilla: el patrimoni Perera i el Solernou estudiats més amunt.

-Que malgrat aparèixer com a botiguers, és una família vinculada a les activitats productives: participen a les Cies de la primera pubilla Perera, en regeixen una de pròpia segons un Llibre de Treballadors de 1793 a 1797 i el 1866, la família estava embolicada en la liquidació de la Fca. Miralda.

D'adroguers a comerciants sense desvincular-se de les activitats productives. És en el XIX quan un hereu es fa advocat; la família deixa d'ésser empenedora per esdevenir rendista (123).

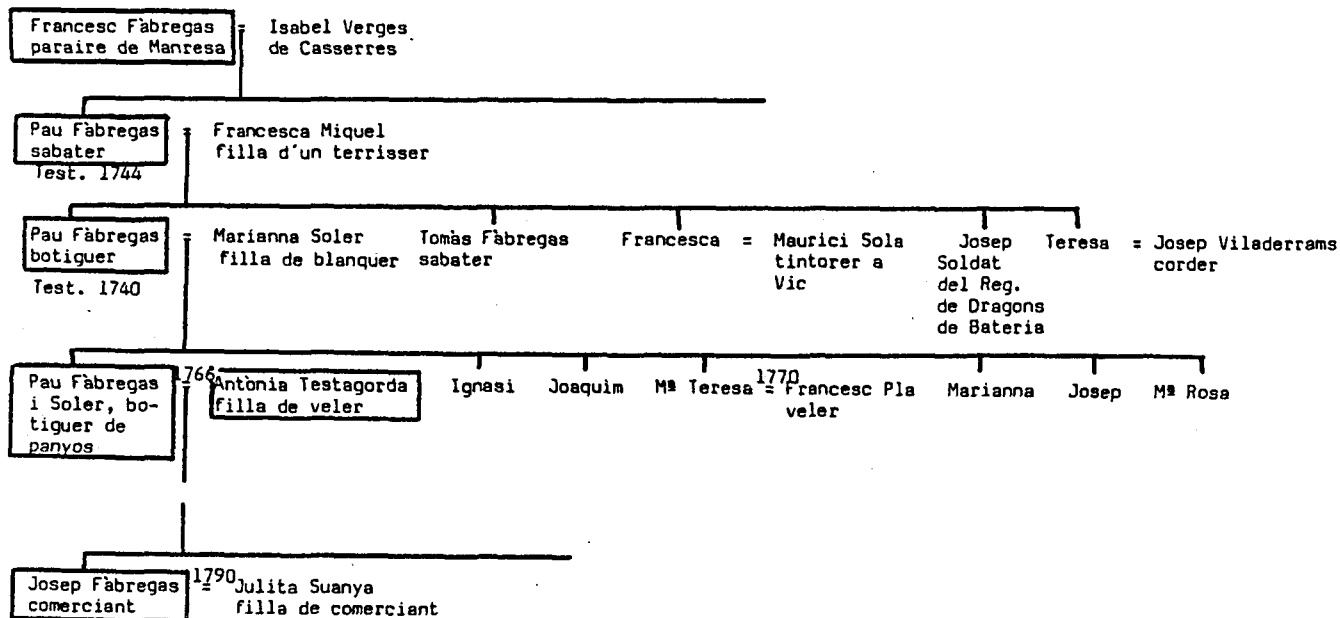
j/ La família Fàbregas. En un altre lloc hem aportat algunes dades biogràfiques i d'activitat econòmica d'aquesta família (124) que en el present capítol completarem (v. Quadre 7.8). A principis del segle XVIII, l'hereu era un paraire; el seu fill Pau esdevindrà sabater tal vegada per aprofitar la bona conjuntura de la blanqueria. El nét del paraire, també es dirà Pau i s'incorporà a la burgesia que creixia econòmicament a la segona meitat del segle XVIII; de professió fou botiguer de "panyos". En Josep Fàbregas, el darrer hereu que apareix al quadre, era comerciant.

L'activitat econòmica que coneixem és sobretot del Pau Fàbregas, botiguer de "panyos", que actua en dos fronts: per una banda, s'aprofita dels deutes i dificultats de pagesos per comprar peces de terra a carta de gràcia, o arrendar parts de fruits, processos que s'agreugen progressivament i que obliguen al pagès a cedir amb més bones condicions la propietat o les parts de fruits. Sense entrar en detalls hem seguit processos d'aquest tipus a Jaume Soler, pagès i hereu del Mas Soler de Mura, a Isidre Vilaseca, pagès del Mas Vilaseca de Cornet, Anton Casajoana, pagès i hereu del Mas Casajoana de Castellgalí, el Mas Altimiras de St. Joan d'Oló etc. Per altra banda, participa activament tant en els arrendaments municipals sobretot en el de les carniceries (v. més amunt quadre 5.17) i en els arrendaments de tipus senyorial, com durant el trienni 1770-1773 que arrendà els fruits de Pau Amat, senyor de St. Vicenç de Castellet.

És l'exemple més clar de com es posava al servei de la burgesia urbana de la ciutat les contradiccions i dificultats d'altres grups socials, tant

QUADRE 7.8

La família Fàbregas, comerciants de Manresa

Font: Not. J.A. Sala, test. 1741-1755, fols 93-94, 2-X-1744; Not. Josep Sala, test. 1710-1741, fols 210, 4-IX-1717; Not. J.A. Sala, Cap. 1756 a 1771, fols 267-272, 15-IV-1766; Not. Raures, 1790-1791, fols 241-247, 21-VII-1790; Not. J.A. Sala, test. 1756-1772, fols 122-116 (1760); Not. raures 1770, fols 188-192, 6-X-1770.

de la noblesa que cedia el cobrament de les seves rendes com d'alguns pagesos de mas totalment implicats en processos d'endeutament a vegades irreversibles.

Caldria destacar moltes altres famílies que formaren part de la burgesia urbana, a conseqüència sobretot del creixement econòmic del segle XVIII i que no hem estudiat sovint per insuficiència de dades. Volem assenyalar els Oms, Llor, Badia, Batlles, Sacristà, Coma etc.

Malgrat que les notes apuntades sobre diverses famílies no són pas suficients per l'estudi de la burgesia urbanadel segle XVIII i que caldria aprofundir, a partir fins i tot dels mateixos protocols notarials, creiem que es poden extreure diverses conclusions:

a/ L'origen de bona part de la burgesia de Manresa en el segle XVIII es remunta a la pràctica de l'ofici de blanquer, que va ésser abandonat i substituït per l'ofici de veler. Capacitat d'adaptació a la nova conjuntura però hem pogut precisar una base econòmica àmplia en molts d'ells, que expliquen, en part, el seu paper preminent dins de la nova burgesia. Cal suposar que serien aquells blanquers que estarien per dessota dels que havien

accedit a la categoria de doctors o de ciutadans honorats.

b/ Un altre grup, menys nombrós, prové dels mercaders i adroguers que en el segle XVIII es van transformar -continuació en part del seu negoci anterior- en botiguers de "panyos" i comerciants.

c/ Es podria considerar que alguns artesans -cotoners, paraires- varen també evolucionar cap a activitats econòmiques pròpies de la burgesia urbana (els Fàbregas de paraires a comerciants i els Miralda de cotoners a velers).

d/ Malgrat que a partir dels exemples hem pogut precisar uns individus que es dediquen fonamentalment a la producció -companyies de velers- i altres al comerç, en realitat es produeix una barreja d'activitats i és difícil distingir l'industrial del comerciant. Els March aparentment botiguers participaven en la producció tèxtil de seda. Els Solernou, velers, eren uns importants comerciants. Més aviat cal parlar d'interacció.

e/ L'activitat econòmica del grup era realment diversificada. La majoria es centraran en la producció tèxtil de mocadors de seda, però no oblidaren el tràfic de vi i aiguardent, la renda de la terra a partir de propietats pròpies, els arrendaments senyorials i municipals, l'aprofitament de les dificultats de la pagesia i l'apropiació de l'excedent agrícola per la via de la comercialització. Aquesta dinàmica va permetre a la segona meitat del segle XVIII una important acumulació i la consolidació de la burgesia urbana com a classe dominant en el si de la societat bagenca.

7.3.2 Diversitat de negocis i estratègies familiars.

L'èxit de la burgesia urbana no rau exclusivament en la indústria de la seda sinó en la diversificació de negocis i la interacció amb els productes agrícoles i les dificultats de la pagesia:

-La indústria de la seda, estudiada en el capítol 4.

-Comerç d'aiguardent i producció vitícola. No era difícil aprofitar-se de les dificultats de comercialització de la petita explotació pagesa i en tots els inventaris coneguts la capacitat d'emmagatzemar vi es força elevada en els cellers de la burgesia urbana. I l'únic destí era la seva comercialització o transformació en aiguardent.

La capacitat d'alguns individus d'aquest grup social d'emmagatzemar vi era la següent:

-Maurici Soler del raval de St. Andreu, blanquer (1737)	105 cargues
-Joan Bta. Soler, veler (1745)	336 cargues
-Maurici Soler, botiguer i blanquer (1770)	276 cargues
-Miquel Dalmau, blanquer (1712)	83,5 cargues
-Agnès Parera, casada amb Joan March, botiguer (1777)	116,5 cargues (+ dues bótes de capacitat desconeguda)

I en alguns inventaris -Joan Bta. Soler i Agnès parera- s'especifica l'existència d'una tauleta per vendre vi. El vi podien vendre'l en el moment que el mercat oferís els preus més elevats. L'inventari de Maurici Soler, botiguer i blanquer, es realitzà el juliol de 1770, de les 276 carques de capacitat, a tres mesos de la nova verema, encara tenia el 74,8 % del total ocupat de vi. Casualitat o possibilitats d'especulació?

L'aiguardent no sembla que reeixís al Bages tal com hem exposat i de la burgesia de Manresa que va consolidar-se durant el segle XVIII, solament els hereus de Joan Bta. Soler en continuaven fabricant a finals. Tenien una oficina a St. Salvador de Guardiola. Els Suanya en fabricaven a mitjans segle però no tenim notícia que continuessin (125).

-Altres productes industrials. Ho hem detectat sobretot a partir de l'inventari de Maurici Soler. A la botiga d'Osca hi tenia soles adobades, és a dir, material elaborat pels blanquers recordant potser encara l'antic floreixement d'aquesta activitat; claus, no sabem si procedents de clavetaires manresans o d'altres indrets; raimes de paper de Capellades o de molins paperers de Manresa i venda de llanes a paraires -en aquest cas de St. Martí de Sescgaioles- que necessitaven per poder produir. La diversitat de negocis en aquests cas és clara.

-Arrendaments senyorials i municipals. Amb els quals el possible benefici de la comercialització quedava per aquest grup social. Pagaven una quantitat fixa que recollia la perspectiva de la collita però l'aprofitament de les puntes cícliques dels preus beneficiava a la burgesia urbana que, al mateix temps, per rendabilitzar al màxim l'arrendament havia d'extreure el màxim de renda possible als grups socials sotmesos als drets senyorials.

-Aprofitament de l'endeutament estructural. La burgesia urbana va accedir a la renda de la terra per diversos canals: per la compra de terres o, indirectament, per aprofitament de les situacions de dificultats de la pagesia. La burgesia urbana de Manresa o comprà terres de regadiu o algunes vinyes immediates a la Ciutat o adquirí masos d'altres municipis. No va te-

nir interès per les petites parcel·les dels municipis que amb la fragmentació sorgien en els pobles. Però l'adquisició de masos, sols era possible per la via de l'endeutament pagès que hem estudiat i així progressivament la burgesia urbana penetrà en el camp. No modificà les relacions d'explotació existents, les mantingué totalment i sols varià la direcció de l'excedent: del pagès de mas a la burgesia urbana.

Mentrestant, però, es succeïren les vendes a carta de gràcia, l'arrendament de parts de fruits que, tot i l'esforç pagès per fer-hi front, suposaven una contínua transferència d'excedent. I, tant si el pagès es recuperava com si no, eren recursos que deixaven el camp per anar-se'n a la burgesia urbana.

No detallarem aquí de nou les estratègies matrimonials i familiars convenientment estudiades en un capítol anterior, ni les seves repercussions en la diferenciació social, de la qual la burgesia urbana se n'aprofità. Voldríem assenyalar solament dues coses: l'endogàmia de classe en el si de la burgesia -gairebé totes les famílies en un moment o altre s'emparentaven entre si- i els casaments hereu-pubilla detectats que reduïen progressivament el nombre de famílies i concentrava fortunes, la qual cosa constituïa per la seva abundància un fenomen estructural i una altra forma d'acumulació.

7.3.3 Actituds rendistes i renovació de la burgesia en el segle XIX.

A finals del segle XVII ja detectàrem alguns blanquers que en enriquir-se optaren per opcions rendistes, recordem els ciutadans honrats Calcina i Soler de la Plana i el Dr. en drets, Tomàs Mollet.

Probablement amb alguns individus de la burgesia urbana del s. XVIII de Manresa poguem detectar actituds d'aquest tipus, fonamentalment en dos aspectes:

a/ La inversió en terres. Hem pogut seguir almenys dos exemples d'adquisició de terres a la Ciutat de Manresa a la darrera dècada del segle XVIII i primeres del segle XIX. Per una banda, els Solernou, que a més de Manresa compraren a Barcelona; per l'altra, la família Font que a menys escala visqué també el mateix procés (121). Casualitat en els dos exemples? O forma de sortir de la crisi comercial i industrial de finals de segle?

b/ La transformació d'alguns hereus^{de} /veler/blanquer/comerciant en advo-

cats que s'introduïen a l'administració de justícia. En la família Soler que tant hem citat, a començament del XIX el seu hereu encara era comerciant -Joan Bta. Soler-, l'hereu d'aquest Josep Ignasi, era fabricant i comerciant però deuria morir jove i fou el cabaler Jacint, advocat, el que diríqí la família. Des d'aleshores els altres hereus tots foren advocats. Desconeixem però, que se'n feren de les fàbriques en propietat que tenien, si se'n desentengueren o les arrendaren a altres fabricants (127).

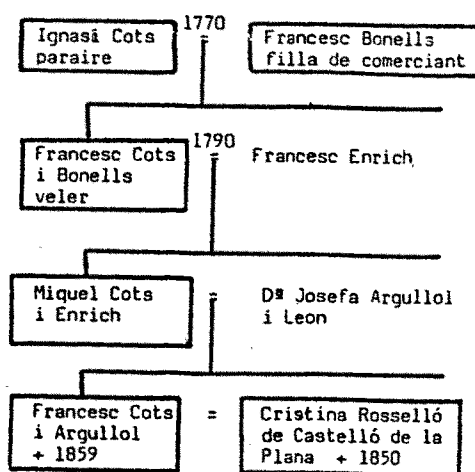
La família March, va viure un procés similar. Comerciants i industrials en el XVIII, en canvi, Ignasi March i Coma, el primer hereu del segle XIX, apareixia com a hisendat i advocat. Què se'n féu de la tradició del XVIII? (128).

Són però, simplement símptomes d'una actitud que caldria aprofundir i que no podem generalitzar, però com en el s. XVII no ens estranya pas que els individus més ben situats optessin per aquestes actituds mentre que la resta es transformessin, com ja havien fet un segle abans, i es passessin de la seda com a matèria prima al cotó i canviessin en profunditat els mètodes de treball. La burgesia urbana de Manresa demostrà de nou la seva capacitat d'adaptació.

En el capítol 4 i en el quadre 4.25 hem copsat la continuïtat entre la burgesia empenedora del s. XVIII i els majors contribuents a mitjans segle XIX. La industrialització del cotó en aquesta centúria va permetre l'ascens social de nous individus que s'incorporaren a la burgesia urbana. És fàcil mitificar l'origen humil al nou fabricant sense biografies correctes (la classe dominant està interessada en fer creure que amb el treball i el sacrifici es pot arribar a dalt). D'alguns d'ells -Cots, Poñs, Portabella- hem pogut detectar les arrels en el s. XVIII, d'altres -Borràs, Burés, Gallifa- caldria cercar-los en alguna altra comarca perquè els seus orígens no són bagencs. Com en l'apartat anterior anem a aportar algunes dades biogràfiques a aquestes famílies incorporades de nou a la burgesia:

a/ Família Cots i Enrich. La notícia més antiga que posseïm és la d'un Ignasi Cots, paraire que el 1789 posseïa a Manresa 3,2 Q. d'olivera (129), i tenim notícia de diversos deutes (130). És clar que per aquesta època trobem un Lluís Cots, veler de Barcelona propietari del Mas les Cots de Callús (131). El 1770, l'Ignasi es casà amb Francesca Bonells, filla d'un comerciant que si bé era pubilla i, per tant, hereva del seu pare, sembla que més aviat aportà dificultats que no pas una quantitat de béns importants (v. Quadre 7.9) (132). El fill del matrimoni, en Francesc Cots i Bonells, ja era veler,

QUADRE 7.9-
La família Cots, fabricants de Manresa

Font: Not. Masramon, 1770, fols 119-120, 28-V-1770; Not. Raures 1790-1791, fols 433-436, 14-II-1790.

i es casà amb una cabalera d'una família de velers, els Enrich, que figuraran entre els majors contribuents el 1865. A partir d'aquesta generació, o del fill d'aquest matrimoni, Miquel Cots i Enrich, la família Cots esdevingué una de les més importants de la Ciutat. En el cadastre de 1832, Francesc Cots, comerciant, tenia 65,4 Q. de les quals 46,4 Q. eren de regadiu (133) i el 1860, 98,4 Q, 31,7 Q. de vinya i 51,3 Q. de regadiu (134). A mitjan segle XIX era propietari també del Mas Abeià de Baix i Mas Argelagués de Sallent, el Mas Roca de Castellgalí, el Mas Cots de Callús i els masos Claperoses i Joanic de Balsareny (135).

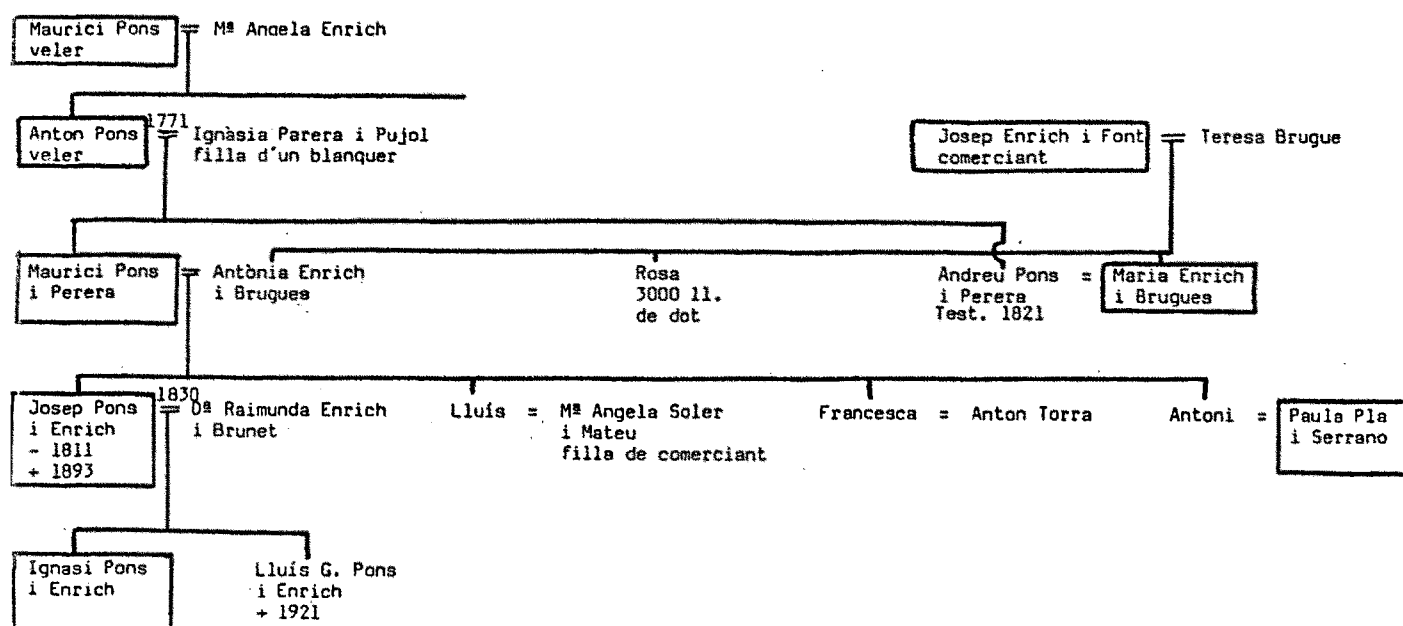
L'acumulació patrimonial no acabà aquí, el fill d'en Miquel, Francesc Cots i Argullol, va casar-se amb una pubilla de Castelló de la Plana amb la conseqüent unificació de patrimoni.

L'any 1853, en Francesc presentava a l'Ajuntament el projecte de Casa Caritat, una obra de beneficiència realment impressionant, sufragada per la família Cots, que s'acabà l'any 1859 (136).

Un ascens realment fulgurant d'aquesta família, que hem constatat a nivell patrimonial, però que en realitat destacà activament en l'activitat industrial del cotó (137).

b/ Família Pons i Enrich. Josep Pons i Enrich, nascut l'any 1811 és presentat sempre com un prototipus de la industrialització manresana. Els seus biògrafs el fan fill "de un modesto perxer", però en analitzar la genealogia familiar creiem que partia d'una situació no precisament depauperada. (Quadre 7.10).

QUADRE 7. 10
La família Pons i Enrich, fabricants de Manresa

Font: Not. Caietà Mas, test. 1813 a 1824, fols 36-38 (1821); Biografia Pons i Enrich, AHCM.

A la generació anterior al Josep, la família va viure un intercanvi de fills amb la família Enrich. Mentre Antònia Enrich, es casava amb l'hereu Pons, una altra germana, Maria era pubilla i es casava amb un cabaler Pons. La tercera germana rebia 3000 ll. de dot, quantitat important que indica que les famílies no partien pas de zero. A partir d'aquí en Josep fou l'artífex d'un autèntic creixement industrial.

Abans de 1845 tenim notícia que traficava amb "seda en rama" i tenia més de 400 telers escampats per Manresa, Santpedor, Artés i Navarcles que treballaven per vell. El 1845 va associar-se amb Antoni Casajoana, propietari, Sebastià Font, comerciant de Sallent i Josep Pons i Manel Balet, comerciants de Manresa i varen formar la companyia Font, Pons i Cia amb 7500 ll. de capital cadascun.

A l'any 1851, va instal·lar maquinària de filar de la Fàbrica del Pont de Navarcles, propietat de Josep Herp i Perera. Era una secció petita i quan en Francesc Burés va construir una fàbrica a St. Joan de Vilatorrada, li va llogar i el 1852 va comprar nova maquinària que va instal·lar en aquesta fàbrica.

El 1853 i 1854 es va dissoldre la societat Font, Pons i Cia de Sallent i en haver-se casat un germà d'en Josep amb Paula Pla i Serrano, va fundà

societat juntament amb Gaspar Pla. Engrandiren la fàbrica i varen instal·lar una màquina de vapor. Era la fàbrica que es coneixia com de Pau Serrano per haver-la construït el sogre d'en Gaspar.

L'any 1859, amb el Sr. Balet varen acordar arrendar a Josep Herp i Pere-rra la fàbrica de Navarcles (3/5 parts el Sr. Balet i 2/5 parts el seu pare). Així varen deixar l'arrendament de St. Joan i es traslladaren de nou a Navarcles.

L'any 1861 es va posar a la venda el Salt dels Gossos de 90 pams, 20 se'ls quedà Marià Batlles, 40 ell i la resta havien d'edificar un molí. Eren les fàbriques de la Placeta de St. Ignasi i la de les Fontetes. El 1862 ja funcionaven.

El 1876, a proposta de Teodor Prat, varen comprar el terreny on van construir la Colònia Pons que pocs anys després entraria en funcionament (139).

La seva activitat no es limità al tèxtil: va instal·lar a Tortosa una fàbrica de triar arròs i tenia una important finca a Barcelona. Va participar a l'Ajuntament com a regidor, va ésser Diputat Provincial pel·l partit de Manresa, va ésser fundador de la Caixa d'Estalvis de Manresa, la companyia d'assegurances contraincendis la Unió Manresana, va aconseguir que el ferrocarril passés per Manresa i no per Igualada i fou un dels promotors de la línia de tren Berçà-Manresa inaugurada el 1881 (140).

c/ La família Batlles. Era el major contribuient de Manresa l'any 1865. En el segle XVIII trobem a Onofre Batlles com a fabricant veler (141), i el 1789 solament posseïa 0,8 Q. d'olivera (142). El 1832, en tenien 42,4 Q. i el 1860, 62 Q. (143). La família Batlles s'unificà amb la família Dalmau a finals del segle XVIII i unificaren els patrimonis. Part dels béns provenien d'aquesta agrupació.

Marià Batlles i Dalmau, fill de l'Onofre, va retenir la tradició familiar de velers i comerciants i en el s. XIX es convertí en un actiu industrial que, al mateix temps, millorà el seu patrimoni fins a convertir-se en el major contribuient de la Ciutat. Amb una base anterior, el seu creixement era del segle XIX (144).

d/ La família Portabella. El quart major contribuient de Manresa. En el segle XVIII no en tenim cap referència a Manresa. Vingut d'on? No creiem que sortís del no res. El 1823, en el testament de Josepa Batlles, trobem que el seu marit és Jaume Anton Portabella, comerciant. Un comerciant casat amb els Batlles devia tenir un punt de partida social destacat (145).

Poc més en sabem, però el 1866 fou el comprador de la Fàbrica de Miral-

da i Cia, un dels edificis més importants de la Ciutat. I dels majors contribuents consta de professió "fabricant".

Quedaria en darrer terme un estudi sobre l'artesanat urbà que no realitzarem en aquest treball per la seva menor incidència en la definició de l'estructura agrària bagenca. Solament realitzar algunes consideracions:

-A mesura que va anar avançant el s. XVIII un major nombre d'artesans s'incorporaven a les activitats productives dominants (indústria de la seda).

-Que es produí un procés de pèrdua de la independència d'aquests artesans i la submissió progressiva a les decisions dels comerciants/manufacturers. Continuaran essent propietaris dels mitjans de producció però no tindran cap poder de decisió damunt de la producció. Al mateix temps es varen veure progressivament expropiats de la terra, sobretot la de regadiu.

-L'aparició del cotó afectà també a un sector de l'artesanat que reconvertí la indústria de seda dels antics perxers i passamaners per les betes de cotó, no exemptes de penetració per part dels grans fabricants.

-Si bé la proletarització es realitzà sobretot en les dones, igual que en les petites explotacions pageses, desconeixem si es produí i per quins mecanismes la proletarització masculina. Igualment desconeixem si es produïen moviments de vaivé entre Manresa i la resta de la comarca.

Són aspectes que no hem abordat en el nostre estudi.

NOTES CAPÍTOL 7

- (1) V. Capítol 1. SERRA, E., La societat rural catalana del s. XVII: Sentmenat. Un exemple local del Vallès Occidental, Memòria de Doctorat, Universitat de Barcelona, 1978, p. 98.
- (2) V. Capítol 1. FERRER, LL., "El creixement urbà de Navarclés en el s. XVIII", Dovella nº 11 (Des. 1983), pp. 25-31.
- (3) VILAR, P., Catalunya dins l'Espanya Moderna, Vol. III, pp. 554-561.
- (4) V. Capítol 1. Capbreu de Navarclés, 1338. AHSB.
- (5) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 8-X-1719.
- (6) Not. SOLER, Inv. 1710-1745, 10-XI-1719.
- (7) Test. de Tomàs Mollet, Dr. en medicina, Not. SOLER Test. 1710-1745, 8-X-1719; Test. Tomàs Mollet de la Plana, blanquer, Not. DALMAU, Test. 1676-1709, fols 73-74, 11-IX-1680; Test. Miquel MOLLET, blanquer, Not. PLADESANS, Test. 1618-1624, fol. 158, 2-XII-1633.
- (8) Not. SALA, Test. 1700-1741, fols 642-648.
- (9) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 22-XI-1718. El cadastre de Santpedor de 1746 atribueix a Isidre de Llissach aquest mas en el que hi ha masover. Isidre era fill de'n Jaume. Lliqall Cadastres Pobles. AHCM.
- (10) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 11-III-1733.
- (11) MERCADER, J., "Manresa, 1713", Bages nº 100 (juny 1961), pp. 11 i 18.
- (12) Not. TOMAS, Test. 1734-1744, fols 87-88.
- (13) Censal Novembre nº 189; Abril nº 182; Desembre nº 108 i Desembre nº 142. Llibre Mestre de Censals de la Seu. AHSM.
- (14) MASACHS, V., Els Masachs o Masats al Bages. Un llinatge sense història, Manresa, 1979, pp. 11-13.
- (15) Herbes del Mas Miralda. Llibre Mestre... AHSM.
- (16) Mas Pastorelles de Guardiola. Id.
- (17) Not. CERAROLS 1850, fols 389-391, 24-X-1850.
- (18) Mas Posa d'Avinyó. Llibre Mestre... cit.
- (19) Censal, febrer nº 193. Id. La lluitació es realitza de la següent manera:

1769-	450 ll.	1774-	1000 ll.
1770-	400 ll.	1775-	1800 ll.
1771-	800 ll.	1776-	1000 ll.
1773-	1000 ll.		
- (20) Not. CERAROLS 1866, 21-VIII-1866, Esc. nº 109.
- (21) Censals Octubre nº 69; Octubre nº 75; Setembre nº 158; Octubre nº 143 i Juny nº 134. Llibre Mestre... cit.
- (22) Id.
- (23) V. Capítol 1.
- (24) Alguns exemples d'aquest tipus d'endeutament han estat explicats en alguna publicació nostra. En aquests casos fem una breu síntesi i remetem al lector a aquelles.

- (25) Mas Noguera i Mas Bargall de Monistrollet de Rajadell. Llibre Mestre...
- (26) Not. FERRUSOLA 1765, fols 401-404, 14-X-1765.
- (27) Not. FERRUSOLA 1770, fols 301-302, 12-X-1770.
- (28) Not. FERRUSOLA 1775, fols 425-431, 11-X-1775.
- (29) Not. FERRUSOLA 1780, fols 169-174, 10-X-1780.
- (30) Censal, Desembre nº 263. Llibre Mestre... cit.
- (31) FERRER, LL., "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)", Estudis d'Història Agrària nº 4 (1983) pp. 126-127.
- (32) Id. cit. pp. 124-126.
- (33) Id. cit. pp. 123-124.
- (34) FERRER, LL., "Conreus, accés a la terra i proletarització a Manresa en el s. XVIII", Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980, pp. 245-251.
- (35) Id. cit. pp. 241-244.
- (36) Id. cit. pp. 251-254.
- (37) Laudemios, tercios y foriscapios 1757-1817. AHSB.
- (38) Lluïsmes del Mas Espinalt de St. Joan d'Orió. Id.
- (39) Not. CERAROLS 1848, fols 208-213, 10-VI-1848.
- (40) Not. CERAROLS 1848, fols 323-325, 16-X-1848.
- (41) Not. CERAROLS 1849, fols 257-261, 7-X-1849.
- (42) Not. MAS I COMA 1849-1850, fols 105-107, 3-V-1850.
- (43) No es deien com el mas perquè a la generació anterior hi havia hagut pu-billa.
- (44) Escriptura de compra del Mas Pla del Camí de Castellgalí, 1843. Lligall família Solà. AHCM. Per deutes anteriors d'aquest mateix mas veure: Not. MANDRES 1827, 13-IX-1827; 1834, 10-XII-1834 i Not. SALA 1740, 23-II-1740.
- (45) Not. CERAROLS 1850, fols 168-170, 18-IV-1850.
- (46) Not. CERAROLS 1850, fols 270-271, 30-VI-1850.
- (47) Documents sobre el Mas Oliveres de la Valldelshorts. Lligall Solernou. AHCM.
- (48) Not. MANDRES 1848-1850, fols 45-51, 19-II-1850 i fols 222-223, 10-X-1850.
- (49) FERRER, LL., "Genealogia de la família Soler i March. Anàlisi socio-econòmic", Miscel·lània d'Estudis Bagencs nº 2 (1982), p. 35.
- (50) Id. p. 41.
- (51) Id. p. 45.
- (52) Inventari de J.A. Soler de la Plana, ciutadà honorat de Manresa. Not. MAS-RAMON 1792, fols 447-452, 30-XI-1792/20-XII-1792.
- (53) Amillament de Callús 1869; d'Avinyó 1853 i de Balsareny 1861, ACA.
- (54) V. Capítol 6.2.2, apartat C, 4.
- (55) Resum històric de la família Solervicens (1150-1951), Navarcles, 1951.

- (56) Cadastre de Navarcles, 1747. Lligall Cadastres Pobles AHCM. Actes de l'Ajuntament de Navarcles 1833-1844; Cartilla de Evaluación de Navarcles, 1851 i 1859; Resumen General del numero de cabezas de ganado... 1865 i 1879, AMN.
- (57) Actes Ajuntament de Navarcles 1833-1844, 3-IV-1833. AMN.
- (58) Sol Ixent nº 1 (febrer de 1912), Navarcles.
- (59) Not. MAS de Santpedor 1769-1770, fols 15-16, 3-II-1770. La casa de Valentí Torra del C/ St. Benet estava composta per les mateixes peces. Not. CAMPS 1798, fols 197-198, 3-IX-1798.
- (60) GIRONA-BOIX-JANSANA, La rabassa morta. Informe al Instituto de Ciencias Sociales, Barcelona, 1923, p. 37.
- (61) TERRADES, I., Tradicció i crisi en el món rural català, Inèdit, 1982, pp. 130-132.
- (62) Resposta de Manresa al qüestionari de Zamora. Man. 2468, Prequnta nº 144.
- (63) FERRER, Ll., Conreus..., cit., pp. 199-201.
- (64) Censal, Juliol nº 145. Llibre Mestre... cit.
- (65) V. quadre 3.4.
- (66) SARRET i ARBOS, J., Història de l'estat polític i social de Manresa, Manresa, 1925, pp. 164, 200 i 212.
- (67) L'any 1761, l'administrador dels Amigant a Manresa era Domingo Serra, veler de Manresa. Not. RALLAT 1761, fols 49-50.
- (68) SARRET i ARBOS, J., Història de manresa, Manresa, 1921, pp. 326-327. Segons Josep M. de Solà, quan el país estava ocupat per les tropes de Lluís XIII, fou aquest, i en el seu nom el comte de Harcourt el que a instàncies del síndic municipal Pere Cardona va otorgar el privilegi. SOLA MORALES, J.M. de, "La création de noblesse patricienne par certains Conseils Municipaux de Catalogne". Berne, 1968, p. 74.
- (69) SARRET, Història de Manresa, cit. pp. 326-327.
- (70) Not. DALMAU, Test. 1676-1709, 8-X-1694.
- (71) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 16-XI-1738.
- (72) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 15-II-1713.
- (73) El 1725, l'Ajuntament de Manresa era ocupat pels següents regidors: Francesc de Llissach, Joan Rou i de Pastor, Carles Riu i Rovira, Joan Pujol, Jacint Torras de Bages, Josep Soler de la Plana, Bernat Casas, Ignasi Daví. Llibre de Racional 1722-1737. Racional de 1725. AHCM.
- (74) Segons Torras foren revaloritzats amb els Borbons: tenien el poder municipal. no pagaven cadastre personal i no havien d'allotjar tropes. TORRAS i RIBE. J.M.. Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim: els Padró d'Iqualada (1642-1862), Barcelona, 1976, pp. 36-37.
- (75) FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. p. 38.
- (76) Not. ESCORCELL, Test. i Inv. 1742-1751, fols 141-145, 28-IX-1743; Not. RALLAT, Cap. 1762-1771, fols 102-106, 23-XII-1765. V. nota 73.

- (77) Not. MAS, Test. 1813-1824, fols 23-24 (1814).
- (78) Not. J.A.SALA, Test. 1756-1772, fols 343-347, 24-XI-1760; Not. RAURES Test. 1762-1771, fols 116-119, 9-IX-1764.
- (79) Not. MAS, Test. 1813-1824, fols 23-24 (1814); Not. MAS, Test. 1838-1843, fols 32-34.
- (80) Not. RALLAT, Test. 1762-1781, fols 58-64, 3-VI-1765.
- (81) Not. SOLER, Inv. 1710-1745, 1734.
- (82) Not. SOLER, Inv. 1710-1745, 10-XI-1719.
- (83) Not. RALLAT, Test. 1762-1781, fols 182-206, 5-III-1781.
- (84) Not. MASRAMON 1792, fols 447-452, 30-XI-1792/20-XII-1796.
- (85) Not. RALLAT, Test. 1762-1770, fols 191-194, 28-XII-1756.
- (86) Not. RALLAT 1761, fol. 249, 30-IX-1761.
- (87) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 25-IV-1720.
- (88) Not. RALLAT Test. 1752-1761. fols 303-305 (1761). FERRER. Ll.. Conreus..., cit. pp. 199-201; Plet entre Pau Sacristà, Administrador de la Causa Pia per pobres vestir creada pel Rnd. Baltasar Rovira contra Joan i Fca. Escalas, Cúria de Manresa, 1771. AHCM.
- (89) Not. J.A.SALA, Test. 1741-1755, fols 121-123, 30-I-1746.
- (90) Censals, Setembre nº 171, Abril nº 187 i Abril nº 226, Llibre Mestre... AHSM.
- (91) Id., Desembre nº 236.
- (92) Id., Febrer nº 175.
- (93) Id., gener nº 202.
- (94) TORRAS i RIBE, J.M., Evolució social..., cit. Censal, Agost nº 184, Llibre Mestre... AHSM.
- (95) Censal, Octubre nº 182, Juny nº 171, Març nº 234 i Febrer nº 219, Llibre Mestre... cit.
- (96) Id. Desembre nº 222.
- (97) Not. RALLAT, Cap. 1762-1781, fols 182-206, 5-III-1781.
- (98) Llista de propietats de Manel Solernou. Lliçall Solernou, AHCM. FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. p. 38.
- (99) Not. RALLAT, Inv. 1762-1781, fols. 182-206, 5-III-1781.
- (100) FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. pp. 34- 38.
- (101) Alguna família l'hem reconstruïda en un altre lloc, per la qual cosa ens limitem a assenyalar solament els trets més rellevants.
- (102) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 19-XII-1737.
- (103) FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. pp. 33-37.
- (104) Not. RALLAT, Inv. 1762-1781, fols 153-159, 18-III-1777.
- (105) Aquest canvi de blanquer a veler també es cospa en el cas de Miquel Dalmau. blanquer (més de 57 Q. de terra. entre elles 30.6 Q. de reqadiu) i de Simó Dalmau. blanquer. La família d'aquest va acabar desapareixent

per casament hereu-pubilla amb els Batlles, una de les famílies més importants en el s. XIX.

- (106) DELGADO, J.M., "Comerç colonial i reformisme borbònic: els decrets de lliure comerç", L'Avenç nº 15, (abril 1979), pp. 26-28.
- (107) FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. p. 45. SEGURA-SUAU quan estudien l'estructura de la propietat de secà al Pla de Barcelona, detecten que de 1793 a 1823/41 el grup socio-professional que més terres adquireix és el de comerciants/capitalistes. Assenyalen com a principal causa la fallida del comerç colonial que va retraure capitals que es van destinar a la compra de terres. A Manresa el fenomen coincideix. SEGURA, A.-SUAU, J., "L'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona, 1723-1823/41" a El Pla de Barcelona i la seva història, Barcelona, 1984, pp. 321-323.
- (108) Per exemple la Miralda i Cia, la més important de Manresa, de la qual desconeixem els socis. Quan aquesta fàbrica es va vendre apareix com a part implicada Estanislau Font i Perera, Pvre. Eren doncs, des del segle XVIII socis d'aquella companyia? Not. PUIG 1866 (I), fols 363-377, 9-II-1866, Esc. nº 114.
- (109) FERRER, Ll., Conreus..., cit. p. 150.
- (110) Id. cit. p. 170. Exactament 20,8 Q.
- (111) GASOL, J.M., La Caja de Ahorros de Manresa (1863-1973). Una institució centenaria, Manresa, 1974, p. 31.
- (112) A tall d'hipòtesi i segons el contracte de liquidació de l'any 1866, els socis podrien ésser les famílies Torrents, Miralda, Solernou, Font i Badia. No sabem si en el s. XVIII ja hi participaven aquests cognoms.
- (113) Repartiment del cadastre de 1737... AHCM.
- (114) FERRER, Ll., Conreus..., cit. p. 171.
- (115) FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. pp. 43-45.
- (116) SOLA, A., "La desamortització del trienni a Barcelona i el seu Pla", Estudios Históricos de los Archivos de Protocolos IV (1974), p. 393.
- (117) Not. C. MAS, 1833, fols 418-425, 25-IX-1833.
- (118) Not. MAS, 1850, fols 270-272, 5-V-1850.
- (119) NAVARRO MIRALLES, L.J., "La Compañía de Aragón (1777)", Estudios Históricos de los Archivos de Protocolos V (1978), pp. 141-151.
- (120) Not. RAURES 1770, fols 121-139, 19-VII-1770.
- (121) Entre les famílies especialment dedicades al comerç podem destacar:
-la família Mateu. Vinguts de fora de Manresa, s'emparentaren amb els Torras de Bages i realitzaren un casament hereu-pubilla amb la família Vendranes. No es pot oblidar que malgrat la dedicació al comerç era un soci destacat de la única companyia d'indianes que funcionava a Manresa, el 1765.
-la família Fuster. Vinguda també de fora. Destaca la seva participació en la Companyia Prat, Martí, Baldrich i Fuster formada per individus de diverses contrades que traficaven especialment amb aiguardent. Els Fuster introduïen els mocadors de seda en el circuit. El seu patrimoni va anar a parar als Torrents, també per enllaç matrimonial.
- (122) FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. pp. 41-43.

- (124) FERRER, Ll., Conreus...", cit. pp. 240-254. Un altre exemple d'adroguers que es transformen en botiguers de "panyos" és la família Fortet.
- (125) De la família Suanya gairebé no n'hem parlat. Posseien un mas dels més estensos i importants de Manresa però des de començaments del s. XVIII els trobem participant a la blanqueria i a mitjans segle en Joan Suanya era veler i soci de la Cia. de Pau Miralda juntament amb Josep Soler. V. FERRER, Ll., "La fabricació d'aiquardent a Manresa a la primera meitat del s. XVIII", Miscel.lània d'Estudis Baqencs nº 1, (1981), pp. 114-116.
- (126) V. supra Família Solernou i Família Font.
- (127) FERRER, Ll., "Genealogia...". cit. p. 34.
- (128) Id. cit. p. 42.
- (129) Repartiment del Cadastre de Manresa 1789... AHCM.
- (130) L'any 1760 va vendre a carta de gràcia la botiga a Pau Fàbregas per quitar deutes. Not. J.A.SALA 1760, fols. 138-139.
- (131) Not. MAS de Santpedor, 1769-1770, fols 120-121, 20-XI-1770.I a 1850, Miquel Cots i Enrich, successor com veurem de l'Ignasi, n'era el propietari (Not. MAS 1850, fols 686-688). Eren successors dels béns d'en Lluís? En quin moment?
- (132) En el capítols entre ambdós establien la manera de pagar un censal, pensions vençudes i despeses curials a l'Administració de la Causa Pia fundada per Pere Aguilar, Pvre. de Navarcles. Not. MASRAMON 1770, fols 119-120. 28-V-1770.
- (133) Repartiment del Cadastre de 1832... AHCM.
- (134) Amillament de Manresa de 1860. AHCM.
- (135) Amillament de Sallent 1871; Castellnou 1852. ACA. Not. MAS 1850, fols 686-688; i Id. fols 681-682, 25-XI-1850.
- (136) SARRET, J., Manresa, Ciutat de Maria, Manresa, 1909,, pp. 115-117. GASOL, J.M., La Caja..., cit. p. 37; CASAS PERERA, J., Biografia de D. Fco. Cots y Arqullol, fundador de la Casa Caridad de Manresa, Barcelona, 1859.
- (137) V. Capítol 4.
- (138) "José Pons y Enrich", Revista Ilustrada Jorba nº 132 (Set. 1920); GASOL, La Caja..., cit. p. 58.
- (139) Biografia Pons i Enrich. AHCM.
- (140) "José Pons i Enrich", cit.
- (141) HERNANDEZ SALA, I., La industria de la seda en Manresa en la segunda mitad del siglo XVIII, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1964, pp. 135-136.
- (142) REpartiment del Cadastre de Manresa, 1789... AHCM.
- (143) Repartiment del Cadastre de Manresa, 1832 i Amirament de 1860, AHCM.
- (144) V. Capítol 4.
- (145) Not. C. MAS, Test. 1813-1824, fols. 49-50, 7-X-1823.

CONCLUSIONS

L'estructura agrària és la materialització d'un sistema general de relacions de força entre les classes socials que s'hi han desenvolupat per un procés històric determinat. Aquestes s'enfronten entre si per tal de definir el sentit de l'extracció d'excedent. El caràcter agrari rau precisament en què l'explotació recau damunt de la pagesia i a l'entorn del control de la terra. Les relacions socials que estableixen entre si les diverses classes, condicionen el desenvolupament de l'agricultura (la tècnica agrícola) i l'evolució de la població agrària. Per Moll i Suau, els elements del conjunt agrari no poden ésser considerats mai com a determinants. Aquest concepte centra l'atenció especialment en les estructures de classes i les relacions socials entre elles com el motor del creixement econòmic.

Per a l'estudi de l'estructura agrària -del qual hem precisat el seu caràcter històric i dinàmic- cal introduir el concepte de reproducció és a dir, la capacitat de la classe dominant a cada moment de perpetuar el seu domini i la seva relació de força vers la classe dominada, a fi de mantenir o créixer l'extracció d'excedent. Alhora els conceptes d'evolució, de progrés o de creixement econòmic prenen en aquest marc un altre sentit, menys positivista i més ideològic: el creixement és mitificat per uns, però es fa a costa dels altres.

Així doncs, en una primera aproximació, els trets més significatius en el s. XVIII de l'estructura agrària bagenca eren els següents:

- Consolidació en el s. XVIII d'una nova classe dominant, la burgesia; dividida en dos blocs, la industrial i l'agrària, amb pèrdua progressiva

del pes de la noblesa.

- Diferenciació en el si de la pagesia (aparició sobretot dels rabassaires).

- Notable importància de la producció agrícola pel mercat (especialment el desenvolupament de la viticultura) i de les activitats no agrícoles (llana i seda).

- Articulació de l'extracció d'excedent a l'entorn de l'autoexplotació de la unitat familiar pagesa.

I. Consolidació en el s. XVIII d'una nova classe dominant.

Tota la informació de la qual disposem, mostra l'ascens imparable d'una burgesia industrial i d'una burgesia agrària. Aquest fenomen es produeix en el marc del règim senyorial que manté les seves estructures intactes, la qual cosa era possible per la feblesa de la noblesa al Bages.

A/ La feblesa estructural de la noblesa bagenca (i es podria fer extensiva a la catalana) es posa de relleu de diverses formes:

- Els senyors, almenys des del s. XVII, viuen fora de la comarca i el seu control damunt l'extracció de renda sembla poc important (en el s. XVIII els hi restarà alguna propietat en domini útil, el domini directe damunt d'alguns municipis i els delmes, probablement com l'ingrés més important). El noble més important, el Duc de Cardona, va emparentar-se amb una casa castellana desvinculant-se més encara de l'àrea d'origen. L'opció dels Cardona es pot entendre com una concentració de patrimoni, però també com una sortida a una feblesa estructural.

- La pràctica de l'arrendament dels drets senyorials i feudals. Com ha demostrat Vilar, la renda senyorial va pujar en el s. XVIII però no per iniciativa pròpia sinó per un creixement econòmic impulsat per altres grups socials. L'arrendament significa més una comoditat en el cobrament -per tant, marginalitat de la gestió directa- que no pas una fórmula de millora dels ingressos. Amb aquesta pràctica els senyors deixaven a mans de la nova burgesia industrial/comercial i agrària l'especulació que es derivava de la recaptació dels productes agrícoles en expansió i es convertia en una forma més d'acumulació de capital.

- La sortida de la crisi del s. XIV fou favorable a la pagesia de mas. Per la via de la cessió del domini útil, es traspassava a aquesta pagesia tota la iniciativa de la producció, per unes rendes en metàl·lic que a la llarga es devaluarien i esdevendrien irrisòries. La noblesa es col·locava

així al marge de les decisions econòmiques, la qual cosa limitava el creixement de la renda o la seva reconversió.

- Algunes institucions eclesiàstiques detentaven també dominis senyorials a la comarca i actuaven com a senyors. El poder de decisió i de control es trobava dins la mateixa comarca i els nous grups socials dominants (burguesia industrial i agrària), per la via de la col·locació dels seus cabalers posaren aquestes institucions al seu servei. Així les rendes eclesiàstiques no reproduïen a la noblesa sinó a la burgesia.

B/ La petita noblesa urbana que trobem sobretot a Manresa estava formada per poques famílies (ciutadans honrats i doctors en dret) i tenien una història molt recent: menestrals i pagesos enriquits en el s. XVII. Alguns pagesos de mas -els Torras de Bages i els Llissach- que continuaran tenint un mas que portava el seu nom i blanquers que havien acumulat capital durant la centúria anterior - els Soler de la Plana, els Calcina, els Mollet. Després de la Guerra de Successió, durant la qual alguns d'ells foren felipistes, ocuparen el poder municipal i ja no se'n van moure en tota la centúria. La burgesia industrial no assaltà el poder fins el s. XIX moment en el qual necessità controlar l'aigua de la cèquia per a instal·lacions fabrils i controlar l'expansió urbana quan es trencaren les velles muralles, amb totes les possibilitats d'especulació.

El caràcter rendista d'aquests individus es basà en la propietat de la terra -algun mas amb terres de regadiu a Manresa i vinyes-. El pes de les pensions del censal era més aviat escàs. La reproducció a cada generació de la seva situació social era cada vegada més difícil i posaren en pràctica diverses vies:

-Integrar-se amb activitats pròpies de la burgesia (els Argullol tingueren una fàbrica d'indianes o els Soler de la Plana també participaren en determinats negocis).

-Introduir-se com a funcionaris a l'aparell de l'Estat o a les jerarquies militars.

-Pràctica obsessiva de determinades estratègies hereditàries: 1/ Introducció de fills segons a l'església i als convents de monges (els quals limitaven la descendència i la degradació i els dots retornaven potser augmentats a la propera generació), 2/ Dobles casaments per tal d'estalviar dots, 3/ Casaments hereus-pubilles molt sovintejats que si bé suposaven l'eliminació d'una família, implicaven el reforçament de la que quedava i 4/ Refosa per

la mateixa via amb la burgesia industrial.

C/ En el s. XVIII assistim a la consolidació de la burgesia industrial. Hem descrit la importància de l'artesanat a Manresa ja en el s. XVI i caldria aprofundir l'origen d'aquest fenomen. Els comerciants-manufactureros que en el XVIII acumularen capital eren blanquers amb una certa situació social que es transformaren en velers. Destaquen els següents trets:

- Provenen de la producció i, a partir d'aquesta, fan el salt cap el control de la mateixa per la via del "putting out".

- Pràctica de la multiplicitat de negocis (són propietaris de terres, comercialitzen amb vi i aiguardent, participen en arrendaments senyorials ...)

- En el s. XVIII arruinaren el petit artesanat que passà de treballar de forma independent a sotmetre's als interessos dels comerciants manufactureros. Al mateix temps, espoliaren els propietaris de terres de regadiu. L'estructura de la propietat de Manresa evolucionà des d'una certa igualtat en la possessió, a una estructura totalment desigual a mitjan segle XIX.

- En arribar el segle XIX els mateixos industrials canviaren la seda i la llana pel cotó i iniciaren el procés mecanitzador de la filatura. L'augment del capital fix necessari condemnava definitivament l'artesanat i deixava en poques mans la industrialització.

Aquesta burgesia realitzà en el s. XVIII una important penetració en el camp per diverses vies:

- Cobrament i comercialització de productes agrícoles inclosos dins dels arrendaments senyorials i en alguns arrendaments municipals.

- Arrendament i comercialització de la totalitat a part de fruits d'alguns masos. Es limitava així la capacitat d'acumulació de la pagesia.

- Participació activa en processos d'endeutament pagès -de masos sobretot, la qual cosa implicava una transferència d'excedent durant tot el llarg procés de dificultats i la transferència final del mas. Durant el XVIII (i s'accelerà en el s. XIX), el nombre de masos en mans de la burgesia urbana va créixer constantment.

Un cop propietària de la terra no canvià els sistemes d'explotació ni els conreus. Es limità a cobrar la renda en parts de fruits i comercialitzar-la. Tal vegada es detecta una duresa superior en la contractació agrària.

- L'explotació de la mà d'obra femenina de la unitat familiar pagesa, primer en el propi medi rural, i després en el marc de les fàbriques que s'instal·laren a les vores dels rius.

Simultàniament, en els pobles apareixen els paraires que controlaven la producció local de teixits de llana i s'aprofitaven de les contradiccions de la pagesia. Alguns d'ells en el s. XIX van fer el pas cap a la industrialització del cotó i s'afegiren -abandonant els pobles- a la burgesia industrial. Altres, quedaren reduïts a la pagesia mitjana dels municipis.

Malgrat que l'acumulació de capital d'aquesta burgesia es realitzà també per l'extracció d'excedent derivat del control de la comercialització, la relació d'explotació fonamental que articulava la burgesia amb l'activitat agrària era la utilització de mà d'obra femenina de la unitat familiar pagesa. Calia, perquè això fos possible, que l'accés a la terra monopolitzat per la burgesia agrària fos insuficient per tal d'aconseguir la reproducció. El treball tèxtil era un complement necessari per a la unitat familiar, i per a l'industrial suposava una garantia de tenir mà d'obra barata perquè no havia de pagar la reproducció íntegra de la família.

La reproducció d'aquest mecanisme fonamental per a la burgesia industrial bagenca era garantida per les contradiccions de la petita pagesia: accés insuficient a la terra irresoluble pel monopoli dels propietaris, agreujat per l'augment constant de noves petites explotacions i per la incapacitat de controlar la comercialització del vi que remunerava el treball realitzat amb la mínima quantitat possible.

D/ L'aparició d'una burgesia agrària resultant d'un procés de selecció i d'acumulació d'alguns propietaris de masos. Òbviament l'aparició d'aquest grup social és el resultat d'un procés històric mal conegut. Sembla que la seva aparició arranca de la sortida que es donà a la crisi del s. XIV. Per una banda, la reagrupació de masos ròncs en explotacions més grans -que hem trobat documentats al Bages- i per l'altra, la cessió del domini útil al pagès que el convertia en l'actor econòmic i el col.locava en una situació privilegiada. La garantia de passar de pares a fills provocà al pagès al cap de poques generacions el sentiment de quasi-propietat i l'extensió de 300 a 400 Q. o més era suficient per assentar les bases d'un poderós grup social pagès. La noblesa, malgrat que va precisar els seus drets a la Sentència de Guadalupe, va ésser incapaç de replantejar aquesta situació.

A partir d'aquí es sol generar una confusió: l'existència d'una pagesia igualitària que viurà sense conflictes. Res més lluny de la realitat. El mas engrandit i la quasi-propietat foren la base del desenvolupament de

la burgesia agrària però el procés no fou senzill. Fins a l'arribada del s. XVIII la història dels masos és totalment desconeguda però hem pogut copsar que no és homogènia.

Tres idees cal retenir:

- L'acumulació de capital per part dels masos no és una conseqüència única i exclusiva de la quantitat de terra o de la quasi-propietat. La història familiar, conjuntures agrícoles, etc. condicionen el seu funcionament.

- Es produí un procés de diferenciació interna. Uns acumularen, altres subsistiren i altres s'arruinaren. El procés històric va sotmetre els masos a una selecció. La burgesia agrària estarà formada pels que aconseguiren acumular.

- Malgrat desconèixer casos concrets de desenvolupament en el s. XVII hem apuntat com a hipòtesi una crisi més o menys generalitzada dels masos bagencs a la segona meitat del segle que els havia endeutat i els conduí en el decurs de la nova centúria a una situació delicada.

Tot i així, com que eren quasi-propietaris -i tenien la decisió pel que fa a la terra- detentaven el monopoli d'aquesta, solament matisat per una certa penetració urbana a conseqüència del procés de diferenciació interna.

Molt probablement el procés de diferenciació interna que vivien els masos va crear les condicions perquè alguns d'ells optessin de desenvolupar el que hem anomenat "estratègies de degradació", és a dir, expulsar els fills segons cap als pobles o incipients nuclis urbans que, conjuntament a la immigració francesa, assentaven la base d'expansió demogràfica i, especialment, l'aparició de la rabassa morta com la fórmula, mitjançant la qual els masos cedien petites parcel·les del seu monopoli a la petita pagesia. El s. XVIII va assistir a la multiplicació indefinida d'aquests petits pagesos. La rabassa morta regulava la principal relació d'explotació del camp bagenc, la que s'establia entre les dues classes antagoniques, els pagesos de mas (o la burgesia urbana propietària de masos) i els rabassaires (que més endavant definirem).

Al llarg del s. XVIII i la primera meitat del s. XIX el procés de selecció entre els pagesos de mas continuà. Algunes vegades, a conseqüència d'un llarg procés d'endeutament el pagès perdia el mas en benefici d'un altre pagès, d'algun burgès de la Ciutat o d'alguna institució eclesiàstica. Durant tot el procés es mantenia una relació d'explotació amb els rabassaires però, per la via del deute, es redistribuïa entre la classe dominant.

Un altre mecanisme era a conseqüència del casament d'un hereu i d'una pu-
billa, a partir del qual, dues explotacions quedaven reduïdes a una. Supo-
sava una concentració de la propietat.

Així doncs, una minoria dels pagesos de masos varen convertir-se a la
llarga en burgesia agrària.

E / A l'anàlisi de la consolidació d'una nova classe dominant hi volem
aportar algunes notes sobre el clergat. Historiogràficament els eclesiàs-
tics s'analitzen com un estrat social autònom i amb una lògica interna
pròpia. Es parla de la noblesa, el clergat i la burgesia. Creiem que és
suggestiu de realitzar l'anàlisi des de la perspectiva d'individus que sur-
ten de la classe dominant i contribueixen a reproduir-la. Poden considerar-
se diversos aspectes:

- En el s. XVIII els fills segons que entren en religió són fills de
la petita noblesa, burgesia urbana o pagesia benestant de masos.

- Són individus sense descendència legal, per tant, eviten la degra-
dació de futures generacions. Així mateix, els testaments els realitzen
a favor de l'hereu de la família d'origen, amb la qual cosa la llegítima
torna a la família soca després d'una generació.

- Tot el sistema religiós que s'origina després de la mort dels indi-
vidus preveu la realització de misses de memòria del difunt per un deter-
minat preu cadascuna. Les famílies benestants paguen en definitiva, als
seus cabalers -podem parlar de relació de distribució-, les famílies arte-
sanes o petit pageses a la classe dominant -estem davant d'una relació d'ex-
plotació.

- L'Església era la institució que centralitzava els mecanismes de
crèdit. Els censals eren la fórmula de préstec més estesa durant el s. XVIII
i els destinataris eren la petita pagesia. Aquest aspecte juntament amb
el caràcter de senyor feudal d'alguns municipis i propietari d'altres ter-
res, converteixen l'Església en una institució que extreia excedent mitjan-
çant les diverses relacions d'explotació. Reforçaven els fills segons de
les classes dominants amb mecanismes diferents al pagament de la llegíti-
ma habitual.

- La influència social de les institucions eclesiàstiques servia per
a exercir un control ideològic damunt la resta de grups socials. Aquest
aspecte no l'hem abordat al llarg del treball.

La col.locació a l'Església dels fills segons per part de les classes
dominants responia a un estalvi en la reproducció familiar, amb desenvol-

pament i aprofitament de l'extracció d'excedent que es realitzava per la via de l'endeutament (per la realització del qual calia una centralització de capital) i per la via de la pràctica religiosa. I finalment, a un desenvolupament de la ideologia que afavoria a les classes dominants.

II- Diferenciació en el si de la pagesia.

Podem establir la següent tipologia pagesa:

- Pagesos propietaris de mas.
- Pagesia mitjana.
- Masovers.
- Rabassaires.
- Mossos i jornalers.

Quant als pagesos propietaris de mas ja els hem definit a l'apartat anterior. Voldríem apuntar que malgrat controlar solament el domini útil monopolitzaven la terra i, qualsevol tipus d'accés a la terra, passava per les condicions que imposaven.

La pagesia ^{mitjana} es desenvolupà poc, com es dedueix de les estructures de la propietat estudiades. Va sorgir en els pobles en els quals es desenvoluparen àmpliament els rabassaires. Tenen el seu origen en el s. XVII i procedien de la petita pagesia en formació. S'aprofitaren de la fragmentació que varen viure alguns masos en el s. XVII. Al llarg del XVIII acumularen terres i aconseguiren una posició acomodada dins de la comunitat rural. La seva activitat econòmica consistia en el conreu de la terra pròpia i una part potser a parceria i en aprofitar-se de les dificultats de la petita pagesia -comercialització, fabricació d'aiguardent, endeutament-. El seu futur estava totalment lligat als avatars de la petita propietat. Eren un graó intermig, poc nombrós, entre els propietaris de masos i els rabassaires.

Els masovers eren els individus que explotaven un mas sota el contracte de masoveria. Residien al mas, partien els fruits amb el propietari i cada any renovaven el contracte de paraula. És la categoria pagesa de la que hem recollit menys informació. No sembla pas que constituïssin una categoria social acomodada dins de la pagesia, ni que fossin capaços d'acumular capital que els hi permetés realitzar un salt endavant. En el s. XVIII al Bages, la categoria de masover suposava una situació millor que el rabassaire, si bé es tractava d'una evolució d'aquest cap aquell per retornar als orígens. La consolidació de línees de masovers no semblen freqüents però cal reconèixer que caldria aprofundir l'estudi. Era

una realitat l'augment de les masoveries: cada desaparició d'un pagès de mas implicava l'aparició d'un nou masover.

Els rabassaires eren el grup més nombrós. En realitat eren petits pagesos amb accés a una casa i a una petita parcel·la de terra com a hort, que es multiplicaren al llarg del s. XVIII. La forma d'accedir en propietat a un pati per tal de construir una casa i un hort estava en relació amb els masos més immediats a les esglésies i nuclis urbans que començaren a créixer en el s. XVII. L'accés en propietat fixava a la terra aquests individus, alhora que es traspassava l'endeutament dels masos als petits pagesos que començaven el seu rodatge ja endeutats. La compra del pati i l'hort havia estat una trampa inevitable. Aquesta propietat era insignificant per a viure i calia recórrer de nou als masos per tal d'obtenir la terra necessària per a la subsistència.

Es cediren petites parcel·les de terreny sota la fórmula de la rabassa morta. El contracte exigia la plantació de vinya i tenia una durada que equivalia a la vida dels ceps. Era una emfiteusi desfigurada: el cens era la quarta part dels fruits i la durada indefinida, era limitada per la durada dels ceps. El pagès de mas cedia el domini útil al rabassaire. Evidentment no s'optava per un sistema d'explotació directa dels masos amb jornalers sinó per donar estabilitat a la petita pagesia amb un contracte agrari a llarg termini i ambigu amb la seva durada. La quasi-propietat dels masos es traspassava als rabassaires. Hi havia però dues qüestions capitals: 1/ Que la renda era la quarta part dels fruits un cop pagat el delme i la primícia (per tant una renda que no es devaluaria i d'una quantia notable) i 2/ Que la quantitat de terres a les que s'accedia a rabassa morta eren insuficients per assolir la reproducció de la unitat familiar pagesa.

Probablement la descapitalització dels masos a la segona meitat del s. XVII, forçaren a optar per aquesta fórmula que permetia posar en conreu extensions del mas sense invertir gens de capital i captar renda, especialment en el conreu de la vinya que demanava inversions quantioses de mà d'obra. A poc a poc, els avantatges d'aquesta opció es van fer palesos als ulls dels propietaris: la productivitat que s'assolia era molt alta gràcies a una inversió de treball molt elevada. De racons inverossímils els rabassaires en treien vi. Es creien que la terra era gairebé seva i que amb el seu esforç podien millorar la producció. Però, a més esforç, més renda pel propietari.

No és gens estrany que en el s. XVIII i en els posteriors s'alabi tant

el contracte de rabassa i d'emfiteusi com la fórmula màgica d'estabilitat i d'harmonització. Cal reinterpretar aquesta visió: la rabassa era la fórmula jurídica que permetia assolir el màxim nivell d'explotació damunt de la pagesia. Aparentment, el rabassaire també augmentava la producció però el fet de posseir menys terres de les necessàries i de no controlar la comercialització impedié el seu ascens social. Pel propietari, en canvi, l'augment de la producció implicava un increment d'acumulació de capital.

L'expansió de la rabassa va anar vinculada al creixement demogràfic. L'abundància de terra en els masos per roturar permetia eixugar l'augment dels homes. A més rabassaires, més renda estreta. Aquesta interrelació era lògica mentre hi havia terra disponible. Quan aquesta s'acabés o s'arribés al límit natural de roturació a partir del qual s'iniciava la degradació de l'equilibri ecològic, calia reduir el creixement o induir els individus a emigrar. Aquest sostre es tocà probablement a la segona meitat del s. XIX.

Els mossos i jornalers són el darrer graó d'aquesta tipologia pagesa. Aquests darrers, en sentit estricte -individus que viuen d'anar a jornal- són gairebé inexistents. Els jornals que poden oferir els masos en determinats períodes són puntuals i eren coberts pels rabassaires. En canvi, abunden més els mossos, jornalers que viuen al mas habitualment on hi fan la vida i cobren un salari anual. Era la mà d'obra permanent que el mas necessitava pel seu funcionament i recorria als mossos quan els membres de la família no eren suficients. Els mossos d'un mas variaven segons l'evolució de la família.

Malgrat el caràcter de mà d'obra estable en el mas, no duraven molts anys. El mosso era normalment un fill segon d'una família rabassaire pobre que, davant la dificultat que el patrimoni familiar generés els recursos per a col·locar-lo, era expulsat a treballar com a mosso. Durant un temps treballava per a obtenir un ingrés que li permetés establir-se com a rabassaire.

El monopoli de la terra per part dels masos i la diferenciació en el si de la pagesia es dedueix de l'estudi de l'estructura de la propietat i de l'explotació que hem abordat àmpliament en un capítol del nostre estudi. Els trets més rellevants i que configuren el punt de partida són tres:

- La propietat estava fragmentada en dos dominis: el directe i l'útil. Hem pogut establir una coincidència entre senyoriu jurisdiccional i domi-

ni directe especialment en els senyorijs laics i eclesiàstics. En els reials, el domini directe pot ésser inexistent. o estar fragmentat entre institucions eclesiàstiques. L'estructura de la propietat es constitueix a partir del domini útil.

- Una estructura prèvia de masos -sorgida després de la crisi del s.XIV- damunt la qual es realitza l'evolució posterior.

- L'existència d'una notable àrea de regadiu a l'entorn de la Ciutat de Manresa i la dinàmica urbana, condicionaren una estructura de la propietat molt més fragmentada i igualitària.

El tret essencial de l'estructura de la propietat bagenca en el s. XVIII és l'aparició i multiplicació dels rabassaires. Es concentraran primer en unes àrees en les quals es desenvoluparà un poblament específic i, com veurem després, on tindran expansió les activitats no agrícoles. Durant el s. XVIII la divisió es realitza entre l'est i l'oest sense que els cursos d'aigua tinguin una importància rellevant.

- A l'est apareix un poblament concentrat. El nou grup social accedeix a la propietat o quasi-propietat d'un pati en el qual edificarà una casa i un hort adossat o a l'àrea de regadiu del municipi. El disseny urbà sol estar relacionat amb els interessos d'alguns propietaris i amb els camins previs a la urbanització que normalment limiten amb els masos. Les cases solien ésser de planta baixa, pis i golfa, compartien la paret mitgera i en cada una d'elles hi residia una família que a la llarga esdevenia troncal o soca. El creixement demogràfic multiplica el nombre de famílies i en la mateixa quantitat, de cases. Són els pobles que més creixen durant el s. XVIII.

L'estructura de la propietat d'aquests pobles (es pot exemplificar amb Artés i Navarcles) presenta per una banda, el monopoli dels masos damunt la terra i a l'altra banda, tots els nous pobladors que controlen una quantitat irrisòria de terra (els horts). Entremig una pagesia mitjana escadussera que era més important com més desenvolupat estava el nombre de rabassaires. Una anàlisi més detallada per conreus permet copsar que en mans dels pagesos de mas hi havia tot l'erm, tot el bosc i tot el cereal. El cereal era necessari per a la reproducció del mas; sobre el monopoli del bosc i l'erm s'assentaven les bases de l'expansió dels rabassaires.

Aquesta estructura tenia graus diversos de desenvolupament i a mitjan segle XIX, punt d'arribada del nostre estudi, estava plenament desenvolupada en alguns pobles i d'altres s'hi acostaven. El predomini del bosc o

de la vinya era un indicador del nivell que s'havia assolit.

L'estructura de l'explotació d'aquesta àrea es caracteritzava perquè la unió de petits propietaris es convertien en petits explotadors. La mitjana de terra que conreaven augmentava notablement: tenien accés pel contracte de rabassa a les terres dels masos. Dos trets sobresurten: molt pocs dels petits explotadors arriben al mínim de subsistència que hem fixat en 16,5 Q. (sense considerar que paguen la quarta part dels fruits que cullen) i el monocultiu vitícola. D'aquí deduïm el que considerem un fenomen estructural molt important: la petita pagesia no accedeix a les terres que necessita per a la seva subsistència.

Els masos amb aquesta estructura continuen essent els que exploten una quantitat de terres més gran: tot el bosc, l'erm, l'olivera i la vinya que podien assumir en conreu directe i les quintanes de cereal que produïen únicament el gra necessari pel mas.

L'expansió de la vinya va acompanyada de la importància del mercat per comercialitzar els massius excedents de vi. Cada grup pagès abordava el mercat de forma diferent. Els rabassaires estaven en una situació de feblesa per la necessitat immediata d'obtenir l'ingrés per comprar blat per a la subsistència. Feblesa per imposar el preu del vi i feblesa per fer front a l'especulació del gra. Els pagesos de mas en una situació de força, no havien de comprar cereal i podien especular amb l'evolució de la corba dels preus del vi. Els mecanismes de mercat aprofundien la diferenciació social.

- A l'oest l'estructura inicial és la mateixa però, la relació d'explotació s'assoleix d'una altra manera: els masos cedeixen una extensió de terra (a masoveria o a emfiteusi) en la qual el nou pagès ha d'edificar casa. Té la casa i l'àrea de conreu tot junt ^{la qual cosa} origina la multiplicació del poblament dispers amb una jerarquia en el paisatge presidida pel mas principal o originari i dos o tres masos petits que s'anomenen "casetes" o "cases noves". El creixement de la població és menor i les densitats que en resulten, molt més baixes que en l'anterior poblament.

L'estructura de la propietat està constituïda per una base igualitària de masos i no existeix la petita pagesia que accedeix a un hort com a l'est. L'estructura de l'explotació que podem elaborar a mitjans s. XIX és en part falsejada pels problemes derivats de la font que no recull els masovers, de vital importància en aquest cas. Cal destacar, que l'extensió de rabassa morta és molt feble comparat amb altres indrets de la comarca, però és impossible saber si els masovers, entre les terres cedides a masoveria i

les rabasses, podien assolir en el s. XVIII la subsistència.

Seria important aprofundir en l'organització del treball i les relacions d'explotació a l'oest bagenc, les quals hem estudiat menys. A tall d'hipòtesi es pot plantejar que a aquesta àrea el creixement demogràfic tocà sotre aviat pel sistema d'organització del treball utilitzat i que els individus emigraren cap a l'est. Pot pensar-se també en una certa especialització ramadera i/o forestal ja que la viticultura no va tenir molta importància. En el s. XIX, a mesura que la integració del mercat es produïa i baixaven els preus agrícoles, l'àrea de Castelladral va reaccionar retardant l'edat del casament dels homes (més de trenta anys) (4) i forçant l'emigració de les dones com a criades o obreres a les fàbriques que apareixien a les valls fluvials relativament properes. Retrobaven més tard el mecanisme de la complementarietat, normal a l'est bagenc. Caldria igualment aprofundir la situació interna dels masos quan s'engegà el procés de transformació.

- A Manresa, l'estructura de la propietat té un comportament absolutament diferent a la resta de zones estudiades. El predomini de les activitats artesanes i una àrea de regadiu important amb rendiments més alts, provocà una fragmentació notable de la propietat. En començar el s. XVIII és una de les més igualitàries (els petits propietaris controlen una quantitat de terra notable i els grans no són molt grans). El procés que hem assenyalat de creixement de la burgesia industrial al llarg del període estudiat es copsa també en l'evolució de l'estructura de la propietat de la Ciutat. El punt d'arribada de 1860 mostra que els petits propietaris són més petits, la propietat mitjana s'ha afeblit i la gran, en canvi, ha experimentat una notable concentració. A nivell qualitatiu aquesta s'ha realitzat en les millors terres de regadiu. La degradació de l'artesanat urbà que va perdre progressivament la independència i l'ascens de la nova classe que esdevindrà dominant, es reflecteixen en l'estructura de la propietat.

L'estructura de l'explotació no es pot estudiar a Manresa perquè la rabassa morta sols predominava als afores, en els masos més allunyats i és l'única forma d'explotació que les fonts ens citen. La fórmula d'accés a la terra a Manresa era mitjançant l'arrendament en diner a curt termini. El monopoli progressiu de la terra per la burgesia podia incrementar la renda que extreia. Desconeixem el caràcter de complementarietat a Manresa de les activitats agrícoles i tèxtils. L'estudi d'aquests fenòmens a Man-

resa no els hem abordat en profunditat.

Els grups socials de qualsevol formació social han de desenvolupar sistemes de transmissió de béns que permetin a cada generació reproduir-se socialment i econòmicament. El procés històric -el desenvolupament de les relacions socials i l'estructura de classes- modelaran tant el sistema de transmissió com el tipus d'unitat familiar.

En arribar el segle XVIII, al Bages ja s'havien fet dues eleccions: la família soca com a fórmula d'unitat familiar i el sistema d'herència indivisible basat en el paper predominant de l'hereu. Des d'una perspectiva patrimonial la divisió del patrimoni a parts iguals entre tots els fills -el sistema d'herència partible- ocasiona automàticament una degradació social dels fills (més gran com més gran sigui el nombre de fills), als quals els hi era difícil refer (amb menys patrimoni) la situació social del pare. Circumstàncies externes al sistema de partició podien fer viable aquest procés (per exemple, l'abundor de terres per conrear). El sistema d'herència indivisible té una altra filosofia: el patrimoni no es fragmenta, és cedeix a un únic fill el qual hereta l'estatus del pare però amb l'objectiu que durant la vida d'una generació el patrimoni havia de generar els recursos suficients per tal de col·locar els fills segons -anomenats cabalers o fadristerns- almenys en el mateix nivell social que els seus pares. Hi ha resistència a pagar amb terres -és un símptoma de disgregació patrimonial- i es prefereix pagar amb diner (la renda que produeix el capital terra). Aquest objectiu es persegueix a cada generació.

L'element reproductiu fonamental és, l'activitat econòmica. Si aquesta variable té un comportament poc satisfactori es desenvolupen en el sistema de transmissió de béns estratègies de diversos tipus que pretenen estalviar costos a la reproducció. En el cas de la pagesia, l'activitat econòmica està lligada a la terra i, per tant, les estratègies d'estalvi de costos estan presents sempre en el procés reproductiu. Les dues institucions jurídiques que regulen el canvi generacional en la possessió dels béns són els testaments (que quan s'executa suposa el tancament d'una generació i el moment que pot comprovar-se si s'ha complert la reproducció social) i els capítols matrimonials (que en el transcurs d'una generació van marcant la capacitat de col·locació dels fills).

Aquest sistema de transmissió de béns duia interrelacionada l'opció de la família soca o troncal. El fill primogènit/ hereu es queda amb el patrimoni, viu a casa amb els pares i s'expulsa la resta de germans (a no ser

que restin solters a casa) que funden així una nova família nuclear. Cada expulsió significa el pagament d'un dot i per tant, la col·locació, d'un dels fills.

Tots els grups socials bagencs estudiats utilitzaran aquest sistema, el qual contribuirà en aprofundir la diferenciació social segons el lloc ocupat en la piràmide social i a convertir en desigual la reproducció social. En aquestes conclusions volem recollir els diversos mecanismes:

- La retenció dels solters. Hi havia dos tipus de solteria assumida especialment pels masos: els concos (individus que no es casaven però restaven a la llar familiar) i els religiosos (que es feien sacerdots o entraven en algun convent). Ambdós tenien un tret en comú: no tenien descendència legalment reconeguda la qual cosa evitava la degradació dels descendents.

1/ Els concos residien al mas i tenien el dret a ésser alimentats i el deure de treballar per la utilitat de la casa. La llegítima no era pagada mai i quan moria testava a favor del germà hereu i alguna cosa pels eclesiàstics (del seu mateix grup social). Reforçava la pròpia família. El mas era l'única explotació que li interessava retenir germans solters com a mà d'obra. Pels rabassaires era millor expulsar tots els fills.

2/ Els religiosos. Hem assenyalat més amunt que solament alguns grups socials podien col·locar els seus fills en religió (petita noblesa, burgesia urbana i pagesos de mas). El dot o llegítima sortia de la família soca, però a la mort de l'eclesiàstic, els béns d'aquest podien reforçar els propis eclesiàstics (relació de distribució) i en cas extrem era testar a favor de Ntre. Sr. Jesucrist, aleshores tots els béns es venien a l'encant públic per ésser invertits en cerimònies religioses; o per retornar a la família soca (relació de reproducció familiar). Aquest retorn prenia diverses formes:

.Amb deixes a nebots i germans (es reforçaven les llegítimes dels cabalers).

.Fundació d'un benefici eclesiàstic, el capital del qual era invertit a censal i de les rendes en vivia un capellà de la família.

. Creació de Causes Pies per donzelles maridar i estudiants estudiar, el capital de les quals era invertit a censal i les rendes obtingudes eren per fer front als dots de les filles de la família soca o a les despeses d'estudi d'un cabaler per capellà.

.Amb el nomenament d'hereu al germà o nebot que ho era de la família soca de la qual havia sortit.

Aquest procés d'estalvi sols es donava en determinats grups socials pagesos.

- Els pagesos de mas difícilment moríssin sense haver fet testament o casessin algun fill sense capítols matrimonials. Si es moria sense testament els béns eren repartits a parts iguals entre els fills. Hem pogut comprovar que eren molt més nombrosos, els rabassaires que morien sense testament i havien de repartir els pocs béns que tenien.

- Dins de les estratègies matrimonials, la més important era el casament d'un hereu i d'una pubilla. Pels propietaris de masos significava la unificació de dos patrimonis amb efectes clarament acumulatius i d'ascens dins del grup social. Pels rabassaires, en canvi, retardava el procés de degradació a què estava abocada la unitat familiar.

- La necessitat estructural d'endeutament a què estava sotmesa la petita pagesia a conseqüència de l'accés insuficient a la terra, permetia desenvolupar a les classes dominants institucions d'estalvi de dots que incidien molt directament en la reproducció familiar. Aquestes eren les Causes Pies per donzelles maridar i els beneficis eclesiàstics que consistien en un capital que era prestat a censal i les pensions servien per sufragar els dots de les noies o per viure un capellà. La relació d'explotació derivada de l'endeutament contribuïa a la reproducció social dels grups dominants.

A part d'aquests mecanismes objectius que aprofundien la diferènciació social, cal recordar l'existència d'altres mecanismes utilitzats per uns o altres grups socials que intentaven reproduir la realitat familiar. Citats de passada eren els següents:

- Els pactes reversionals en els pagaments de dots. Si el noi o la noia moria sense fills, una part del dot (entre el 50 i el 80 %) s'havia de retornar a la família soca d'on havia sortit.

- El dot de la dona era el preu que tenia en el mercat matrimonial, segons el qual es casava amb un membre d'un o altre grup social. Durant tota la vida tenia aquest preu que era el que determinava una política matrimonial endogàmica.

- El sistema de transmissió de béns, a conseqüència de la concepció igualitària del destí dels fills, tendia a la reproducció de la família dins del propi grup social. Una millora socio-econòmica permetia l'escalada; un empitjorament, la degradació.

- Hem trobat diverses estratègies matrimonials: la solteria ja esmentada, els dobles casaments (intercanvis de fills i/o casament de pares vi-

dos amb fills solters com els més freqüents) i el casament hereu-pubilla. Dels casaments entre parents cal distingir els que són entre cosins germans (escassos i lligats normalment a interessos patrimonials molt clars) i parents de grau inferior lligats a què els dots circulin entre els propis circuits familiars.

- Tant aquest darrer tipus com l'endogàmia de lloc cal relacionar-los amb una estratègia conjunta de la comunitat pagesa per tal d'evitar la dispersió dels dots que podria descapitalitzar la comunitat amb la marxa de dots cap a fora.

Finalment, volem referir-nos a la resposta que donaren les unitats familiars en les situacions en què el patrimoni era incapaç d'obtenir els ingressos necessaris per a la reproducció. Val a dir, que en el procés de diferenciació interna dels masos, a partir del qual pogueren aparèixer els rabassaires, aquests mecanismes foren àmpliament utilitzats. Eren els següents:

- Retardament en el pagament de dots: consistia en pagar el dot a terminis. Com més s'allargava, més curt era el període de recuperació de cara a la generació següent i més probable l'aprofundiment de la degradació.

- Pagament amb terres. Si no es tenen els diners necessaris s'opta per disminuir la capacitat general de la família que difícilment es recuperi a la generació posterior. Es realitza de dues maneres:

.Entregant el bé immoble al fill. És el cas menys freqüent.

. Es paga el dot en efectiu però es ven un immoble per a poder pagar. Sovint s'utilitza la venda a carta de gràcia, fórmula d'endeutament que permetia recuperar la cosa venuda.

- Endeutament. Es tractava de demanar préstecs per fer front als dots. La conseqüència era carregar el patrimoni d'interessos que dificultaven a cada generació més encara la reproducció. Val la pena destacar que els prestadors (eclesiàstics) eren els fills segons de les classes dominants.

- Col·locar els cabalers en una situació social inferior. Era la degradació dels fills segons. És la sortida que trobaren molts masos que, al llarg del s. XVII varen entrar en un període de dificultats: l'hereu continuà al mas, però els cabalers es convertien en rabassaires. S'evitava deteriorar el patrimoni i es començava a desenvolupar una relació d'explotació que seria la base per a l'acumulació d'alguns pagesos de mas.

En el camp de les relacions contractuals fou fonamentalment el contracte de rabassa morta el que regulà la concreció de la relació d'explotació entre els propietaris de masos i els rabassaires.

D'entrada la rabassa morta era un contracte d'emfiteusi desnaturalitzat. El cens no era fix ni en diner, sinó que es pagava una part de fruits i la durada tampoc era indefinida perquè durava mentre visquessin els ceps que s'havien de plantar. Jurídicament, plantejava problemes de dominis perquè el pagès de mas no controlava el domini directe sinó l'útil i, per tant, suposava una cessió de domini útil a domini útil. Això es resolgué mitjançant la fórmula de la "nua percepció" segons la qual el pagès de mas no cobrava lluïme o dret de traspàs. Les parts contractuals, com es desprèn, eren els possessors del domini útil (pagesos, burgesia urbana o eclesiàstics) i la petita pagesia.

El nom del contracte ens introdueix a la finalitat del mateix: plantar de vinya una extensió de terreny que era més aviat petita, entre 2 i 8 Q. A la segona meitat del s. XVII hem pogut comprovar que la fórmula jurídica estava plenament desenvolupada. Des del primer moment, la llarga durada porta al sentiment de quasi-propietat a aquesta petita pagesia. Els propietaris hi estan, en principi, d'acord i autoritzen en els contractes la renovació de la vinya mitjançant els colgats i capficats, amb els quals la vinya no mor mai. Els tractadistes agrícoles del s. XVIII consideren la llarga durada com un estímul per a l'augment de la producció.

Al llarg de tot el període estudiat hem detectat un enduriment progressiu de les condicions contractuals:

- Les parts de fruits evolucionaren de la cinquena part, cap al quart per acabar a la segona meitat del s. XIX, amb la introducció progressiva del terç. Val a dir, que en el s. XVIII primer es pagava el delme i la primícia i després es partien les parts, la qual cosa no era així a partir del primer terç del s. XIX. La imposició del terç es pot entendre com la recuperació d'aquesta renda (els delmes i la primícia) pels propietaris.

- Augment en la precisió de la durada dels contractes (mentre visquin els ceps/ mentre visqui 1/3 part dels ceps/ 80-90 anys). La precisió dels anys de durada correspon a la segona meitat del s. XIX i està molt per damunt de la durada oficial de 50 anys que a nivell general es volia imposar.

- En el s. XIX apareixen les primeres referències per exigir als rabassaires la plantació d'uns determinats ceps i garantir així, una determinada qualitat o homogeneïtat en la producció. També augmenten els contractes que exigeixen destinar els sarments com adob o pagar-ne parts de fruits.

- Augmenta també la participació del pagès en les contribucions que

paga la peça de terra. A la segona meitat del s. XIX eren com a mínim proporcionals a les parts de fruits que es pagaven.

- Control del frau pagès mitjançant la introducció dels pesadors de verema per evitar falsejaments en les parts de fruits i introducció de clàusules de desnonament si es detectava frau.

Tot i l'enduriment progressiu de les condicions contractuals el propietari del mas s'enfrontava a dos problemes: per una banda homogeneïtzar la multiplicitat de petites explotacions dins del mas d'acord amb els seus interessos i per l'altra, la problemàtica jurídica derivada del caràcter emfitèutic del contracte.

En el primer cas es desenvoluparen unes clàusules que tendien a assolir aquest objectiu: el propietari definia la direcció dels camins i de les rases (organitzava en l'espai l'explotació), s'obligava a utilitzar els sarments com adobs per evitar que la terra perdés qualitat i es definien dades de verema o l'obligació de demanar permís per garantir una determinada qualitat al vi. Amb aquestes clàusules el propietari mantenia una visió global de l'explotació.

En el segon cas, el conflicte afectava l'essència de la relació d'explotació. En la transició a la concepció lliberal de propietat absoluta, els rabassaires demanaven el dret de redempció i, per tant, convertir-se en propietaris absoluts. Suposava eliminar la relació d'explotació fonamental. L'enfrontament social sobre aquest tema durà fins a la Guerra Civil del 1936. Una de les vies de resolució era la desnaturalització del contracte que al Bages registrà dues vies: a/ Introduir clàusules que convertissin el contracte en absoluta arbitrarietat (el rabassaire perdia els drets si no conreava la terra, si es barallava amb els veïns, si no plantava vinya en un determinat temps, etc.) Aquesta arbitrarietat convertia la llarga durada en un curt termini no fixat. Era un mecanisme de repressió social (si el rabassaire complia, l'amo no l'expulsava de la terra). La relació d'explotació quedava, en aquest sentit, intacte. b/ Convertir el contracte en arrendament -eliminant tot el contingut emfitèutic- a partir de la crisi de la fil·loxera. Malgrat que ens cau fora del període estudiat creiem que les clàusules contractuals es mantingueren intactes. Sols s'introduïren les modificacions tècniques derivades del conreu del cep americà.

Des de la perspectiva de definir una relació d'explotació entre dos grups socials -propietaris de mas i rabassaires-, la filosofia del contracte de rabassa, ni que aquest fos desnaturalitzat, va subsistir. Les modificacions

que s'introduïren van endurir la relació però no la canviaren.

III- Notable importància de la producció agrícola pel mercat i de les activitats no agrícoles

La consolidació de les noves relacions d'explotació van anar acompanyades de l'aprofundiment de l'especialització agrícola. Aquest fenomen no s'ha d'emmarcar com a original del Bages sinó que cal generalitzar-lo a bona part de Catalunya com ha demostrat àmpliament P.Vilar. Mentre unes comarques produïen blat, les altres produïen vi i es generalitzaven així els intercanvis. El Bages s'especialitzà -acostant-se al monocultiu- en el conreu de la vinya i la fabricació de vi.

En realitat, durant el s. XVIII i XIX assistim a l'aprofundiment d'un procés que estava insinuat en el s. XVII a alguna àrea (Manresa, per exemple) i que reprenia una tradició vitícola que tenim documentada des de l'Edat Mitjana.

La conseqüència d'aquesta especialització era doble: per una banda un dèficit de grans generalitzat que calia subsanar mitjançant les importacions d'altres contrades amb excedent (l'Urgell, la Segarra, etc.), per l'altra la comercialització de l'excedent vitícola. Es produïa, per tant, no per l'autoconsum sinó pel mercat. I cal dir més, pel mercat intern. El Bages ocupa una posició central a la geografia catalana i era l'àrea a partir de la qual ja no es produïa vi. La producció bagenca es venia a "la Muntanya", generalització de les comarques septentrionals i occidentals de Catalunya. Solament es transformaven en aguardent petites quantitats -excedents de vi o vi fet malbé- les quals si que s'exportaven cap al mercat americà. Cal remarcar la importància del mercat intern en aquest aprofundiment com a mecanisme transformador, més que el mercat americà que es limità a ampliar els efectes transformadors d'aquell. Sense el creixement de l'interior difícilment s'hagués aprofitat l'americà.

Els diversos grups socials estaven lligats al mercat com a proveïdors i com a consumidors. El control dels mecanismes de comercialització són fonamentals per definir les línies d'acumulació de capital. Hem estudiat poc aquests mecanismes de concurrència al mercat i de formació de preus i són claus per entendre el sentit de l'acumulació.

Dels petits pagesos rabassaires podem afirmar que no controlaven els mecanismes de mercat i un cop deduïda la renda senyorial (sovint solament delmes) i la de la terra (parts de fruits) havien de concórrer immediatament

al mercat per vendre el vi i adquirir el gra necessari per a la subsistència. Aquesta concurrència desigual al mercat (no controlaven la formació dels preus) convertia el mecanisme del mercat amb una altra relació d'exploració, agreujat per un accés insuficient a la terra, que incidia en l'acumulació de capital en mans de la classe dominant.

Les formes que prenqueren les relacions d'exploració entre els grups socials bagencs -conseqüència de les relacions de força que uns imposaven sobre els altres- i l'especialització agrícola que en resultà modelà el sistema de conreus i la tècnica agrícola que tenia els seqüents trets:

-Tendència al monocultiu vitícola. El 1860 la vinya ocupava més del 50 % de la superfície conreada a tota la comarca si exceptuem sis municipis, entre ells Moià i L'Estany dins de l'àmbit del Moianès amb una dinàmica pròpia. Aquesta tendència era molt més acusada en els municipis que hem definit de poblament concentrat a l'est i de més densitat de població. Aquest procés s'estengué també a alguns municipis del sud-est immediats a Manresa on aparegueren pobles concentrats. A l'est bagenc, àrea de màxim desenvolupament del vinyar, l'extensió de bosc era mínima. L'expansió a altres àrees es realitzà a partir d'aquest nucli inicial.

- Reducció de l'àrea de cereal a les quintanes dels masos. Aquesta constatació es dedueix de les dades de l'estructura de la propietat de qualsevol poble estudiat. L'únic grup pagès que disposa d'una quantitat de terra dedicada a cereal són els pagesos de mas; la resta, en augment en els més petits, el conreu predominant és la vinya.

A partir d'aquí cal precisar que el dèficit de grans i la necessitat d'anar al mercat per adquirir-los no era dels pagesos de mas sinó dels rabassaires que únicament produïen vi. La relació desigual amb el mercat es posa de nou de manifest.

-Disminució dels caps de bestiar i substitució dels adobs animals pels adobs vegetals. L'expansió de la vinya es féu a costa de reduir l'extensió dels boscos i erms de la comarca, principals àrees de pastura. Això condicionà la disminució dels caps de bestiar, la substitució d'animals exclusivament de tir -els bous- per animals mixtos de tir i càrrega-les mules- que eren polivalents per a les tasques de transport que exigia la vinya. Tot i així, val a dir, que els caps de bestiar eren controlats pels pagesos de mas mentre la petita propietat o no en posseïa o solament disposava d'alguns burros.

L'escassetat de bestiar plantejava el problema dels adobs. Els produïts

pel bestiar, davant la seva escassetat, foren substituïts pels adobs vegetals que es produïen en el mateix sistema de conreus. La brossa dels boscos i els sarments de les vinyes foren els més utilitzats però amb mètodes que exigien una inversió important de treball: els formiguers a les quintanes de cereal i l'enterrament dels sarments a les vinyes.

- Increment de la productivitat gràcies a la inversió de treball i no per avenços tecnològics. La intensificació de la força de treball en l'explotació agrícola era una de les sortides per fer front a les relacions d'explotació derivades de la relació de força que un grup imposava sobre un altre. Podem parlar d'intensificació, almenys en tres aspectes:

a/ En el conreu de cereals dels masos es continuà amb la rotació biennial (any de conreu de cereal/ quaret-llequms). S'intensificà estimulant la fangada en el quaret (feina manual que es realitzava amb la palafanqa; i que consistia en regirar la terra i exigia una inversió important de força de treball) i s'aprofità l'àrea de bosc del mas per boïgues (rompudes d'una petita extensió de bosc després de molts anys de repòs) que proporcionaven rendiments molt elevats durant cinc anys però exigien igualment una considerable inversió, en poc temps, de força de treball.

b/ El conreu de la vinya exigia una enorme quantitat de jornals tant per realitzar la plantada (especialment amb el mètode generalitzat del vall obert) com pel conreu habitual (tres cavades, dues podes i un adobat molt costós a base d'enterrar els sarments). La fórmula d'assumir el conreu directament pel propietari xocava amb uns costos d'explotació excessivament elevats. La rendibilitat consistia en traspasar a una unitat familiar la responsabilitat del conreu, que no considerés el treball invertit sinó el producte final, el qual podia incrementar-se com més inversió de treball manual. Aquest traspàs de funcions s'assentava damunt d'una estabilitat en la possessió de la terra i el pagament de la renda a parts de fruits. Pel rabassaire la inversió de treball, millorava la producció i augmentava la part de collita que es quedava. El control de la terra per part dels masos li imposà una limitació: no accedir a la quantitat de terra necessària. Amb aquest sistema de treball es maximitzava la producció i augmentava la productivitat global.

c/ Els horts, petites parcel·les de terra dedicades a l'obtenció de verdures per a l'autoconsum, ja fossin regats (a la vora dels rius i rieres dels pobles), ja de secà (aprofitant un tros de vinya o darrera de les cases), eren enormement abundants i cada petit propietari en posseïa un. Com-

plien tres objectius: 1/ Contribuïen a fixar a la terra a l'explotador, 2/ Contribuïen a la subsistència de la unitat familiar i 3/ permetien endurir la relació d'explotació que es derivava del contracte de rabassa morta perquè la subsistència del paçes no depenia únicament dels diners de la comercialització vitícola. Els horts ocupaven una petita extensió de terra damunt la qual s'aplicaven mètodes de conreu intensiu amb inversió sobretot de treball humà i l'aplicació dels fems que es produïen a la llar pagesa (excrements humans, derivats de l'encreix del porc, restes vegetals etc.).

L'especialització vitícola i l'augment de la producció fou possible no per avenços tècnics sinó per l'augment de la inversió de treball. La remuneració d'aquesta haguera estat impossible amb treball assalariat, en canvi, era possible en el marc de la petita explotació aparentment estable. En el fons, el volum de renda estreta era superior i l'acumulació possible en uns determinats grups socials.

Al mateix temps que hem destacat l'especialització agrícola i la producció vitícola pel mercat, cal destacar igualment el pes de les activitats no agrícoles. El desenvolupament d'aquestes tenen interès des de la perspectiva de l'ascens social de la burgesia industrial (aspecte que hem abordat més amunt) i de la seva influència en les unitats familiars pageses. És important assenyalar la relació que trobem a la nostra comarca entre especialització agrícola i desenvolupament de les activitats no agrícoles, i el creixement paral·lel d'una burgesia agrària i una altra d'industrial.

Ambdues vincularan la seva expansió a l'explotació de la petita pagesia.

Les activitats no agràries més importants estan lligades a la indústria tèxtil (la seda, la llana i més tard el cotó) i a la fabricació d'aiguardent. Sobre els antecedents i desenvolupament en sabem molt poques coses i ens hem hagut de limitar a comprovar la seva importància:

- La indústria sedera es desenvolupà exclusivament a Manresa i amb prou feines afectà algun municipi de la seva rodalia. La matèria primera era importada gairebé en la seva totalitat especialment de València. El segle XVIII contemplà l'expansió dels comerciants-manufactureros que es passaren de la blanqueria a la seda amb un capital inicial que provenia també d'activitats agrícoles (propietaris de terres, fabricació d'aiguardent etc.). Sorgiren de la producció, organitzaren una xarxa de dones dedicades a la filatura, de torcedors, tintorers i teixidors en forma de "putting out". En el seu creixement van haver de destruir la independència econòmica dels petits artesans que acabaren treballant a mans pel comerciant-manufacturer. La seda

donava vida a bona part de la Ciutat. No hem pogut definir la complementarietat dins de la unitat familiar a Manresa, entre la possessió o arrendament de terres, el treball de la dona a la seda i el taller artesanal. La concentració en l'estructura de la propietat i la reducció enorme dels artesans independents fa pensar en aquella complementarietat.

La producció sedera era venuda a Amèrica especialment però abunden les notícies que avalen una col·locació important en el mercat interior.

- La indústria tèxtil de la llana estava localitzada en els pobles concentrats. El nucli llaner més important estava situat a l'altiplà del Moianès (mereixeria un estudi particular en profunditat). L'estudi de la distribució de telers en el s. XVIII mostra la coincidència amb l'est bagenc, on predominava el poblament concentrat, on s'assolien les densitats de població més elevades, on abundaven especialment els rabassaires i en els pobles que el creixement urbà havia permès l'existència d'una pagesia mitjana i/o dels paraires que organitzessin la producció.

Desconeixem l'organització del treball, la comercialització del producte, les jerarquies espaials i socials etc. però constatem l'existència de paraires en aquells pobles, telers i teixidors i, sobretot, notícies de dones que es dediquen a la filatura. Segons les dones que hi havia al Bages de més de 16 anys el 1787 i si considerem que calien de 10 a 15 dones per tel·ler, filaven llana entre el 57,3 % i el 86 %. El paraire organitzava la producció i probablement la comercialitzava. En sabem poc de la seva autonomia respecte als comerciants-manufacturiers de Manresa. Malgrat les notícies de compra de llana a aquells, pensem que tenien un funcionament autònom que es complementava amb la seva relació amb les activitats agrícoles.

A les àrees de poblament dispers, amb escàs predomini de rabassaires, una estructura de propietat sense petits propietaris no va veure créixer cap tipus d'indústria rural. Els pobles que van veure créixer el nombre de rabassaires a partir del segle XIX (cas de Rajadell) no van conèixer tampoc la indústria rural. Es necessitava que dins de la comunitat pagesa formada sobretot per petits pagesos, es produís l'ascens d'una pagesia mitjana que s'encarregaria d'organitzar aquestes activitats. Aquest procés arrencava del s. XVII i en sabem molt poques coses.

Es pot fer notar com l'aigua no és el condicionant necessari per a la localització d'aquestes activitats no agrícoles. Per l'est bagenc passa el Llobregat però tant Artés, Avinyó, Sta. M^a d'Oló o Moià els corrents d'aigua són insignificants. Cal trobar en altres variables la causa d'aquesta

localització

Finalment remarcar la importància de la mà d'obra femenina en tota aquesta xarxa d'indústria domèstica, fenomen que tindrà continuïtat en el s. XIX.

- Les fàbriques d'indianes utilitzaren el cotó en el s. XVIII. Hem vist l'escassa importància a Manresa i al Baques. La seda cridà molt més l'atenció. Però a finals de segle i a principis del XIX es produí la substitució de la seda i la llana pel cotó. Fou la mateixa burgesia comerciant/manufacturera del XVIII la que realitzà la substitució.

Al mateix temps es començà la mecanització de la filatura. Implicava un ús d'energia mecànica (els salts d'aigua dels rius eren una solució, no pas nova perquè s'havien utilitzat àmpliament pels molins) i concentració del procés de treball en el lloc on hi haquessin les màquines, és a dir, en una fàbrica. En realitat es tractava de trencar el coll d'ampolla que suposava la filatura manual per mantenir un nombre determinat de telers. En augmentar la producció de filats es podia incrementar el nombre de telers en funcionament. Aquests continuaven essent manuals i escampats per les cases. L'increment del capital fix necessari -molt més elevat que en la filatura dispersa- es podia assumir perquè al llarg del s. XVIII s'havia produït una concentració de capital en mans d'un determinat grup social.

La indústria fabril del s. XIX basada en el cotó fou obra dels comerciants manufacturers que en el s. XVIII s'havien dedicat a la seda. La transició del "putting-out" a la indústria cotonera és obvi en el cas de Manresa. Més problemes planteja la transició en la indústria llanera, un nivell inferior d'organització de la indústria rural. Cal constatar, per una banda, la davallada dels nuclis llaners tradicionals i el seu estancament demogràfic (Moianès, Lluçanès, Sta. M^a d'Oló, Avinyó). Pot relacionar-se amb la manca de cursos fluvials d'una certa importància (la indústria fabril necessitarà l'aigua pel seu funcionament) però també en una desaparició d'aquest tipus més precari d'organització industrial davant la indústria fabril. En l'anàlisi de casos concrets -no molt abundants d'altra banda- hem pogut detectar pareires que abandonen la seva activitat tradicional (esdevenen pagesia mitjana o es dediquen a algun altre ofici) i d'altres que es transformen també en cotoners. Es produeix també una transició cap a la indústria fabril. Cal demanar-se si a les àrees llaneres tradicionals no es produí una emigració de pareires enriquits cap a les àrees fluvials importants. Els noms de nous fabricants desconeguts a Manresa podria interpretar-se en aquest sentit.

Les noves instal·lacions fabrils continuaren utilitzant les dones i els nens com a mà d'obra, per altra banda ja educats per un llarg període de filatura manual. En el funcionament de l'estructura agrària bagenca poc havia canviat: la mecanització canviava el sistema de treball (un horari, concentració de mà d'obra) però no canviava la relació d'explotació ni la seva realització en el si de la unitat familiar.

Canvià en canvi, la localització. Si la indústria domèstica s'havia desenvolupat en zones de poca aigua, l'aigua va esdevenir aleshores un factor important. Els pobles a la vora del Llobregat o del Cardener varen créixer mentre que els antics nuclis de paraires com Sta. M^a d'Oló o Avinyó s'estancaren. Tot i així, les dones dels rabassaires feien un llarg camí (de diverses hores) per arribar a la instal·lació fabril.

La causa de la mà d'obra barata que suposava la utilització de dones i nens rau en què la reproducció de la unitat familiar pagesa es realitzava en dos fronts: l'accés a la terra insuficient i el treball de la dona a la fàbrica. Malgrat que s'adduïssin motius ideològics, la dona i els nens cobraven la tercera part dels homes. La burgesia industrial no havia de fer front a la reproducció total dels seus obrers.

- La fabricació d'aiguardent al Bages va tenir sempre un caràcter complementari a la producció vitícola i serví per a regular excedents de vi o donar sortida als vins dolents. Com a negoci, va tenir un caràcter complementari a les activitats econòmiques d'alguns grups socials tant de la burgesia urbana com de la pagesia mitjana dels pobles. Evidentment no va estar a l'abast dels rabassaires.

Cal dir que no va tenir el caràcter transformador de les activitats tèxtils ni cap incidència damunt del tarannà de la unitat familiar. S'adaptà al monocultiu vitícola, a les vicissituds del mercat i va dependre en tot moment de la seva evolució.

El resultat del desenvolupament de les activitats no agrícoles va ésser l'aparició d'un procés d'industrialització autònom, deslligat de Barcelona que, si bé l'hem definit com un canvi en el sistema de treball, s'explica dins de les relacions de força establertes entre els diversos grups socials de la societat bagenca.

IV. L'articulació de l'extracció d'excedent a l'entorn de l'autoexplotació de la unitat familiar pagesa.

Al llarg de l'exposició dels trets de l'estructura agrària hem fet referència a la concreció de les relacions d'explotació en el si de la unitat familiar pagesa. Creiem que l'extracció d'excedent es realitzà per l'autoexplotació d'aquesta unitat familiar i per la maximització de la seva força de treball, la qual cosa implica que calia deixar mecanismes que permetessin la seva reproducció i no la seva liquidació.

El control de la terra per part dels propietaris feien necessari que per accedir a la terra els rabassaires haguessin d'aplegar-se a les exigències d'aquells. El contracte de rabassa morta fou el mecanisme contractual que s'utilitzà com hem vist. Els avantatges d'un contracte a llarg termini i a parts de fruits ja els hem assenyalat (sentiment de quasi-propietat, despeses d'explotació nul·les pel propietari, increment del producte per augment de la inversió de treball) i cal considerar-los al costat mateix de l'especialització vitícola de l'àrea estudiada. La important inversió de treball d'aquest conreu el feien molt més rendible en petites explotacions en les quals comptava el producte final obtingut més que la quantitat de treball invertit. El pagament de parts de fruits estimulava a l'obtenció màxima de producció (que solament s'aconseguia amb la inversió de més treball manual a les vinyes), per tant, maximitzar els recursos de treball de la unitat familiar i, en conseqüència, augmentava la renda que corresponia al propietari. Amb treball assalariat difícilment s'haqués aconseguit la progressió en la producció sense augmentar considerablement els costos.

Al costat d'aquesta dinàmica cal introduir el tret estructural ja assenyalat més amunt que les petites explotacions pageses rabassaires no tenien accés a la quantitat de terres precises per a la seva reproducció familiar. En aquest sentit la inversió de treball era també un intent de maximitzar l'explotació, la qual cosa repercutia en l'increment de la productivitat general. El caràcter no indefinit de la progressió de la producció portava a la petita explotació a un dèficit per assumir la subsistència. Pel propietari, en canvi, la fórmula d'accés a la terra dels rabassaires maximitzava l'extracció d'excedent a aquest grup social.

Els rabassaires controlaven la producció de raïm -amb clàusules que intentaven homogeneïtzar-la per part dels propietaris- i part del procés de vinificació. Gairebé tots elaboraven el vi en tines de pedra de la seva

propietat però eren molt pocs els que tenien bótes per guardar el vi i envellir-lo i menys encara premses per aprofitar al màxim la producció. L'accés insuficient a la terra l'obligaven a recórrer immediatament al mercat per vendre la producció de vi. Tampoc estava massa interessat en envellir-lo perquè les poques cargues de vi se li podien fer malbé i es quedava sense res. Era diferent d'un gran propietari que el preu a què vendria el vi envellit li compensava que alguna bóta es fes malbé. El mercat al que anava no el controlava i les seves pròpies dificultats el col·locaven en una situació difícil per a realitzar la seva subsistència. L'únic beneficiari d'aquest procés era el propietari de mas que controlava la terra i estava en una situació de força favorable davant del mercat.

A conseqüència de l'accés insuficient a la terra i l'aprofundiment de les dificultats en accedir als mecanismes del mercat, arribem a un altre tret estructural: l'endeutament en les seves diverses formes. Sense el caràcter estructural no es pot entendre el desenvolupament dels censals, vendes a carta de gràcia i debitoris. Tots ells configuraven una altra via d'extracció de renda danunt d'aquest grup social que era el més necessitat per tal de finançar la seva subsistència.

Cada tipus d'endeutament presenta les seves peculiaritats i característiques socials:

- El censal: consistia en un préstec de durada indefinida pel qual es pagava anualment la pensió que equivalia a l'interès del 5% fins el 1750 i després del 3%. En realitat, es trobaren fórmules jurídiques per limitar la durada indefinida.

El prestador principal eren les institucions eclesiàstiques. Centralitzaven el capital de particulars mitjançant la fundació de misses i aniversaris i de la renda de la terra extreta en les seves explotacions. El capital era prestat a censal i les pensions cobrades asseguraven la subsistència dels fills segons de les classes dominants. Aquestes també desenvoluparen institucions -beneficis eclesiàstics i Causes Pies- que utilitzant aquest mecanisme asseguraven la reproducció dels fills segons. La resta de grups socials no actuaren pràcticament com a prestadors.

Si bé l'artesanat urbà i la petita pagesia foren els que més utilitzaren aquesta forma de deute, també cal destacar l'ús per part de la petita noblesa -sobretot per fer front al pagament de dots- i que mostra la debilitat dels grups socials rendistes i de pagesos de mas en la perspectiva ja apuntada de diferenciació interna d'aquesta.

- La venda a carta de gràcia: consistia en la venda d'un immoble o d'una part de fruits en la qual el venedor es reservava el dret de retornar els diners i recuperar la cosa venuda. El capital era el preu de la venda i l'interès, el fruit que proporcionava la cosa venuda. Era un préstec més oneros que el censal i la fixació de l'interès era una conseqüència de la relació de força entre el comprador que disposava del capital i el venedor que el necessitava.

En realitat, la VCG s'inscrivía en un procés lent d'aprofundiment de l'endeutament -que probablement hagués començat amb el recurs als censals- i que podia acabar-se amb la venda definitiva del bé immoble. Durant tot el procés s'havia produït cessió de renda a un altre grup social.

En l'anàlisi detallat de qui compra i ven a carta de gràcia hem pogut copsar que no es perfilen uns grups acumuladors a costa d'altres, la qual cosa porta a considerar dues finalitats a la VCG: per una banda, un procés expropiador de terres per part de la pagesia benestant, eclesiàstics i burgesia urbana a la resta de grups socials però especialment als pagesos de mas empobrits. Aquests no són en principi expulsats del mas sinó que es converteixen en masovers (cedeixen renda i la comercialització d'aquesta); per l'altra, s'integra en el procés de roda de deutes a que està sotmesa la petita explotació, la qual, al mateix temps que reproduïx aquest tipus d'explotació, incrementa el volum de renda captada per la resta de grups socials.

- El debitoris: substituïren els censals en el s. XIX. Eren, però, préstecs a curt termini i amb una hipoteca ben delimitada. Responien a la mateixa necessitat d'endeutament estructural, però canviaren els prestadors: en aquest mecanisme és desenvolupat per tots els grups socials benestants.

- La compra-venda: Era el punt d'arribada del procés d'endeutament. Els interessos a tornar eren tant elevats que sols quedava la venda perpètua com a solució. Cal apuntar dos circuits en les compra-ventes: a/ la classe dominant estava interessada en l'adquisició de grans explotacions i en tot cas, terres de regadiu a Manresa. Despreciaven, en canvi, els horts i les petites parcel·les en mans de la petita pagesia. Estaven, al cas de l'endeutament d'alguns masos. B/ les compra-ventes que es realitzaven entre les petites explotacions segons la conjuntura de cadascuna. Formava part de la dinàmica interna de la roda de deutes.

Caldria pensar que amb el dèficit de terres i amb la pràctica obligada de l'endeutament, la petita explotació podia ser expropiada i passar a

engruixir el proletariat urbà en sentit estricte. De què era expropiada si sols tenia en propietat una casa i un hort i en l'estructura de l'explotació de 1860 descobrim l'ampli desenvolupament d'aquesta petita explotació! Cal plantejar la qüestió d'una altra manera: la petita explotació era el sistema d'apropiar-se de l'excedent de la pagesia i, si de cas, calia trobar fórmules per a la seva reproducció.

Per explicar la seva reproducció hem optat pel concepte de "roda de deutes". Les petites explotacions s'endeutaven via censals, era inevitable. Però les conjuntures de cada unitat familiar eren diferents. Per a alguns la situació era òptima (bona collita, estratègies matrimonials acumulatives etc.) per a altres es deteriorava (mort d'algun cap de bestiar, pagament de dots etc.). L'interès per sortir del dèficit estructural conduïa als més ben situats a intentar l'adquisició de petites parcel·les de terra: les que estaven en mans dels seus companys amb més problemes. Gairebé sempre el nou comprador no disposa de la totalitat del capital necessari per a l'adquisició. Alhora s'endeuta. El venedor queda alliberat dels deutes però es resisteix a desaparèixer. L'augment de l'autoexplotació és comú en ambdós, en un per consolidar la nova situació, en l'altra per no caure més avall i procurar recuperar la situació anterior. A la llarga la conjuntura canvia en les famílies, el que havia comprat s'endeuta i ven, el que havia venut compra. Els deutes -amb la concepció més àmplia dels mateixos- van circulant dels uns als altres per reproduir la petita explotació en el seu conjunt. Al mateix temps l'autoexplotació i el pagament dels corresponents interessos beneficien a les classes dominants baquenques.

El funcionament dels diferents mecanismes d'endeutament avalen aquesta explicació. D'altra banda, la inexistència d'una explotació mitjana que es consolidi com a tal -la pagesia mitjana que trobem als pobles té els seus orígens en el s. XVII- corrobora que no hi ha ascens social en els rabassaires malgrat la mitificació de l'esforç i del treball per aconseguir-ho. Finalment, no hem trobat tampoc dades que avalin l'existència d'un proletariat masculí en el sentit actual del terme. Per a aquesta qüestió caldria aprofundir al recerca, seria interessant comprovar si per la part baixa dels rabassaires no s'expulsen els individus que ja no reproduïen el tipus d'explotació, on van -poden marxar a Barcelona- i si amb el temps no s'amplia aquesta expulsió. De totes maneres no estaria en desacord amb les idees apuntades fins aquí.

L'autoexplotació de la petita pagesia entesa com a maximització del treball de la mateixa en benefici de les classes dominants no s'acaba aquí. La burgesia industrial també realitzarà la seva explotació a través d'aquella i el seu volum sols s'entén en aquesta perspectiva. L'accés insuficient a la terra va permetre que la burgesia industrial utilitzés la mà d'obra femenina i infantil de la unitat familiar pagesa per a les activitats industrials.

Dues reflexions: la primera que en el s. XVIII s'utilitzà la mà d'obra femenina que estava dispersa pels pobles; en el XIX es produí la concentració a les fàbriques pels processos de mecanització esmentats més amunt; la segona, que les dones i els nens eren els autèntics obrers assalariats però l'estudi del seu comportament s'ha d'inscriure en els mecanismes de reproducció de la petita pagesia.

Els salaris que es pagaven a aquesta mà d'obra exemplifiquen perfectament aquesta qüestió. Les dones i els nens cobraven un salari que equivalia al 30% dels salaris dels homes. Ideològicament es justificava per una suposada inferioritat de la dona però en realitat, era l'aportació a la reproducció de la unitat familiar pagesa. Amb aquesta pràctica es maximitzava també el treball de la unitat familiar, en aquest cas el de la dona. El dèficit estructural obligava a acceptar-ho i la pròpia racionalitat -assolir la reproducció- permetia l'explotació a la burgesia industrial.

La burgesia bagenca va parlar un parany ideològic a la petita explotació. Mitificar el treball com a forma d'aconseguir escapar de la misèria, l'esforç com a forma d'escalar socialment i la rabassa com a fórmula d'accés igualitari a la terra, quasi en propietat i en col.laboració amb el propietari perquè es pagaven parts de fruits. I és el que es llegeix en qualsevol text redactat pels propietaris del s. XIX. La petita explotació -no autònoma perquè depenia de la voluntat dels propietaris- era la relació d'explotació que permetia maximitzar la renda. I d'ella creixia la burgesia industrial.

La resistència a aquestes fórmules d'explotació s'anà dibuixant al llarg del s. XIX i esclatà de forma violenta durant la República i la Guerra Civil. Odi contra els propietaris, odi contra els fabricants i odi contra l'església. Els tres protagonistes de la seva explotació durant dos segles.

* * *

En el s. XVII i XIX al Bages va produir-se la transició al capitalisme, tant per l'aparició i consolidació de la classe propietària dels mitjans de producció, la qual va haver d'expropiar i destruir la independència de l'artesanat i aprofitar-se fins arribar a destruir un règim senyorial ja feble a conseqüència del procés històric, com per la integració de les diverses esferes de la producció al mercat (producció tèxtil i vinícola especialment).

L'equivocació rau quan es confon desenvolupament del capitalisme amb una determinada forma de treball (el treball assalariat). En un determinat desenvolupament de les forces productives, en les quals l'avenç tecnològic és poc important, l'autoexplotació de la unitat familiar pagesa en el seu conjunt pot resultar molt més eficaç per les classes dominants que l'ús de treball assalariat. Fins i tot, l'ús d'aquest en les fàbriques tèxtils estava integrat en aquella lògica. L'aparent èxit del Bages o millor dit de les seves classes dominants -i ho podríem fer extensiu a la resta de Catalunya- rau precisament en desenvolupar unes relacions d'explotació que aprofitaven el màxim la força de treball en un moment d'escàs desenvolupament tecnològic.

En aquestes perspectives l'aparell ideològic de la burgesia s'entén i es justifica. L'emfiteusi és la clau de volta de la prosperitat catalana. El treball i l'esforç del petit pagès li permeten no ser un miserable jornal·ler. En la definició que hem fet de l'estructura agrària s'entén perfectament les causes d'aquest discurs.

Finalment, és inacceptable qualsevol idea d'estabilitat, normalització i igualtat en el camp bagenc. La inexistència de jornal·lers no prova res. La rabassa no és una forma d'igualtat sinó una relació d'explotació. I quan s'assenyala l'absència d'expropiació en la pagesia cal recordar que un bon nombre de masos varen passar a la burgesia agrària o a la industrial al llarg del període estudiat amb un procés de concentració de terres -dissimulada sovint perquè les unitats d'explotació es mantenen intactes- i que els rabassaires no tenien gairebé res en propietat. Quan ho varen reivindicar la resposta de la burgesia fou contundent.